

Naslov originala:
Gilgamesch,
eine Erzählung aus dem alten Orient
(Georg E. Burekhardt),
Leipzig, Insel-Verlag

NA TRAGU RANE KULTURE

1. Čovek utire stazu kroz vekove

Često se pitamo: kada se čovek pojavio na zemlji i kada je započeo ono što zovemo kulturom? Na ova i slična pitanja teško je odgovoriti. Istraživanja su do danas dala samo nesigurne rezultate, koji su više hipoteze nego stvarni rezultati. Pretpostavlja se da Zemlja postoji nekoliko milijardi godina, a da se život na njoj pojavio otprilike pre jednu milijardu godina, dok se za organizirani život misli da se javio tek pre 500 miliona godina. Čovek se pojavljuje nešto pre milion godina. Teško je reći kada on postaje homo sapiens, ali za prve tragove kulture misli se da nisu stariji od 40.000 godina.

Prvobitna kultura nastala je na osnovu iskustva, dakle empirije, kao i sve što je čovek činio. Prva razmišljanja bila su verovatno u vezi s doživljenim u prirodi i u odnosu čoveka s čovekom. U času dokolice nastojao je čovek da nešto što je video ili doživeo, a što ga se jače dojmilo, i ponovi, zapiše, zabeleži na bilo koji način, a najverovatnije da to nacrtava i naslika. Čovek koji je crtavao po raznim pećinama kao što su one u Altamiri (Španija) i Dordogni (Dordogni, južna Francuska), verovatno to nije činio radi toga da stvori neku preistorijsku galeriju slika. Možda ga je i razveseljavao taj bogati i šareni niz viđenog i doživljenog, koji je on stavio na zidove svoje pećine. Tu je svakako došla do izražaja i njegova stvaralačka fantazija, koja je dobijala maha i sve se više razvijala. Ali on je verovatno sve to crtavao iz mnogo važnijih razloga. U prvom redu trebalo je da to bu-

de hronika onog najvažnijeg što je video i doživeo, da bi se, gledajući slike, svega lakše prisećao. No on je verovatno hteo da se na taj način i pohvali pred drugima koji tako nešto nisu videli ni doživeli. Bio je to, dakle, prvi slikovni govor u vreme kada je možda sam ljudski govor bio mnogo više neartikulisan nego što je mogla da bude slika. Zato je i sasvim razumljivo da su prva »pisma«, prve poruke bile slike. Iz njih se kasnije razvilo prvo slikovno pismo. No do toga je došlo tek u ono doba kada je i ljudski govor bio već dobro razvijen.

U prvim počecima umetničkog stvaranja čovek je sve gledao kroz specifičnu prizmu svoga stvaralačkog duha. I nesvesno je stvarao jedan novi svet, lepši i bolji od onoga koji ga je okruživao. To je bila osnovna težnja čovekova, ona je stvorila sve ono što podrazumevamo pod pojmom kulture. Zato i one malopre spomenute slike nisu bile samo hronika i poruka ili govor nego i jedan deo toga novog sveta koji je čovek počeo da stvara.

Tako je na iskustvu nastala i religija, vrlo važan faktor u čovekovom životu prvih vremena. U početku je obožavao bilje i životinje, što se odrazilo i mnogo kasnije u prvom kulturnom periodu. Prva zamišljena božanstva u istorijskom razdoblju još su životinje, zmajevi, zmije, nemani. Zatim, on je oko sebe video razne prirodne pojave, koje nije mogao da shvati, a koje su ga ispunjavale i divljenjem i strahom. Sa svog antropomorfno stanovišta on je te sile personificirao u bića slična sebi, samo s više vrlina. To su bili bogovi, zapravo idealizirani ljudi, kojima se čovek mogao obraćati kao i svojim saplemenicima molbama i tužbama. Pošto ih nije nikada video, smislio je nebo u kojem oni obitavaju. To je u početku bio neki »Breg bogova« na samoj zemlji, ali nespristupačan čoveku (setimo se samo grčkog Olimpa). Verujući da im ne može ili ne sme prići bliže, čovek mu je prinosio žrtve da ih umilostivi, ili da od njih nešto izmoli.

Prvi počeci kulture, crteži i slike, kao što su one u pećinama Altamire i Dordogne, nisu mogli da budu vremenski

tačno određeni. Kulture, čiji smo istorijski razvoj mogli da promatramo i od kojih potiče celokupna današnja kultura, nastale su uglavnom u dolinama reka ili u blizini mora. Tako npr. u porečju Eufrata i Tigrisa (Mezopotamija), u dolini reke Nila (Egipat), na ostrvu Kreti, u Maloj Aziji (Hetiiti) u dolini reke Inda (Mohendžo Daro, zapadni Pakistan), zatim u slivu kineskih reka Jang-ce-kjanga i Hoanghoa (Žuta reka), u Meksiku (Maje) i u Tihom okeanu na Uskršnjem ostrvu (Rapa Nui). Da li su te kulture nastale istovremeno, neovisno jedna od druge, ili imaju neki daleki zajednički prazvor, nije poznato. Ali i fizička i duševna struktura čoveka bila je na zemlji uglavnom jednaka, pa je sasvim moguće da su se pozne kulture mogle pojaviti potpuno neovisno jedna od druge, kao što se to verovatno dogodilo i sa prvim počecima života. Pod istim uslovima svako je mesto na zemlji bilo podjednako pogodno za sličan razvoj. Razumljivo je što su baš doline reka poslužile za rađanje prvih kultura, za prvo formiranje država. Blizina vode, primarnog elementa života, ulivala je ljudima poverenje, zatim povoljnije klimatske prilike u dolinama reka i na morskoj obali bile su glavni uzroci ove pojave. Ako pogledamo mapu sveta, videćemo da su svi važniji gradovi sagrađeni ili uz reke, ili na morskoj obali. Reke i mora bili su tada važne komunikacije za međusobne ekonomske odnose, a one su to još i zadugo ostale.

Na jednoj od ovih velikih pozornica svetske istorije, koje su ovde navedene kao primer, zaustavićemo svoj radoznali pogled. To je Mezopotamija, porečje dveju bratskih reka Eufrata i Tigrisa. Ova široka, nekada plodna dolina okružena je s istoka Iranskom, a sa severa Armenskom (Jermenskom) visoravni. Na severozapadu se nalazi Maloazijsko visočje, dok se na zapadu proteže Sirijska pustinja, iza koje se diže planina kedrova Libanon. Na jugozapadu je prostrana arabijska pustinja Nefud, a na jugoistoku Perzijski zaliv, u koji se ulivaju vode obeju reka svojim za-

jedničkim tokom Šat-el-Arab. Mezopotamijom, što na grčkom znači »međurečje«, nazivalo se u staro doba zemljište između srednjeg toka Eufrata i Tigrisa do mesta gde su se te dve reke najviše približile (oko 30 km) i gde se nalazio prokop koji ih je spajao. Od toga mesta idući prema jugu do njihovog spajanja, odnosno ušća u Perzijski zaliv, zemlja se nazivala Babilonijom (severniji deo Akad, a južniji Sumer). Naime, u staro doba Perzijski se zaliv pružao mnogo severnije u kopno i svaka se reka u nj zasebno ulivala. Danas naziv Mezopotamija, ili Međurečje, ima mnogo šire značenje pošto su se babilonska i asirska država prostirale i s desne strane Eufrata i s leve strane Tigrisa, dakle u porečjima obeju reka.

Početak istorijskog doba ovamo je doselio narod koji se bitno razlikovao od starosedelaca. Taj narod, kasnije nazvan Sumercima, došao je verovatno s istoka, iz Irana ili Indije. Njegovim dolaskom započela je ova civilizacija i kultura svoj hod kroz vekove i milenije da zatim propadne i nestane. Delo razaranja započeto perzijskim osvajanjima nastavile su u nezadrživom naletu horde raznih naroda, porušivši do kraja ovu dragocenu civilizaciju i kulturu, a pustinjski pesak dovršio je, ili bolje - zaustavio, delo razaranja, pokrivši ovo poprište ranog kulturnog zbivanja debelom naslagom, načinivši ga nepreglednom pustinjom. Samo su se pogdegdje čudno ocrtavala pojedina uzvišenja tla i poneki brežuljci. Ali Arapima, koji su se konačno ovde nastanili, vodeći dugo nomadski i pustolovni život, ove čudne uzvisine nisu ništa značile. Oni nisu ni mogli razumeti nemi govor ovih brežuljaka, jer nisu znali šta se nalazi ispod njih. Niko od ovih došljaka i novih stanovnika ovog pustinjskog kraja nije ni slutio da se ispod njihovih nogu krije jedan zaspali svet, baš kao što u novije vreme švedski pisac Heidenstam u svom romanu Endimionu opisuje arapski svet pre buđenja. Tu su zapravo postojala dva uspavana

sveta: jedan nad zemljom, a drugi, mnogo stariji, pod zemljom. Oba sveta, jedan živi a drugi mrtvi, čekala su svoje buđenje, svoje uskrsnuće.

2. Ornamenti postaju čitljivi

U dugom, bezimenom nizu polagano su i nečujno prolazili vekovi. Niko se nije brinuo za taj potonuli i davno nestali svet. Zar zaista niko više nije mislio na tu drevnu civilizaciju i kulturu? Zar se više niko nije sećao Herodota, Ksenofona, Ktesijasa, Diodora i Strabona, koji su nas svojim istorijama obaveštavali o minulom sjaju ovih nekada tako ponosnih i bogatih gradova i država? Jedino što je ljude podsećalo na taj svet bila je verovatno Biblija, koja je u svom starozavetnom delu nazivala Babilon i Ninivu leglom opaćine i razvrata. No to je bilo samo naličje medalje. Ali ne samo to. To je ujedno bila i anatema, prokletstvo koje se vekovima sručivalo na te praštare narode. Međutim, to je donekle i razumljivo, jer su Stari zavet pisali Hebreji, koji su živeli u neprijateljstvu s Babiloncima. Ta zar nisu bili tako dugo u njihovom ropstvu? Ne, taj nestali svet nije bio sasvim zaboravljen. Bilo je verovatno ljudi koji su ponekad mislili na stare kulture, ali nisu dalje ništa preduzimali, nisu ništa učinili. Bile su to pokatkad radoznale glave, ali uistinu samo sanjalice. Putnici koji su dolazili iz tih krajeva pre 19. veka donosili su vesti o nekim neobičnim, sasvim slučajno otkopanim predmetima. Često su precrtavali likove i ukrase, u koje su u prvo vreme ubrajani i natpisi u klinastom pismu. Niko nije slutio da to nisu ukrasi i ornamenti, nego slova, ili bolje – slogovi i reči jednog prastarog pisma, starijeg od egipatskih hijeroglifa. Neki od tih istraživača i putopisaca donosili su kopije toga pisma, a ponajviše iz ruševina Perzepolisa. I dogodilo se nešto čudno.

Pismo stare Mezopotamije dešifrirano je, tako reći, pre nego što su pronađeni dokumenti pisani ovim pismom. Nešto slično se dogodilo u astronomiji kada je matematskim putem određeno postojanje Plutona, devetog planeta našeg Sunčanog sistema pre nego što ga je ičiji teleskop pronašao. Poznati francuski naučnik Jean François Champollion (Žan Fransoa Šampolion) pročitao je 1822. god. egipatske hijeroglifne. No, po Ceramu, poduhvat nemačkog profesora Grotefenda nadmašuje svojom genijalnošću onaj francuskog naučnika.

Još su u 15. veku bili poznati neki manji natpisi klinastog pisma, ali su tada pločice na kojima su oni bili utisnuti smatrali talismanima s atološkim formulama ili ukrasima. Godine 1674. objavio je Francuz Chardin (Šarden) jedan duži natpis. Kao i njegov prethodnik, talijanski putopisac Pietro della Valla utvrdio je da se pismo čita sleva nadesno, a po znakovima, koji su bili slični klinovima i kukama, nazvao ga je klinastim. To mu je ime i ostalo. Njemački istraživač Karsten Niebuhr (Nibur) izdao je 1788. god. nekoliko tekstova klinastog pisma iz Perzepolisa s tri vrste znakova. Ovi su natpisi poslužili kao osnov za dešifrovanje klinastog pisma.

Pored nekih manjih, prvi važan uspeh postiže pomenu ti nemački naučnik Georg Fridrich Grotefend (1775–1853), profesor u Göttingenu. Razmišljanjem i strogom logikom pronašao je ključ za čitanje toga zagonetnog pisma. Prepis iz Perzepolisa sadržavao je, kao što je rečeno, tri različita stupca klinastog pisma. Grotefend je pristupio dešifrovanju srednjeg, najjednostavnijeg stupca, koji je bio pisan staroperzijskim jezikom. Opazio je da se jedna skupina znakova često ponavlja iza drugih skupina, pa je zaključio da ta reč znači »kralj«, a skupina ispred toga da predstavlja njegovo ime. Po dužini reči, prema njihovom početnom znaku i prema tome što se znak za reč »kralj« ponavlja sa-

mo iza dva imena, zaključio je, poznavajući rodoslovlje perzijskih kraljeva, da bi to mogla biti imena Darija, Kserksa i Histaspas (Histapsa). Prva dvojica su bila kraljevi, dok Darijev otac Histaspas to nije bio. Pri dešifrovanju ovih imena pomogli su mu tekstovi Zend-Avesta, religioznih knjiga perzijskog verovesnika Zoroastra (Zaratustre). Ta tri imena pročitao je Grotefend ovako: Darheuš, Khšherše i Goštasp. Međutim, to su ipak bili samo počeci. Današnje popravljeno čitanje, prema Francuzu Burnoufu (Birnufu) i Norvežaninu Lassenu, glasi Darajavauš, Hšjarša i Vištaspas. Svoj prvi uspeh objavio je Grotefend još 1802. god., dakle četrdeset godina pre nego što su Botta i Layard udarili svojim motikama o zidine kraljevskih palata Sargona i Senaheriba i ne sluteći da se u dogradnji ove posljednje krije velika Asurbanipalova biblioteka, čije će mnogobrojne ploče pomoći konačnom dešifrovanju ovog pisma.

Neovisno o Grotefendu, dešifrovao je ta ista tri imena i engleski major Henri Creswicke Rawlinson (Henri Kreisvik Rolinson, 1810–1895), diplomatski službenik, kasnije poslanik u Teheranu. On je 1835. god. kod današnjeg mesta Bisutuna (stari arapski naziv Behistum), na samoj granici Perzije, pronašao neobičnu usamljenu stenu, visoku preko 500 metara. Na visini od 120 metara uklesan je reljef perzijskog kralja Darija I s još nekoliko likova. Uz ove likove napisan je tekst u 400 redova. Prema tome, ovo je najveći natpis klinastog pisma uklesan u kamenu. Viseći na konopcu, uz životnu opasnost, Rawlinson ga je deset godina precrtavao i proučavao. Ustanovio je da je pisan na tri različita jezika: staroperzijskom, elamitskom i novobabilonskom, a da je pisan sumerskim pismom kao i onaj natpis iz Perzepolisa koji je Grotefend, pa i sam Rawlinson, dešifrovao po Niebuhrskoj knjizi. Objava Behistunskog natpisa potvrdila je tačnost Grotefendovih pokušaja i poslužila kao čvrst osnov za dalji rad na tom polju.

Pometnja je nastala kada se ustanovilo da najstariji stubac onoga prepisa sa imenima perzijskih kraljeva, čiji su srednji, staroperzijski, pročitali Grotefend i Rawlinson, odstupa od ostala dva, tj. da svaki znak ne predstavlja slog, odnosno slovo kao u staroperzijskom, nego ponekad i celu reč, i to još s više značenja. No uz pomoć ostalih brojnih asiriologa kojih je bilo sve više, a naročito ploča pronađenih u Asurbanipalovoj biblioteci, koje su služile tadašnjim učenicima kao neka vrsta bukvara, zatim uz pomoć pronađenih odlomaka rečnika, pa čak i nečeg sličnog leksikonu, ovo se staro pismo danas dosta lako čita. Na osnovu pomenutih nalaza sastavljene su i prve osnovne gramatike i rečnici tih jezika pa danas ima nebrojeno učenjaka koji znaju čitati ovo zagonetno pismo. S obzirom da Asurbanipalova biblioteka nije jedino mesto gde su pronađene ploče sa starim tekstovima nego da je takvih nalazišta bilo više, kao npr. u sumerskim gradovima Nipuru, Uru, Uruku, Mari i dr., materijal koji treba da se pročita tako je ogroman da taj posao traje još i danas.

3. Gradove i palate opet obasjava sunce

Kada su Arapi započeli s osvajanjima, zauzeli su područja Eufrata i Tigrisa, Siriju i sve okolne zemlje. Podigli su mnoga naselja i gradove kao što su Bagdad, prestonica poznatog kalifa Harun al-Rašida (savremenika Karla Velikog), zatim Mosul, Basru i Basoru, Samaru, Korsabad, Kujundžik i dr. Ali beduinska su plemena pod svojim šeciima lutala i dalje ovim prostranstvom, stanujući pod šatorima i u oskudnim naseljima. Nesumnjivo je da su mnoge građevine koje su Arapi gradili sagrađene od opeke s neobičnim znakovima, a poticale su iz ruševina koje su bile ra-

zasute cijelim ovim krajem. Saznanje o tome, pa otkriće klinastog pisma, potaklo je mnoge istraživače da započnu sa sistematskim otkopavanjima.

Tako je Francuz Paul Emil Botta (Pol Emil Bota 1802–1870), lečnik i konzularni službenik u Mosulu, koji je već ranije proputovao Egipat, počeo 1843. god. sa otkopavanjem jednog brežuljka kod Kujundžika, no bez velikog uspeha. Zatim nastavi sa otkopavanjem kod Korsabada (nekadašnje prestonice Dur-Šarukin) i tu otkrije ruševine palate Sargona II sagrađene 709. pre n. e. Palata je bila bogato ukrašena reljefima i skulpturama. Uspeo je da nešto od toga prenese u muzej Louvre (Luvr) u Parizu.

Drugi jedan čovek, videvši takođe »slike u snu, napustio je pravne nauke, pošao za svojom zvezdom na lutanja po Bliskom istoku, po Mezopotamiji. Bio je to Austen Henry Layard (Osten Henri Leerd, 1817–1894), koji se posle slavnih otkrića vratio u London i postao ministar, ostavivši svojim naslednicima da nastave sa daljim otkopavanjem i otkrivanjem stare mezopotamske kulture.

On je 1845. godine započeo s iskopavanjem brežuljaka kraj Nimruda. Uza sve političke neprilike koje su upravo tada vladale u Mosulu, pođe mu za rukom da otkopa Asurnasirpalovu palatu, gde pronađe izvanredne stvari: reljefe, mozaike, skulpture, zidove od gledosnih (glaziranih, emajliranih) opeka sa slikama i ornamentima u raznim bojama i ogromne krilate lavove i bikove s ljudskim glavama. Uspeo je da nekoliko od tih većih i manjih kolosa dopremi u London zajedno s većim brojem reljefa i gledosanih ploča, kojima su obično bile obložene dvorane u palatama, a često i njihovi vanjski zidovi. Ovim svojim otkrićima Layard postade, tako reći, preko noći slavan. Godine 1849. nastavi otkopavanje kod Kujundžika, gde je pre njega kopao Botta, te otkrije Senaheribovu palatu, koja se nalazila u Ninivi, tom slavnom, a isto toliko proklinjanom

gradu. Uz palatu je god. 1850. pronašao dograđene dve prostorije, u kojima je bila smeštena bogata Asurbanipalova biblioteka s velikim brojem glinenih ploča, od kojih se preko 20.000 danas nalazi u Britanskom muzeju. Prema proceni istraživača ova je biblioteka sadržavala oko 200.000 »knjiga«, od kojih su mnoge imale kao »listove« na desetine, pa i stotine ploča. Svaka od tih ploča bila je signirana rednim brojem serije. Osim toga na svaku ploču je bio utisnut žig s ovim tekstom: »Palata Asurbanipala, kralja celokupnosti, kralja Asirije«. Sve ove ploče sadržavale su celokupno znanje onog vremena. Većinom su to bila razna zaklinjanja, opisi obreda uslovljenih magijskom strukturom tadašnjeg vremena. Ostali deo sadržavao je zapise iz medicine, astronomije, matematike, filozofije i filologije, kao i različita dela lepe književnosti. Sve su to bili većinom prepisi ranije babilonske književnosti napravljeni po Asurbanipalovom nalogu. Ovde su pronađene i poznate liste kraljeva, koje sežu sve do legendarnog pretpotopnog vremena. Layard se međutim vratio u London i posvetio politici, pa se uspeo sve do ministarskog položaja, a dalja iskopavanja prepustio je svom mlađem saradniku Hormuzdu Rassamu.

Hormuzd Rassam bio je Haldejac rođen 1826. u Mosulu, a studije je završio u Oxfordu (Oksfordu). On je u ruševinama Asurbanipalove biblioteke pronašao odlomke eposa o kralju Gilgamešu. No ovo važno otkriće nije bilo toliko zapaženo koliko zaslužuje, jer je Layardova slava sasvim zasenila rad skromnog naučnika Rassama.

Ali epos o Gilgamešu nije pronađen u celosti. Trebalo je da ta slava pripadne jednom amateru, Georgeu Smithu (Džordžu Smitu, 1840–1876). Bio je po zanimanju rezbar u štampariji novca u Londonu, a kasnije službenik Britanskog muzeja. On se u početku u dokolici bavio čitanjem

knjiga iz asiriologije. Kasnije, 1872. god., dešifrovao je u Muzeju one ploče o Gilgamešu koje je Rassam poslao u London. Čitajući te odlomke nailazio je na sve veće praznine, a savim je nedostajala priča o potopu. Odlučio da te delove potraži u ruševinama Ninive kod Kujundžika. Bio je to poduhvat koji Ceram upoređuje s traženjem igle u platu sena. Ali i Smith je bio dete sreće kao i Layard. Ono što se svima činilo nemogućim, uspeo je. Smith je doneo u London 384 ulomka ploča o Gilgamešu. Među njima se nalazila u celosti Utnapištimova priča o potopu.

Sva ova prvobitna iskopavanja vršena su u području asirske države, dakle najkasnijeg istorijskog perioda Mezopotamije. Ovaj obrnuti redosled dobro je poslužio istraživanjima koja su sledila, jer je Asirija, kao što je već rečeno, bila uglavnom čuvar stare kulture, pa je otkrivanjem Asurbanipalove biblioteke i čitanjem pronađenih tekstova bio olakšan rad u traganju za ranijom kulturom.

Tako je kasnije, od 1888–1900, kod Nipura pronađeno bogato nalazište ploča s klinastim pismom. Bila je to biblioteka 1500 godina starija od Asurbanipalove. Tu su pronađeni delovi zakonika kralja Lipit-Ištara (oko 2100. god. pre n. e.), mnogo medicinskih recepata, koji se više oslanjaju na vraćanje nego na stvarno lečenje, kao i kraj epa o Gilgamešu. Pronađena je i ploča s planom samoga Nipura. To je do sada najstariji poznati plan jednog grada. Najnovijim iskopavanjima francuskih arheologa pronađen je u Mari na srednjem istoku Eufrata državni arhiv s bogatim nalazom glinenih ploča. Značajno je otkriće i drugog državnog arhiva u ruševinama starog grada Ahetatona kod Tel el-Amarna u Egiptu (iskopavanja od 1887. do 1888. god.), koji je imao oko 360 ploča. Bila je to prepiska između egiptskih faraona Amenofisa III i njegovog sina Ehnatona (14. vek pre n. e.) s babilonskim i asirskim vladarima. Tak-

vih nalazišta bivalo je iz godine u godinu sve više, pa se danas u raznim muzejima sveta nalazi oko 800.000 glinenih ploča.

Nemačkom istraživaču Robertu Koldeweyu (Koldewej, 1855–1925) bilo je mnogo lakše kad je 1898. god. počeo da otkopava Babilon nego što je to pre više od 40 godina bilo Botti i Layardu, jer mu je bio dobro poznat njihov način rada i rezultati njihovih iskopavanja. Sa divljenjem je morao da utvrdi da dimenzije, kako ih je naveo Herodot, nipošto nisu bile preterane. Zidovi su doista bili široki mestimično i preko 7 metara, a i sve ostalo bilo je divovskih razmera. Ogromni se grad prostirao s obe strane reke Eufrata. Trostruki gradski bedem s opkopom opkoljavao ga je u dužini od preko 8 km, pa je Babilon, prema tome, bio najveći utvrđeni grad starog veka. Osim kraljevskih palata, u samom je gradu bilo podignuto mnogo hramova. U centru Babilona nalazio se glavni hram Esagila (»kuća uzdizanja glave«) posvećen vrhovnom bogu Marduku, zaštitniku grada. Prema Herodotovom kazivanju u hramu se nalazio veliki zlatni Mardukov kip. Na severu iza ovog hrama uzdizala se čuvena »Babilonska kula«, zigurat Etemenanki (»kuća kamena temeljca neba i zemlje«). Nastavljajući iskopavanje Babilona, Koldewey je dospao i do ove kule. Pred njegovim duševnim očima uzdizala se imponantna građevina visoka oko 91 metar na isto toliko širokoj osnovi. Za njeno građenje upotrebljeno je ništa manje nego 85 miliona opeka. Imala je 7 spratova, prema vrhu sve užih, a najviši, sedmi sprat, visok 15 metara, bio je hram posvećen bogu Marduku. Ovaj hram, spolja obložen modrim gledosanim pločama i zlatom, blistao se izdaleka. Kakvog li uzbudljivog prizora u punom svetlu sunca! Zato je shvatljivo što je perzijski kralj Kir u svom ratničkom pohodu 538. god. pre n. e. poštedeo ovu monumentalnu građevinu za divljen njenom lepotom. No to kasnije nije smetalo Kserk-

sesu da je gotovo do temelja razori. Jedan vladar, Aleksandar Veliki, hteo je da ponovo sagradi ovaj hram, ali ga je rana smrt u tome sprečila. Po mišljenju Koldeweya, na jednom pronađenom svodu po svoj prilici su se nalazili legendarni »viseći vrtovi« asirske kraljice Semiramide, dok su u podrumu te građevine tri presušena bunara svedočila da su verovatno postojale i naprave kojima se crpila voda za neprekidno natapanje ovih vrtova. Njih su ubrajali među sedam čuda staroga sveta.

Koldewey je zatim pronašao ostatke veličanstvenog Mardukovog »svetog puta«, širokog 23 metra, oivičenog visokim zidovima debelim 7 metara, u koje su bili uklesani reljefi 120 ogromnih lavova u raznim bojama. Ovaj je put služio u religiozne svrhe i za sigurnu odbranu od neprijateljskih napada. Vodio je, naime, do Ištarinih vrata, kroz koja se zapravo ulazilo u Babilon. Bio je to klanac smrti za svakog napadača grada.

Teorija o starosti sumerske kulture dokazana je daljim iskopavanjima. Još osamdesetih godina prošlog veka pronašao je Francuz Ernest de Sarzec (Sarzek) u ruševinama Lagaša, kod današnjeg Tel Loa, kip vladara Gudce isklesan od tvrdog diorita i ploče s klinastim natpisima. Po računanju asiriologa one potiču iz IV milenija pre n. e., pa su, prema tome, dokaz da je ova kultura starija od egipatske. Brojni istraživači nastavljali su neprekidno sa sistematskim iskopavanjima. Tako je među ostalima Nemačko društvo za Istok kopalo od 1912. do 1913. i nastavilo dalje kopanje 1928. u Uruku (Erehu), Gilgamešovom gradu.

Među važnija otkrića treba ubrojati iskopavanje sumerskog grada Ura koje je iste godine vršila englesko-američka ekspedicija, a vodio ju je Leonard Woolley (Vuli). Tu su pronađene kraljevske grobnice, među kojima se naročito ističe ona kraljice Šub-ad, s pobijenom celom svitom i dvoranima. Tu su ležali kosturi dvorskih dama, svirača,

vojnika, slugu, kočijaša, ljudske žrtve koje su verovatno prinostili fanatični sveštenici u čast mrtvih kraljeva. Posle, kasnijim arheološkim otkrićem, nije pronađeno ništa slično, te je ovaj jedinstven nalaz samo dokaz koliko je stara ova grobnica. Po Woolleyevom računu ona potiče iz vremena oko 3.500 godina pre n. e. Oko odra kraljice Šub-ad pronađeni su kao žrtveni darovi predmeti vrlo visoke umetničke vrednosti. Bili su to vrčevi od alabastra, pehari, zdelice od srebra i bakra, vitki kaleži od zlata s drščicama od lapislazulija, mali srebrni čamci, zlatni šljem, zatim koplja, strele i bodeži, čiji su dršci umetnički izrađeni od srebra i zlata. Najdragoceniji nalaz je neobičan ukras kraljičine glave, a sastojao se od lazurnih zrna, zlatnih listova, prstenova i cvetova s umetnutim draguljima. To je dokaz na kako se visokom stepenu nalazila ova prastara kultura. Dvanaest metara ispod ove grobnice Woolley je pronašao dva i po metra debeo sloj čiste ilovače. Takva naplavina mogla je poticati samo od velike poplave koja je zahvatila celu Mezopotamiju u dužini od oko 600 i u širini od 150 km, a prouzrokovao ju je verovatno zemljotres u području Perzijskog zaliva. Tako je dokazano da su veliki potop u epu Gilgameš i opšti potop koji se spominje u Bibliji istovetni i istorijska činjenica. Prema proračunu arheologa, ova velika poplava mora da se dogodila negde između 3800. i 3700. god. pre n. e.

Isti istraživač je otkrio u ovom kraju još nešto od velike važnosti. On je, naime, na obližnjem brežuljku Tel-el-Obeid pronašao hram boginje majke Nin-kursag («gospodarice visoke planine»), najstariju građevinu na svetu. Na jednoj vapnenoj ploči pročitao je da je hram podigao kralj Ura A-ani-pada, sin kralja Mes-a-ani-pada. Prema kraljevskim listama, ovaj je pripadao III dinastiji posle potopa, odnosno I dinastiji iz Ura. Time je dokazano da ranije nađeni popisi sumerskih kraljeva nisu bili samo obična legenda.

Kao što su iskopavanja na ovom bogatom istorijskom tlu bila sve brojnija i učestalija, tako se i krug našeg saznanja o tom zaboravljenom svetu sve više popunjavao. Praznine u njemu sve više nestaju i verujemo da nije daleko dan kada će naše znanje, ukoliko to ono može da bude jer ima stvari koje su netragom propale, biti toliko upotpunjeno i savršeno da će se taj svet činiti kao da je zaista uskrsnuo iz mrtvih u svom svojem nekadašnjem sjaju i silnoj moći.

4. Istorijskim labirintom Medurečja

Sada, kada smo upoznali sva važnija iskopavanja u porečju dveju reka od prvih početaka pa do današnjih dana, kada su nam brojne ploče s klinastim pismom tako određeno i jasno progovorile, tek sada ćemo moći pravo da razumemo onaj zamršeni tok zbivanja od prve pojave sumerskih gradova i njihovih kraljeva pa sve do procvata civilizacije i kulture u Babilonu i Ninivi, a zatim do njihove propasti. U kratkom pregledu preletećemo, tako reći, ova najstarija poglavlja ljudske civilizacije i kulture.

Još pred kraj neolitskog doba južni deo Mezopotamije nastanjivala su plemena nepoznatog porekla. Neki ih istoričari smatraju Semitima kao i sve ostale prastanovnike ovog područja i nazivaju ih Haldejcima. U V mileniju došlo je ovamo sa istoka nepoznat narod. Pre nego što su to otkrića dokazala, Francuz Jules Oppert (Žil Oper) postavio je teoriju o njegovom postojanju. Ime Sumerci, ili Sumerani, dao im je prema nazivu »kraljeva koji kraljevahu u Sumeru i Akadu«. Ime Sumer je semitskog porekla, dok je samo narod sebe nazivao Kengi, što je tek kasnije dokazano. No ime Sumerci ostalo im je i nadalje. Njihovu su zemlju za vreme vladavine Kasita nazivali Karduniaš, što na kasitskom jeziku znači »vrt boga Duna«. Sumerci su se

bitno razlikovali od starosedelaca Semita. Bili su indoevropskog porekla, a jezik im je donekle bio sličan staroturskom (turanskom). Imali su crnu kosu, pa su ih zato nazvali »crnoglavicima«. Došli su iz nepoznatih krajeva Irana ili Indije. Njihova postojbina je verovatno bila planinskog karaktera, pa su im bogovi i nadalje stanovali na planinama, zato su u svakom gradu nove domovine podizali veštačke bregove, visoke stepenaste hramove, zigurate (zikuratu znači vrh). Oni su začetnici prve civilizacije i kulture i tvorcii prvog pisma. Njihova stara postojbina po svoj prilici bila je bogata šumama, jer su i prve građevine u novom kraju podizali od drveta. Setimo se samo boginje Nin-kursag kod Tel-el-Obeida. Njegovi su stubovi bili drveni i obloženi bakrom. Zašto je ovaj tajanstveni narod napustio svoje ranije prebivalište i doselio u ovu ravnu zemlju bez šuma i neke naročite vegetacije, šta ga je na tu seobu nagnalo ili potaklo, nije poznato. U novom kraju izveli su obimne radove za navodnjavanje i tako učinili ovaj kraj veoma plodnim. Prvobitno uređenje im je bilo rodovsko, a zatim rano-robotovlasničko. Živeli su u malim državama. Gotovo svaki grad je imao svoju kraljevsku dinastiju. Gradovi su im bili: Nun-ki, Bad-tabira, Larsa, Šipar, Ur, Uruk (Ereh), Uma, Kiš, Avan, Hamasi, Adab, Mari, Akšak, Lagaš, Isin, Nipur, Šuripak (Šurupak), Borsipa, Eridu i dr. Njihovo klinasto pismo, jezik, mitologija, književna dela, likovna umetnost i arhitektura bili su čvrst osnov na kome se, oplodena različitim uticajima drugih naroda, razvila celokupna mezopotamska civilizacija i kultura.

U III mileniju pre naše ere u područje Sumeraca provaljuju semitska plemena iz Sirije i učvršćuju svoju vlast u gradovima Agadeu, Sipuru, Borsipi, Babilonu i drugima. Po gradu Agadeu (Akadu) nazvani su Akadijcima, pa mnogi istoričari nazivaju kulturu i civilizaciju ovog razdob-

lja sumerskoakadskom. Međutim, Sumerci u južnim gradovima i dalje zadržavaju svoje vladare.

Sargon i (Šaru-kin, što znači pravi ili zakoniti kralj, 2637–2582. pre n. e.) iz Kiša, prvi je ujedinio veći deo ovih krajeva u jednu državu, koja se prostirala od Perzijskog zaliva do Sredozemnog mora i Male Azije. Jedan natpis kaže da mu je »Enlil dao Gornju zemlju sve do Kedrovih šuma (Libanon) i Srebrnih planina (Taurus)«. Proširivši svoju vlast na sve strane, s pravom se mogao nazvati »kralj četiri strane sveta«. Njegovim dolaskom na vlast počeo je da jača semitski uticaj u ovim krajevima. Prestonica mu je bila u Akadu, a njegova je dinastija vladala oko 200 godina.

Posle Sargonove dinastije, koja je doživela potpuni slom, nastaju borbe za prevlast pojedinih vladara, iz raznih sumerskih gradova. U ovoj borbi Sumerci su se s uspehom borili protiv svojih nekadašnjih semitskih zavojevača. Među njima se ističu Ur-Bau iz Ura i Gudea iz Lagaša. U to su vreme na Sumer i Akad navalili i osvojili ga Gutijci (Gutejci) i vladali njime preko 100 godina. Možda su samo južni sumerski gradovi uspeali da ostanu slobodni. Posle proterivanja Gutijaca, Sumerci po drugi put dolaze do političke vlasti. I susedni Elamci su često upadali u Mezopotamiju iskorištavajući trenutnu slabost Sumera i Akada, osvajajući i pljačkajući gradove. Glavni grad im je bio Suza. Konačno ih je pokorio asirski kralj Asurbanipal.

Ali posle duge i žilave borbe da vlast zadrže, Sumerci, začetnici najstarije kulture, konačno nestaju u II mileniju pre n. e., stopivši se s mnogobrojnijim semitskim narodima. No jezik s pismom sačuvao im se u Babiloniji u religioznim obredima i pravnim spisima.

Hamurabi (Hamurapi ili Hamubi, 1955–1913. god., pre n. e. ili 1792–1750. verovatno prema novijem računanju vremena na osnovu otkrića državnog arhiva u gradu Mari) iz plemena Amurita ili Amorita, koji su kao nomadi os-

vojili ove krajeve pred kraj III milenija pre n. e., savladao je svoje protivnike i ponovo ujedinio zemlje Sumera i Akada u jednu državu. Posle sumerskog razdoblja, za njegovog vladanja umetnost i nauka doživljuju prvi veći procvat. Izdao je zakonik s oko 300 paragrafa poznat pod imenom Hamurabijev zakonik. To je jedan od najstarijih robovlasničkih zakona. Bio je uklesan u stub od bazalta, visok 225 cm. a pronađen je 1901. god. u Suzi u današnjem Iranu (Perziji). Danas se nalazi u muzeju Louvre u Parizu. Na gornjem delu stuba uklesan je reljef koji prikazuje Hamurabija kako prima zakone od Šamaša, boga sunca.

Hamurabijevo sedište bio je Babilon (hebrejski Babel, akadski Babilu, što znači »vrata gospodnja«). Ovaj grad, čije se ruševine nalaze oko 88 km južno od današnjeg Bagdada, po kome je celo jedno istorijsko razdoblje dobilo naziv »babilonsko«, sagradili su Sumeri i prvi put se spominje još u 23. veku pre n. e. pod imenom Kadingir, što ima isto značenje kao i kasnije hebrejski i akadski naziv posle semitskog prodora u ove krajeve, tj. »vrata bogova«. Bio je više puta razaran i ponovo građen. Drugi procvat doživeo je pod kraljem Nebukadnezarom dok ga nije razorio perzijski kralj Kserkses. Konačno propada pod perzijskom dinastijom Sasanida u 3. veku naše ere.

Posle Hamurabija babilonska je država slabila. Na nju navaljuju i osvajaju je Hetiti, a zatim Kosejci ili Kasiti (Kasu), koji su zadržali vlast oko 500 godina.

Uporedo s razvojem babilonske države oko donjeg i srednjeg toka Eufrata, nastala je i razvijala se nešto kasnije asirska država oko gornjeg Tigrisa. Ime je dobila po gradu Asuru (Ašur), nazvanom tako po bogu Asuru.

Mezopotamija je naizmenično bila u rukama čas asirskih čas babilonskih vladara, kao i vladara raznih okolnih plemena koja su uspela da na kraće vreme osvoje ove krajeve. Od asirskih i babilonskih vladara pomenućemo samo

nekoliko najvažnijih. Najstariji natpis spominje Zarikua iz Asura, koji je vladao oko godine 2225. pre n. e.

U 15. veku pre n. e. zavladao su Asirijom Mitani, ali ih asirski kralj Asur-ubalit pobeđuje i zavlada celom Mezopotamijom.

Za vreme Salmanasara I (1280–1261. pre n. e.), posle nekoliko vladara za čije vreme je vlast kolebala između Babilonije i Asirije, Asirija ponovo stiče prevlast nad Babilonijom. Iz njegovog vremena, kao i za vladanja njegovog prethodnika Adad-nararija I, potiču znatne građevine u Asuru. Salmanasar osniva grad Kalah (Kalhu).

Tukulti Ninurta I (1260–1232. pre n. e.) osvaja i razara Babilon i odvlači iz Esagile zlatni kip boga Marduka, koji je, prema računu Herodota, imao neverovatnu težinu oko 23 tone. U to je vreme, naime, postojalo verovanje da se odvlačenjem kipa boga zaštitnika glavnog grada ili države postiže trajna vlast nad pokorenom zemljom.

Drugim ratovima s raznim susednim narodima oslabljenu Asiriju ponovo učvršćuje Tiglat-Pileser I (Palasar, 1115–1093) i proširuje svoju državu na sever i zapad, gde zauzima važnije feničke gradove, a na jugu osvaja Babilon. Pobedio je nomadska plemena Armejaca, koja su opet posle njegove smrti opustošila i znatno oslabila Asiriju.

Asurnasirpal II (884–859. pre n. e.) premešta prestonicu u Kalah. Osvaja čitavu Siriju i prodire na Sredozemno more.

Posle niza manje značajnih vladara, mesto svoga maletnog sina vlada kraljica Semiramida (Šamuramat 810–806. pre n. e.). Njoj se pripisuje izgradnja »visećih vrtova« u Babilonu.

Za vladanja Tiglat-Pilesara III (745–727. pre n. e.) Asirija je toliko vojno ojačala da je, ujedinivši narode i države ovog područja, postala prava velika sila.

Njegov sin Salmanasar V (727–722. pre n. e.) morao je da ugušuje pobune u osvojenim zemljama, a sam je ubrzo

bio svrgnut s prestola zbog finansijske reforme, kojom je ukinuo privilegije robovlasničke aristokratije, svećenstva, trgovaca i zemljoposjednika.

Na vlast je doveden Samanasarev brat Sargon II (722–705. pre n. e.), koji učvršćuje asirsku vlast, ponovo pobjeđuje Siriju, čiji su kraljevi i knezovi dizali ustanke. Pobjeđuje i otpor babilonske vojske i ulazi u grad Babilon dočekan klicanjem naroda i svećenstva, kome su dodijali ratovi jer su im pričinjavali samo štetu. Sagradio je vlastitu prestonicu Dur-Šarukin kraj Ninive (današnji Korsabad).

Njegov sin Senaherib (Sanherib, 705–681. pre n. e.) treći je asirski vladar koji razara Babilon. Vodio je neprekidne borbe da bi održao jedinstvo države. Naročito se ističe svojom okrutnošću. Za njegovog vladanja prestonicom postaje grad Niniva (prema imenu boginje Nin, koju su poštovali u celoj Mezopotamiji). Ovaj grad je postao simbolom moći, sjaja i kulture poznijih asirskih vladara. Kao i Babilon i on je bio opasan ogromnim zidom debelim 10 m, a visokim 24 m. Svojom veličinom ovaj grad je nadmašio i sam Babilon, jer su, po Diodoru, bedemi bili dugi 27, a široki 16 km. No u Mezopotamiji bedemi nisu opkoljavali samo grad nego i čitavu malu provinciju s vrtovima i poljima radi ishrane grada za vreme duže opsade. Zato nam i može biti razumljiva neobična veličina i Babilona i Ninive. Niniva je sagrađena na kemenom temelju. U nju je vodilo 15 kapija, a bila je zaštićena opkopom širokim 42 m. Kod vrtne kapije vodio je preko njega nadsvođeni kameni most, pravo čudo arhitektonske veštine tog vremena. Bio je to grad velikih i sjajnih palata, među kojima se na zapadnoj strani naročito isticala raskošna Senaheribova palata. Ogromni trgovi smenjivali su se s prostranim ulicama. Da bismo mogli predstaviti dimenziju ovih monumentalnih građevina, neka govore brojke. U Senaheribovoj je palati bilo nekoliko dvorana širokih do 9, a dugih do 37 m. Oko tri velika dvori-

šta raspoređeno je 60 soba, a i sam vestibil iza ulaznih vrata je ogroman. Širok je 12, a dug 54 m. Palata koja je Sargonu II služila kao letnjikovac bila je gotovo kvadratnog oblika sa stranama od preko 300 m, a imala je 30 dvorišta i 209 prostorija raznih veličina povezanih brojnim hodnicima. Sve kraljevske palate i druge javne građevine bile su snabdevene vodovodom i kanalizacijom, a radi zaštite od poplava građene su obično na čvrstim nasipima, terasama, često visokim od 10 do 18 m.

No nije Niniva bila samo grad raskošnih palata, grad okrutnih vladara i kulturnih spomenika. Možda je to još više bio grad veštih i prepređenih trgovaca, čije je bogaćenje dopuštala državna vlast, jer je i sama imala od toga velike koristi. Bog Nebo, ili Nabu, nije bio samo bog mudrosti nego je u ovom gradu mnogo više bio poštovan kao bog trgovine. Nasuprot sjaju raskošnih palata, u kojima je uživao manji broj povlašćenih, kralj, svećenstvo i bogati trgovci, stajala je bezoblična masa potlačenog naroda, koji se pokatkad bunio, a ponajviše gotovo dragovoljno potčinjavao tome ropstvu.

Senaheribov sin i naslednik Asarhadon (681–668. pre n. e.) ponovo je sagradio Babilon.

Najslavniji asirski kralj, ne toliko po vojnim uspesima koliko svojim kulturnim delovanjem, bio je Asurbanipal (Ašurbanapli, grčki Sardanapal, 668–626. pre n. e.). Za sebe je rekao: »Ja, Asurbanipal, primio sam mudrost od boga Neboa, celokupnost svih nauka, poznajem sve umetnosti. Učio sam streljati lukom, jahati konja i upravljati zapregom«. Najveću zaslugu stekao je osnivanjem ogromne biblioteke, koja je u sebi zaista sadržavala »celokupnost« tadašnjeg znanja. Nju je kasnije nadmašila samo aleksandrijska biblioteka. Asurbanipal ponovo osvaja Babiloniju i razara Babilon. Za njegovih naslednika Asirija postepeno propada. Smrtni udarac ovoj državi zadaju Medejci, razo-

rivši god. 614. pre n. e. prestonicu Asur, a 612. pod Kijaksarom Ninivu.

Nabupolazar (625–605. pre n. e.), asirski vojskovođa rodod Haldejac, izdao je asirsku vojsku i osnovao novobabilonsku državu. Za vreme njegovog sina Nebukadnezara II (Nabukodonozor, 604–562. pre n. e.) nova babilonska država doživljava ponovni procvat. Sa svojim ocem ponovno sagradi hram Esagilu i kulu Etemenanki, »kulu babilonsku«, zatim onaj veličanstveni »sveti put« koji je vodio do Ištarinih vrata, glavnog ulaza u Babilon. God. 586. pre n. e. osvojio je Judeju, razorio Jerusalim i odveo nekoliko desetina hiljada Judejaca u ropstvo, koje je potrajalo oko 50 godina. Nebukadnezarovi su naslednici bili slabi vladari. Poslednji kralj Nabunaid (555–539. pre n. e.) gradio je mnoge hramove, naročito u Uru i Haranu. Vojsku njegovog sina Bel šar-usura (Belzasara) potuče perzijski kralj Kir 539. god. pre n. e., a 538. osvojio Babilon i tako Babilonija konačno izgubi svoju samostalnost.

Dok se istorija Egipta kretala i razvijala, da tako kažemo, gotovo pravolinijski bezbrojnim dinastijama, dotle je mezopotamska krivudala od Eufrata prema Tigrisu i opet natrag u borbi za dominacijom različitih dinastija i uzurpatora čas Babilona, čas Ninive, kao i mnogih susednih naroda. A sve se to ogledalo u jednom iskrivljenom ogledalu upravo besprimernih suprotnosti: s jedne strane veliki sjaj, raskoš, razvrat, a sa druge, beda i ropska potčinjenost obespravljenog naroda.

5000 godina pre n. e. započelo je strujanje novih životnih sokova, započeo je poletan i uzbuđljiv put jednog novog sveta koji se tek rađao. Od njegovog hoda kroz vekove, prema sačuvanim i pronađenim ostacima, mogli smo da pratimo samo polovinu tog vremena, pa ipak je slika koju pokušavamo da na osnovu toga naslikamo veličanstvena.

5. Književnost pisana »klinovima«

Dugo je spavala mezopotamska zemlja. Niko nije ni slutio šta se krije u njenim grudima, u njenom majčinskom krilu. Potonule u duboki san, spavale su krilate zveri s ljudskim glavama čuvajući ulaze u zasute dvorane palata i hramova. Vekovima, hiljadama godina sanjali su ravnodušno kraljevi, ratnici, lovci, robovi na bezbrojnim reljefima svoje sne bez snova. Stouste bajke, motivi i legende zamenili su tako davno da je jedva iko i slutio da su nekad postojali i živeli i da su stolecima neumorno govorili iz pokolenja u pokolenje. Usta svih tih bezbrojnih pokolenja, nekad tako puna himni mnogobrojnim božanstvima, odavno su postala »prah i blato zemlje«.

Kao ptica feniks iz svoga pepela, uskrsnuo je iz praha ovaj nestali i zaboravljeni svet. Zanemela usta opet su progovorila. Progovorile su desetine hiljada otkopanih ploča, i ceo svet je bio zadivljen ovim bogatstvom. Više od sto godina, otkad su iskopavanja započela, odvija se pred nama kao najuzbudljiviji film duga i potresna priča u slikama o strahotama, a ujedno i lepotama ovog davnog doba.

Uslovi za razvoj kulture na ovom tlu nisu bili najpovoljniji. Sumeri, narod koji je naselio donji tok Eufrata i Tigrisa, našao je ovde vrlo neujednačenu klimu. Pola godine padale su kiše, a pola je vladala suša. Da bi omogućili razvoj zemljoradnje, stvorili su poznati irigacioni sistem, veliku mrežu kanala, koji su zemlju ravnomerno natapali. Uporedo s takvim napretkom razvijala se postepeno i kultura. Gradili su gradove s visokim hramovima, palatama i utvrđenjima. Materijal za gradnju davalo im je samo tlo. Bile su to opeke, delom samo susušene, delom pečene. Sve što je bilo sagrađeno od sušene opeke raspalo se i netragom nestalo. Građevine za koje su upotrebljene pečene opeke ili kamen ostale su donekle sačuvane. Da su bezbrojna rat-

na razaranja i pustošenja pomogla propadanju ovih često vrlo raskošnih građevina, nesumnjivo je. Na opekama kojima su građene kraljevske palate, hramovi i druge javne zgrade bio je utisnut kraljev žig. Sumercima duguje kulturni svet gradnju svodova i kupola okruglog i bačvastog oblika. Tako su još u starom veku Rimljani preuzeli ovakav način gradnje.

Možda je sreća za kulturni svet što su Sumerci, a posle njih Babilonci i Asirci, za pisanje svojih »knjiga« upotrebljavali isti materijal koji im je služio i za gradnju. Nemajući nikakvih drugih sredstava utiskivali su znakove svoga pisma slične klinovima u mekane glinene ploče, a zatim ih pekli. Tako su dobili »listove«, koji su bili vrlo otporni i mogli da se sačuvaju hiljadama godina, sve do danas.

Prema ranijim legendama, pismo, kao i sve druge veštine i znanja dao je ljudima još pre potopa bog Oanes, neko morsko čudovište (ime mu je sačuvano samo u ovom grčkom obliku prema istoričaru Babilona Berosusu iz 4. veka pre naše ere). Današnji naučnici misle da je Ea, bog dubine, istovetan s ovim božanstvom. Kasnije legende tvrde da je pismo izumio bog Nebo (Nabo, Nabou), čiji je kult prenela u Ninivu kraljica Semiramida. U njegovu čast podigao je i Asurbanipal svoju ogromnu biblioteku. Neki zapisi iz toga vremena prikazuju i velikog narodnog junaka i kralja Uruka Gilgameša kao izumitelja pisma, što se isto tako može smatrati samo legendom.

Tvorcima klinastog pisma smatraju se Sumerci. Ovim pismom u različitim razvojnim fazama služili su se i drugi narodi ovog područja, kao i njihovi bliži susedi. To su bili: Akadijci, Babilonci, Asirci, Elamci, Amorićani, Mitani, Urartejci, Kapadokijci, Ugarićani, Hetiti, Perzijanci, Armeni i još neki drugi. Zanimljivo je da su se ovi narodi, koji su često govorili različitim jezicima, služili istim klinastim pismom, pa ga prema tome možemo smatrati prvim međunarodnim pismom, kao što je npr. danas latinica.

Najstariji sumerski pisani spomenici potiču iz vremena oko 3500. god. pre n. e., a središta njihove kulture bili su gradovi Ur i Uruk.

Pismo je Sumeraca bilo u početku izrazito slikovno s oko 1500 znakova. Otprilike oko 3000. god. pre n. e. došlo je svoj karakterističan klinasti oblik po trobridnom štapiću kojim su se ti znaci utiskivali u mekane glinene ploče. Kao što je već rečeno, ove su ploče bile zatim pečene i tako postale trajne. Njihova je veličina bila vrlo različita. Kretala se od neverovatno malih, od 4 do 5, pa sve do 38 cm dužine. Oblik im je ponajviše bio kvadratni i pravougaoni. Međutim, bilo ih je i okruglih – za školske potrebe i spise o zemljišnom posedu; u obliku prizme sa šest, sedam, osam i deset strana s opisima ratova, te dela i podviga raznih vladara; kao čunjevi koji su sadržavali religiozne natpise; u obliku jetre s proricanjima i vraćanjima itd.

Zanimljiva je pojava pečatnih valjaka, koji su pritiskivanjem i okretanjem po mekanoj glini ostavljali za sobom »pečat«, a obično neki simbol i ime. Potiču iz najstarijeg sumerskog doba, a motivi su im bili religioznog i legendarnog karaktera. Tu nailazimo i na lik narodnog junaka Gilgameša i njegovog prijatelja Enkidua.

Položaj pisanih znakova bio je do 2700. god. pre n. e. uspravan sa smerom odozgo prema dole, s redovima od desne prema levoj strani, a od te godine vodoravan s leva nadesno kao što i mi danas pišemo. Usavršavajući se tokom vremena, ovo je pismo prošlo kroz više razvojnih faza.

Osim tekstova na glinenim pločama, sačuvani su nam mnogi natpisi uklesani u stene, kamene stubove i ploče. Tu su obično kraljevi veličali svoje ratne podvige, koji su u stvari često bili nečuvena pustošenja, krvoločna ubijanja i unakažavanja zarobljenika.

Preuzevši od Sumeraca celokupnu kulturu i njihovo klinasto pismo, Babilonci su ga komplikovali unošenjem

semitskih elemenata i time otežali i pisanje i čitanje. Međutim, oni u svoje pismo unose već neke fonetske elemente (samoglasnike), što kod ostalih semitskih jezika nije bio slučaj. To je već put ka manjem broju znakova, put ka slovima.

Asirci su ovo slogovno pismo pojednostavili na 510 znakova, od kojih su zapravo upotrebljavali samo oko 300. Perzijsko klinasto pismo bilo je delom slogovno, a delom glasovno. Oko 100. god. pre n. e. klinasto pismo je nestalo pre nego što se moglo razviti do jednostavnog glasovnog pisma.

Još u 8. veku pre n. e. u ove krajeve počeli su se naseljavati Aramejci, preci današnjih Sirijaca. Oni su doneli i svoju kulturu i svoje pismo, koje je bilo mnogo savršenije od klinastog i sasvim ga je istisnulo iz upotrebe.

Pismenost je u Mezopotamiji bila prilično raširena. Postojala je neka vrsta školske obaveze, kojom nisu bili obuhvaćeni jedino najniži slojevi naroda. Škole su bile podeljene na niže i više. U nižim (»kućama Ploča«) učilo se pisati i sticalo osnovno znanje, a u višim (»kućama mudrosti«) učile su se sve grane tadašnjih nauka i umetnosti kao teologija, pravo, medicina, astrologija, astronomija, muzika i dr. U gradu Mari otkopana je tipična učionica sa školskim klupama. Škole su mogle pohađati i devojke. Posle položenih ispita učenici bi bili proizvedeni u zvanje pisara. Ovi su imali zaseban položaj, naročito titule i odela, pa su im bile ukazivane i naročite počasti. Na glinene pločice potpisivali su svoja imena, no nigde nije pronađeno ime pisca koji je sastavio neko određeno naučno ili književno delo. Međutim, lako je moguće da je neki pisar bio i pisac toga teksta. Sve ove škole vodili su svećenici, što je bio slučaj i u Egiptu, pa i u našem srednjem veku.

Kao i kod svih ostalih naroda, književnost je i kod Sumeraca nastajala usmenom predajom. Pronalaskom prvo-

bitnog slikovnog pisma počelo je i zapisivanje najranijih bajki i legendi. Najstarija dela bila su često prepisivana, a pri tome se menjao sadržaj i oblik. Ponekad su bila prilagođavana novim potrebama, novom ukusu vremena, pa i uobličavana u savršeniju celinu. Većina književnih dela imala je religiozan karakter. Religija je uopšte imala velik uticaj na ceo čovekov život prvih istorijskih epoha. Pod uticajem civilizacije i stvaranja države, ona se od primitivnog obožavanja prirodnih sila, zatim obožavanja bilja i životinja u višem razvoju preobrazila u personifikacije zaštitnika i zaštitnica pojedinih ljudskih delatnosti. Takva religija kulminira u robovlasničkom procvatu i babilonske i asirske države, gde su bogovi uglavnom odraz ovakvog poretka na zemlji, zaštitnici kralja, svećenstva i države od kojih potiče sva njihova moć. Sve je to objavljeno u raznim mitovima, himnama i legendama kao božanska volja, prema kojoj narodu ne preostaje ništa drugo nego da u svom potčinjenom položaju služi i sluša svoje gospodare.

Nesumnjivo je da je svako od ovih razdoblja u razvoju mezopotamske književnosti imalo svoje naročite karakteristike, koje bismo, prema našoj oceni, mogli nazvati stilovima. Osnivač jedne od najvećih biblioteka staroga veka, asirski kralj Asurbanipal bio je tiranin kao i svi asirski vladari, a naročito njegov ded Senaherib, koga istoričari s pravom nazivaju asirskim Neronom. Ali Asurbanipal je imao u sebi i nekih viših težnji. On je voleo i nauku i književnost, što ga je i potaklo da osnuje ovu monumentalnu biblioteku »za svoje čitanje«, kako sam kaže u jednom zapisu. Zato je i razaslao na sve strane svoje velike države, a naročito u sumerske gradove, izaslanike da pokupe ili prepisu ploče koje još nije imao i da ih dopreme u njegovu biblioteku. Možda nije ni slutio kakvu uslugu time čini budućem čovečanstvu, zaustavljajući na neki način tok svoga vremena, u kome su se ogledale i sve prošle epohe ove

zemlje, konzervirajući nauku i umetnost na gotovo neuništivim glinenim pločama.

Kao dobar poznavalac književnosti koji je toliko toga sakupio u svojoj biblioteci i verovatno sve to pročitao ili bar veći i zanimljiviji deo, mogao je s punim pravom da kaže o sebi i ovo: »Ja, Asurbanipal, učio sam mudrost od Neboa i umetnost pisanja na glinenim pločicama. Primio sam objavu mudrog Adapa, dragocenu tajnu veštine pisanja. Smatrao sam Neboa za učitelja. Čitao sam prekrasne glinene ploče Sumeraca i opskurne akademske črčkarije, koje nisu umetnost. Uživao sam u čitanju natpisa na kamenu iz vremena pre potopa.« Ovo je pročitano na jednoj deseterostranoj prizmi (sada u Britanskom muzeju). Iako je ova izjava subjektivna, ipak ona pokazuje da su u to doba sumersku književnost smatrali klasičnom i više je cenili od onoga što je kasnije stvarno.

Najvrednija dela mezopotamske književnosti su eposi. Njihov postanak seže u najstarija vremena sumerske kulture, a nastali su uglavnom od himni i molitava raznim bogovima. U njima se u krupnim al fresko slikama ne samo prikazuju život i običaji tadašnjeg vremena, razni pustolovni i mitski događaji nego se u njima ogleda i ceo misaoni, filozofski i religiozni svet onoga doba. Najsavršeniji i s umetničke strane najvredniji je ep o kralju Gilgamešu na 12 ploča (pevanja), o kome će kasnije biti više rečeno.

Drugi po važnosti svakako je mit ili ep o stvaranju sveta, koji se po početnim rečima naziva »Enuma eliš« (»Kada gore«). Delovi toga epa koji opisuju borbu boga stvaranja sa haosom potiču još iz sumerskog doba. No sam ep kao celina, u kakvom ga obliku danas poznamo, nastao je verovatno za vladanja kralja Hamurabija, a trebalo je da posluži slavljenju boga Marduka, zaštitnika Babilona i samoga kralja. Ep ima 7 ploča. U prvoj se opisuje postanak svemira. (PEVANJE)

Kada gore nebo u početku nije imalo imena
I kada zemlja dole nije imala imena,
Kada nijedan od bogova nije bio stvoren,
Kada nijedno ime nije bilo dato
I kada nijedna sudbina nije bila određena...

... postojao je samo Apsu, slatka voda i Tiamat, slana voda, koje su bile izmešane u jedno (haos). Njihov sin Mumu (znanje i mudrost, stvarni, tj. vremenski i prostorni svet) razdvoji ih. Od njih nastadoše Lahmu i Lahamu (predstavljaju ih u obliku golemih zmija). Posle mnogo eona nastadoše Anšar i Kišar.

I dani postadoše dugi,
A k njima se pribrojiše godine
I tada se rodi njihov sin Anu,
Koga oni učiniše sebi ravnim.
I Anu rodi sebi sliku, Nadimuda (Eu).
Nadimud beše mudar i silan snagom,
Silniji od očeva roditelja Anšara.
Sebi ravna nije imao među svojim precima...

S Enlilom, bogom vetrova, Anu bog neba, i Ea, bog slatke vode i dubine, čine prvo božansko trojstvo. Pošto svet još nije bio potpuno uređen, novo trojstvo hoće da mu da savršeniji oblik. To je uvredilo stare bogove, kojima su na čelu bili Apsu i Tiamat i njihov sin Mumu. On daje savet kako da se poseje razdor među nove bogove. Pošto je Ea bio najbliži starim bogovima, primetio je njihovu uzbunu i javio to Anuu. U ogorčenom neprijateljstvu prema novim bogovima, Tiamat rodi svakovrsne nemani, a naročito ogromne zmijske pune otrova, da se udružena s njima bori protiv bogova, da osvoji svet i da ona njime vlada. Najstarijega od nemani, Kingua, izabrala je za vođu.

U drugoj ploči Tiamat uklanja Apsua, jer je uvidela da on sve dogovore pokazuje Ei. Ea se uplaši, ali ga otac Anšar pošalje u borbu. Videvši strašne Tiamatine borbe, on uzmakne. Zatim Anšar pošalje Anua k Tiamati da je umiri. Ni Anu nije mogao da podnese blizinu strašne Tiamate, koju su obično zamišljali kao aždaju ili sedmoglavu zmiju. Svi bogovi uzdrhtaše kada ugledaše strašnoga protivnika. Samo Marduk, bog svetla, zore i prolešnjeg sunca, sin Ein, ponudi da se bori, ali pod uslovom da mu se prizna prednost nad svim ostalim bogovima:

Ali ako kao vaš pomagač savladam Tiamatu i vas
spasem,

Tada ponovo sazovite zbor, odredite sudbinu!

Ja ću mesto vas odrediti sudbine.

I da se ne menja što odredim.

Da se ne opoziva i ne ukida zapoved mojih usta!

U trećoj se ploči govori o prihvatanju Mardukovih uslova na zboru bogova i opisuje njihova svečana gozba.

U četvrtoj ploči prikazuje se vladavina novog »gospodara bogova« i njegovo oružanje za borbu protiv Tiamate. Pošto je na istoku i jugu, na severu i zapadu postavio ogromne mreže da niko od napadača ne umakne, popne se u blistavoj opremi okružen veličanstvenim sjajem u svoj četveropreg. Oko njega su stajali bogovi i divili mu se. Osim luka, strele i koplja poneo je sa sobom munju i silan vihor. Uz bojni poklič, pojuri pravo na aždaju i njene ratnike. Tada Tiamat poviče divlje i glasno da se sve potreslo. Otvori ždrelo koliko god je mogla, ali pre no što je uspela da zatvori usta, bog Marduk poslao vihor u razjapljene ralje, dohvati koplje i raseče joj srce, baci njenu lešinu i stane na nju, dok su njeni pomagači bili uhvaćeni.

U petoj ploči Marduk raspolovi Tiamatu kao ribu i od jedne polovine stvori nebo, a od druge zemlju, razdvajajući istovremeno nebeskim svodom gornje vode od donjih.

Na nebo postavi mesec, sunce i zvezde, a zemlju zaodene biljem i životinjama.

Šesta ploča priča o stvaranju čoveka. Marduk objavi da će ga stvoriti od krvi. Svi se bogovi uplaše da će neki od njih biti ubijen da bi od njegove krvi postao čovek. No Ea ih umiri i reče im da nijedan od bogova neće biti žrtvovan. Tada Marduk okupi sve bogove i objavi im da će od krvi čudovišta Kingua, koji je podstakao Tiamatu na borbu, stvoriti čoveka. Prosuvši njegovu krv, stvori ljude i naredi im da se brinu o bogovima i da im služe. Iz zahvalnosti što nijedan od njih nije bio ubijen bogovi se dogovore da Marduku i sebi sagrade svetište. Obradovan time, bog Marduk zapovedi da se podigne Babilon. Oni to učiniše i u gradu:

Digoše glavu Esagilinu

gore sve do nebeskoga okeana.

Sagradiše hramsku kulu gornjeg okeana

Marduku, Enlilu i Ei za dom.

I ova ploča završava se opisom gozbe.

U sedmoj, poslednjoj ploči nabrojana su Mardukova imena i svojstva koja su mu dali bogovi kada su mu predali vrhovnu nebesku vlast. Tako je on »bog bogova«, »tvorac svemira«, »početak i kraj svega«, ali ima još mnogo oblika u kojima se javlja i mnogo delatnosti koje vrši. U svemu je nabrojano oko pedeset imena koja su mu data.

Ep se završava himnom u slavu boga Marduka.

Ovde je vredno da se spomene jedna novobabilonska ploča objavljena 1895. godine, koja nije u celosti sačuvana a ipak sadrži i gotovo sva imena babilonskih bogova koji se identifikuju sa bogom Mardukom. To znači da Marduk sjedinjuje u sebi sva ostala božanstva, pa bi to bio početak neke vrste monoteizma:

Ninib – Marduk, oličenje snage,

Nergal – Marduk, gospodar borbe.

Bel – Marduk, oličenje vlasti,
Sin – Marduk, bog meseca,
Šamaš – Marduk, bog sunca i pravde,
Adu – Marduk, bog kiše, itd.

Ovo je babilonska verzija prastarog mita, a prerađena je prema potrebama tadašnjih vladara i svećenstva. U staroj nipurskoj varijanti umesto Marduka glavni borac protiv haosa bio je Enlil ili Anu, mnogo starija božanstva sumerske mitologije. U još starijoj varijanti pronađenoj u Asuru, a koja zapravo potiče iz starog sumerskog grada Eridua, glavni bog je Ea, bog mudrosti i dubine. Sadržaj u ovim varijantama ispričan je sasvim drugim redom. Tako je u jednoj bog Bel prošao kroz tamu i odelio nebo od zemlje. Skinuo je vlastitu glavu i pustio da sva krv iscure na zemlju i time je oplodio i naselio. U jednoj od babilonskih obrada ovog motiva Mumu predstavlja prvobitni kaos. Od njega potiču Apsu, slatka voda, muško počelo i Tiamat, slana voda, žensko počelo. Oni su rodili sve bogove i sve prirodne sile. Bog podzemlja Nudimud ubije Apsua, od koga postane Ea, bog slatke vode. Najjači od bogova, Marduk, ubio je Tiamatu i od njenog tela stvorio nebo i zemlju. Ubivši naposljetku jednog od bogova, stvorio je od njegove krvi prvog čoveka. Po jednoj drugoj verziji bog Marduk ubija Mušušua, kozmičku neman, i od njega stvara svet i ljude, dok je u jednom sličnom mitu prve ljude stvorio od gline i vode bog Ea.

Tamuz, bog proleća i vegetacije, bog neprestanog umiranja i ponovnog uskrsavanja prirode, bio je u sumerskoj i babilonskoj mitologiji, pa i u književnosti jedan od značajnih likova. U čast njegovog ponovnog rođenja pevane su nebrojene himne, a sačuvano nam je i mnogo tužaljki koje su se pevale povodom njegove smrti. Ovde treba spomenuti da je Tamuzova smrt bila istovetna s nestajanjem

vegetacije. Bilo je to početkom leta, kada su nastupale velike vrućine i suše. Njegovo se rođenje svetkovalo dolaskom kišnog perioda 21. decembra, kada je sve počinjalo ponovo da zeleni. Svakogodišnje Tamuzovo umiranje i ponovno rađanje opisuje se u epu o *Ištarinom putu u podzemni svet*. Ep počinje ovim stihovima:

Zemlji bez povratka, daleko od zemlje propadanja
Upravlja svoju misao Ištar, moćna boginja meseca.
Kćerka boga meseca upravlja svoju misao
Prebivalištu čiji ulaz nema izlaza,
Stazi čiji je put bez povratka,
Prebivalištu čiji je ulaz lišen svetla,
Stazi čiji prilaz ne vodi natrag,
Mestu gde je hrana prah, a jelo blato,
Gde se nikad ne vidi svetlo, gde svi stanuju u mraku,
Gde su svi obučeni kao ptice u odela sa krilima,
Gde na kapiji i zasunu leži prašina.

Tamuz, mladi Ištarin ljubavnik, umire svake godine i odlazi u podzemlje. Ištar, puna tuge za njim silazi u podzemni svet da ga traži. Na kapiji podzemlja ona zahteva od vratara da je propusti. Preti mu da će, ako to ne učini, razbiti kapiju i pustiti mrtve da opet žive i jedu, pa će na svetu biti više mrtvih nego živih. Čuvši to, uplaši se i sama kraljica podzemlja Ereškigal i zapovedi vrataru da otvori kapiju. Ali i Ištar treba da se drži starih zakona. Prolazeći kroz sedmoro vrata morala je kod svakog stražara da ostavi po jedan nakit. Tako je najprije skinula tjaru, zatim redom naušnice, ogrlice, grudne štitove, pojas, narukvice i kolute s nogu, a najzad i odeću. Morala je naga da stupi pred Ereškigal. Kada se ugledaše, besno se obore jedna na drugu. Ereškigal zapovedi sluzi da zatvori Ištaru i da na nju pusti šezdeset bolesti. Za vreme bavljenja Ištare i Tamuza u

podzemlju na zemlji se gasi ljubav. Ne množe se ni ljudi ni životinje, i celom svetu preti uništenje. Bog Šamaš, rastužen stupi pred svoga oca boga Sina i pred boga Eu i pokaže im kako svet propada jer je nestalo boga Tamuza i boginje Ištare. Ea pošalje naročitog vesnika da bi nagovorio Ereškigalu da pusti Ištaru i Tamuza. Ona se razljuti, ali ipak popusti i zapovedi da poškrope Ištaru »vodom života« i izvedu je iz podzemlja. Prolazeći ponovo kroz sedmoro vrata, Ištar uzima svoju odeću i nakit pa se zajedno s Tamuzom vraća u svet živih. Cela priroda opet oživljava.

Još u sumersko doba bio je kult Tamuza vrlo popularan, pa se već tada pojavljuju religiozne drame u kojima je opisana njegova smrt i njegovo uskrsnuće. Te su drame prikazivane u dane praznika u svim hramovima. U novobabilonkom razdoblju (8. vek pre n. e.) u prikazivanju ove drame Tamuz je bio zamenjen Mardukom. Opisuju se njegova stradanja i smrt, a njegova žena Ištar vrši nad njim obred tužbalica. Naposletku bogovi uskrsavaju Marduka i oslobađaju ga »iz mračne planine«. U ovim obredima učestvovala je i sam kralj. Bio je prerušen u Marduka, oduzeti su mu znaci kraljevske vlasti i tek posle bičevanja, koje je nad njim vršio vrhovni svećenik, vrhovni bog mu je vratio kraljevsku vlast. Ovom prilikom svećenici su u svečanoj povorci nosili zlatni Mardukov kip iz hrama Esagile kroz Ištarina vrata onim veličanstvenim »svetim putem« u mesto Akitu, gde je bio izložen nekoliko dana da mu se narod klanja. Zatim je bio odnesen do Eufrata i ponovo vraćen u Akitu. Posle nekoliko dana kip je u svečanoj povorci istim putem vraćen u Babilon u hram Esagilu.

Iz starobabilonske književnosti potiče ep o boginji Agušaji. Boginja Ištar, koja se ovde spominje kao boginja rata, i boginja Saltu bile su nepomirljive suparnice. Boginja Agušija moli boga Eu da ih izmiri. On to učini, ali pod uslovom da se i boginja Saltu poštuje na isti način kao i boginja Ištar. Ep se završava pohvalom triju boginja.

Misao o večnom životu, čovekova težnja za besmrtnošću ispunjavaju ep o *Adapi* kao i veći deo epa o Gilgamešu. Adapi, Einom sinu, svećeniku i vladaru u gradu Eriduu, dužnost je da se brine da hram ima uvek dovoljno hleba, vode i ribe. Dok je Adapa plovio morem, naglo dune Južni vetar i potopi mu lađu. Adapa mu iz osвете slomi krila tako da sedam dana nije mogao duvati na kopno. Zbog toga bog Anu pozove Adapu na odgovornost. Da bi umilostivio bogove Tamuza i Gišzidu, koji čuvaju stražu na Anuovim vratima, bog Ea mu savetuje da obuče žalobno odelo pa će ga oni braniti pred Anuom. Ali ga prevari kada ga savetova da ne uzima hleb i vodu kojima ga Anu bude ponudio, jer da je to jelo i piće smrti. Odelo koje mu bude ponudio, neka slobodno obuče i neka se namaže ponudjenim uljem. Tamuz i Gišzida zaista se zauzmu za Adapu i na njihove molbe Anu mu oprost i krivicu i htede mu dati večni život. Ali Adapa odbije jelo i piće, a primi odeću i ulje. Anu se ovom začudi, ali mu Adapa odgovori da mu je tako savetovao Ea. Najzad ga Anu vraća na zemlju. Ovaj ep hoće da pokaže kako je između bogova i ljudi, besmrtnosti i smrtnosti, postavljena stroga granica, koja se teško može preći. Bogovi su zavidni ljudima koji bi mogli postići besmrtnost, pa ma to bila i njihova deca.

U epu o *junaku Etani* spojena je stara životinjska basna s religioznom legendom. Ovaj ep nam priča o prijateljstvu orla i zmije, o verolomstvu orla kome je zmija iz osвете slomila krila. Još dok Anunaki i Igigi nisu postavili ljudima kralja, dok još nije bilo ni kraljevskog venca, ni kraljevske krune, a ni žezla od lapislazulija, dok je još sve to zajedno s pastirskom palicom ležalo pred Anuom na nebu, boginja Ištar pođe da potraži zemlju kralja. Bilo je to dete koje je u teškim mukama trebalo da rodi Etanina žena. Da bi s neba doneo »travu rađanja«, a s njom i skiptar i tijaru koji se nalaze pred Anuom, Etana htede da uzleti na krilima orla.

Ali kako je orao imao slomljena krila, nije mogao da se vine u nebo. Ovaj ep hoće da dokaže kako kraljevska vlast potiče s neba.

U epu o Nergalu i Ereškigali opisana je na početku gozba bogova na nebu. I ovog puta nije prisutna kraljica podzemlja Ereškigal. Reči kojima ju je glasnik pozvao na gozbu ona je shvatila kao uvredu, zato je poslala svoga izaslanika Namtara. Svi bogovi, osim jednog, primaju Namtara sa svim počastima koje pripadaju njegovoj gospodarici. Ali zbog toga jednog Ereškigal se razljuti na sve bogove. Namtar ponovo odlazi na nebo da dovede grešnika pred kraljicu Ereškigal, ali ne našavši ga, vrati se neobavljena posla. U međuvremenu Ea, bog mudrosti, pronade da je taj krivac bio Nergal. Naredi mu da siđe u podzemlje, a kao zaštitu daje mu četrnaest zlih duhova. Nergal je iz početka drhtao, a došavši do kapije podzemlja, počeo je poniznim glasom da moli za oprostaj. Ereškigal je bila željna osvete, ali se uplaši duhova koji su pratili Nergala. Iz ovog straha rodila se ljubav, i Ereškigal je svoga bivšeg neprijatelja izabrala za muža. Ovaj je ep pronađen u arhivu Tel el-Amarna (Egipat).

Iz epa o međusobnoj borbi bogova sačuvan je odlomak o *sedam zlih duhova*. Anu, gospodar neba, podiže se protiv ostalih, njemu ravnih, bogova. Enlil, gospodar vazdušnog neba, i Ea, bog mora, stupe u savez protiv Anua. Vojska Anua sastoji se od sedam zlih duhova, koji sve uništavaju i svakom uteruju strah. Enlil i Ea postavljaju Šamaša – boga sunca, Sina – boga meseca, i Ištar, zvezdu Danicu, da čuvaju nebo. Anuova vojska duhova zastrela je Sina olujnim oblacima, a Šamaša i Adada prisilila da pristanu uz njih, dok je Ištar dobrovoljno pristupila Anuu. Enlil nije hteo da se pomiri sa pobedom protivnika, pa zato potraži pomoć Ee. On mu šalje svoga sina Marduka, koji je uvek pobeđivao.

Ovaj je odlomak zanimljiv po tom što nabroja imena zlih duhova, a počinje ovako:

Oni su bogovi koji sve uništavaju,
olujni vetrovi što fijuču.
Sedam zlih duhova, porod zloslutnog Nasipa neba,
koji sve ruše
kao korov su i izrod.
Kobnu sudbinu izazivaju, jako kobnu sudbinu.
Svskog dana čine štetu,
nemilosrdno uništavaju sve živo
gde god stignu.
Među njima je prvi Južni Vetar.
Drugi je Zmaj, što bljuje vatru,
iz njegovog se ždrele još niko nije izbavio.
Treći je Panter, koji svojim ustima
bespomoćno grabi i odnosi naša čeda.
Četvrta je Zmija, koja izaziva strah,
koje se svi plaše.
Peti je ričući Lav,
čije srce ne poznaje milosti.
Šesti je Divlji Orkan, koji sve prevrće
i jednako se buni protiv bogova i ljudi.
Sedmi je Južni Vihor, koji davi
i svakom se smrtniku sveti strašnom osvetom.

U malom epu o ptici Zu od koga su sačuvani samo neki odlomci, opisuje se borba za vrhovnu vlast između boga Enlila i ptice Zu. Ona je sa Enlilovog prestola ukrala ploče sudbine i odnela ih u daleke mitske planine Sabu. Iako to ep ne kaže jasno, naslućuje se da je ova božanska ptica bila neka strašna zver, možda jedan od sedam zlih duhova. Niko od bogova, pa ni sam Adad, bog oluje, a ni boginja Ištar nisu se usudili da se s njom bore. Ovi su odlomci ne-

potpuni, ali slike na nekim sačuvanim pečatnim valjcima pričaju o daljem toku borbe. Bog Marduk, koji se ovde naziva Lugalbandom, uspeva da uhvati božansku pticu Zu i da je dovede na sud pred presto boga Ee.

Iz sumerskog doba sačuvao se i dijalog između boginje Egime i njenog brata boga Lila. Egima oplakuje smrt brata Lila i zaklinje ga boginjom Majkom »da ustane sa mesta na kome leži«. On upoređuje sebe s pokojnikom zakopanim u zemlju koji ne može da se vrati među žive i koga uznemiruju zli duhovi. Moli je da ga ona izbavi.

U babilonskoj književnosti karakteristična su još dva dela. U prvom, *pravednik* opisuje svoja stradanja mada je ispunjavao sve dužnosti prema bogovima i prema kralju. Zato sumnja u pravednost bogova i istinitost verskih zapovedi koje za dobra dela obećavaju nagradu. U drugom, *gospodar razgovara s robom*. Na gospodareve želje i zapovedi rob ponizno odgovara, uvek opravdavajući sve njegove želje. Na kraju gospodar, razočaran u život, pita roba da mu kaže šta je dobro. Ovaj mu odvažno i podrugljivo odgovara da je dobro slomiti vrat njima obojici i baciti ih u reku. Rasrdeni gospodar mu preti da će ga ubiti, ali mu rob odgovara da će ga i gospodar za tri dana slediti. Ova dva dela pokazuju da se i u ovom, gvozdenom stegom održavanom robovlasničkom poretku, koji su tako čvrsto držali u svojim rukama kralj i svećenstvo, već javlja bunt i otpor.

Osim ovih većih i važnijih dela sačuvane su mnoge himne, molitve, pokajnički psalmi, zaklinjanja, basne, poslovice i priče. U ovoj književnosti prvi put se javlja pojam greha i pokajanja. I psalmi imaju ovde svoje poreklo. Evo jednog primera od najstarijih pokajničkih psalama boginji neba:

Uzvišena gospodarice, čija me zapoved prožima,
Hoću da izgovorim ovu molitvu:

Ono što je dobro za mene, učini mi,
Moja gospodarice, meni, koji sam već od dana
mladosti
upregnut u jaram greha.

Hranu nisam mogao jesti, plač mi je bila okrepa.
Vodu nisam pio, suze su mi bile piće.
Srce mi više nije bilo radosno, ni duša vedra,
.....bolno se jadam.

Mnogo je mojih greha, duša mi je teskobna,
Ti, moja vladarice, nauči me da spoznam svoje delo,
Oprosti mi to.
Pokrij moje grehe i podigni mi lice!

Asirija je uglavnom baštinila babilonsku kulturu sa svim njenim počecima i osnovima. Sve je to bilo brižljivo skupljano, ponovo i ponovo prepisivano, možda ponegde nešto i doterano, ali nešto zaista novo u ovom razdoblju nije stvoreno. Vredni bi bili spomena možda neki religiozni tekstovi, himne, psalmi prema starim uzorima, a zatim zapisi kraljeva o ratnim pohodima i unutrašnjim događajima i uređenju države.

Isto tako u novobabilonskoj državi, koju su posle propasti Asirije ponovo podigli Nabupolassar i Nebukadnezar, nije u književnosti stvoreno ništa značajnije. Ova dva vladara uglavnom su gradili i naročito ukrašavali Babilon, pa su o tom ostavili uklesane natpise.

Tako je završen krug najstarije književnosti sveta, koja je duže nego ijedna druga cvetala, obnavljala se, ali uvek rasla iz jednog korena stare sumerske tradicije. Sve što je u toj književnosti veliko stvoreno nastalo je u to prvo doba. Ako nam kraljevska grobnica u Uru dokazuje da je već tada umetnost bila na tako zavidnoj visini, onda nikako ne

treba da sumnjamo da je književnost toga vremena isto tako bila vredna i značajna, pa se iz tih izvora kroz hiljade godina moglo crpsti za dalja stvaranja.

6. Ep o uručkom kralju Gilgamešu

Gotovo kod svih naroda, počevši od najstarijih vremena pa sve do danas, književnost bi se mogla obeležiti jednim delom ili jednim imenom kao njenim predstavnikom, njenim simbolom. Tako npr. kod pomena talijanske književnosti svako će pomisliti – Dante: Božanstvena komedija; nemačka književnost izaziva u nama isto tako ime jednog pisca i njegovog dela – Goethe (Gete): Faust; simbol engleske književnosti svakako je Shakespeare (Šekspir); španske Cervantesov (Servantesov) Don Kihot, koji je daleko prešao uske okvire ove književnosti, a pri pomenu ruske nema toga ko ne bi pomislio – Dostojevski ili Tolstoj. U klasičnoj književnosti pomen na grčku nesumnjivo će svakako podsetiti na poznata dva Homerova epa Ilijadu i Odiseju. Ali mali je broj ljudi koji poznaju delo, jedno od najstarijih književnih dela uopšte, iz književnosti čije su se konture odavno izgubile u drevnoj prošlosti, delo koje nije samo njen simbol nego je svojom dubokom humanošću simbol svih iskrenih stremljenja od najstarijih vremena pa do danas. To je delo koje je bilo razumljivo ljudima pre 6000 godina, a ostalo je razumljivo i današnjem čoveku, simbol koji kroz ta nebrojena stoleća nije ostario, nego je ostao večno mlad, kao da se domogao one čudesne »trave besmrtnosti« koju je tako grčevito tražio, našao i zauvek izgubio glavni junak toga dela. Ni onih više od 2500 godina, koje je provelo u tami »podzemnog sveta«, nije mu oduzeto ništa od lepote i svežine. To je ep o uručkom kralju Gilgamešu iz stare mezopotamske književnosti.

Među svim eposima, legendama i mitovima ove književnosti, ep o Gilgamešu je po svom obimu najveći, a po sadržaju najvredniji i najsavršeniji. Iako je kao celina sastavljen oko 1700. godine pre naše ere, on je nesumnjivo nastao, bar u pojedinim svojim delovima, u dalekoj sumerskoj prošlosti. Bio je preveden i na huritski i hetitski jezik. I ovaj je ep poznat u nekoliko varijanata kao i eposi o stvaranju sveta i Ištariinom putu u pakao. U jednoj se Gilgameš zove Nimrod (Nimrud), u drugoj Izdubar, dok se Enkidu naziva i Ea-bani, a u jednoj novijoj babilonskoj varijanti Utnapištimovo je ime Kasisatra, od kojeg je i nastalo grčko ime Ksisutros. Sve ove varijante imaju uglavnom isti sadržaj: Gilgamešovo prijateljstvo s Enkiduom, njihova zajednička borba s Humbabom i nebeskim bikom, Enkiduova smrt, Utnapištimova priča o velikom potopu i Gilgamešov put u podzemni svet.

Glavni junak epa Gilgameš, »čovek bola i radosti«, bio je kralj u Uruku. Kao što su kraljevi pre potopa potpuno legendarne ličnosti, o čemu nam svedoči njihova neverovatna starost i dužina vladanja (8 vladara vladalo je, navodno, preko 200.000 god.), tako ni svi vladari posle potopa pronadani u kraljevskim listama, koje su sastavljene nešto pre 2000 god. pre n. e., nisu još oslobođeni legende, nisu potpuno ušli u istorijsku stvarnost. I njihova dužina vladanja, iako kraća od onih pre potopa, ipak je neverovatna. Tri prve dinastije posle potopa, ona iz Kiša sa 23 kralja, iz Uruka (Ereha) s 12 kraljeva i ona iz Ura sa 4 kralja, trebalo bi da su vladale otprilike istovremeno. Prema natpisu na ploči koji je L. Wooley našao u ruševinama hrama kod Tel el-Obeida, kako je ranije spomenuto, hram je podigao A-ani-pada, sin Mes-anipade, kralja Ura. To bi, prema tome, bio drugi kralj I dinastije iz Ura, koji u kraljevskim listama nije spomenut, a time je dokazano da ova dinastija nije više legendarna nego istorijska. A pošto

je otprilike istovremeno vladala i dinastija iz Uruka, u kojoj je kralj Gilgameš peti po redu, to se i njegova legendarnost nalazi već na rubu istorijske stvarnosti. Vladao je u Uruku, posle svih pustolovina uvek se ponovo vraćao u Uruk, a po povratku s bezuspešnog puta u podzemni svet umro je u svojoj palati u Uruku.

U jednoj himni Gilgameš se slavi kao heroj i sudija pokojnika:

Gilgamešu, savršeni kralju,
Sudijo Anunakija, uzvišeni ispitivaču,
Najznatniji među ljudima,
Koji okom obuhvataš sve strane sveta,
Upravitelju zemlje, gospodaru podzemlja!
Ti si sudija i ispituješ kao bog.

Ovde treba spomenuti da su naročito u prvo doba sve umrle kraljeve smatrali bogovima, pa su im tu čast često još i za života ukazivali. Mnogi su vladari dodavali svome imenu ime nekog boga kao npr.: Amar-Sin, Rim-Sin (Sin bog meseca), Nabupolazar, Nabunaid (Nabu, bog mudrosti i trgovine), Nergal-šar-ušur (Nergal kralj podzemlja), pa njegov sin Labaši-Marduk, Amel-Marduk (Marduk, glavni babilonski bog) i mnogi drugi.

Druga ličnost epa, Enkidu, divlji čovek stepe, koga je od blata stvorila Aruru, boginja oblikovanja, razlikovao se od ostalih ljudi time što je po celom telu bio kosmat, ali koga je posle međusobne borbe vezalo iskreno prijateljstvo s kraljem Gilgamešom. Možda je ovo i nehotična simbolika gde se u tako bliskom odnosu nalazi kralj (»dve trećine bog, a jednom trećinom čovek«) s bićem koje je, istina, bilo čovek, ali svojim vanjskim izgledom i načinom života (»sa gazelama jede travu, sa stokom loče vodu«) više ličilo na životinju.

Utnapištim (»mladica čovečanstva«), Gilgamešov praotac, koji je sa svojom ženom posle velikog potopa stekao besmrtnost, bio je poreklom iz Šuripaka (Šurupaka). Nije poznato da li je bio kralj, ali u kraljevskim listama od pre potopa osmi, poslednji kralj, vladao je u Šuripaku, no ime mu nije poznato. Utnapištimov lađar Ur-Šanabi prikazan je kao jednostavan običan čovek. On je jedini mogao da plovi preko »Svetskog mora« i »Voda smrti«. Isto su tako sporedne i jednostavne ličnosti lovac i njegov otac.

Humbaba, čudovišno biće, kako je opisan u epu, živio nas podseća na bikove s ljudskim glavama koji su kao skulpture nadnaravne veličine ukrašavali portale mnogih kraljevskih palata Babilonije i Asirije. Bio je čuvar Kedrove šume, ali je uznemiravao ljude u bregovima, pa je uvredio i samog Šamaša, boga sunca. Zajedno sa čudesnim nebeskim bikom, koga je na Ištarin zahtev poslao Anu da ubije Gilgameša jer je uvredio Ištaru jedini su predstavnici zla u ovome epu. Njih su zajednički savladali Gilgameš i Enkidu, što se i ovde može protumačiti kao pobeda dobra nad zlim.

O bogovima koji i u ovom epu upravljaju ljudskim sudbinama, stvaraju ljude i uništavaju ih (veliki potop), rečeno je potanje u dodatku.

Od mestâ u kojima se zbivaju događaji ovoga epa, u prvom redu, treba spomenuti grad Uruk. On je, uz ostale sumerske gradove, bio jedan od centara rane sumerske kulture. Ležao je uz Eufurat, koji danas, menjajući kroz vekove svoj tok, teče oko 10 km zapadno od njegovih ruševina. Isto tako pomerio je i Tigris svoj tok nešto prema istoku. Grad je bio opasan visokim bedemom. Šulgi, drugi kralj II dinastije iz Ura (2278–2228. pre n. e.), spominje u jednom natpisu veliki zid koji su nazivali Gilgamešovim. Osim kraljevske palate, u Uruku su bili sagrađeni hramovi i žitnice. Tako je otkopan jedan hram sa više prizemnih

prostorija uz dugo dvorište. Prema prvom spratu hrama vodilo je stepenište, a koliko je hram bio visok, nije poznato. Drugi uručki hram sagrađen je na asfaltnoj podlozi, a zidovi s unutrašnje strane bili su obojeni belo i crveno ili ukrašeni mozaicima u više boja. U jednom od njih nalazio se i veliki Ištariin kip, koji su Elamci prilikom osvajanja sumerskih gradova i razorenja Uruka odneli u svoj glavni grad Suzu, odakle ga je vratio u Uruk tek posle više od 1500 godina asirski kralj Asurbanipal. U ovom je gradu pronađena bazaltna stena na kojoj su u reljefu prikazane dve scene iz lova, jedna iznad druge. U prvoj lovac probada lava kopljem, a u drugoj ga gađa strelom.

Najstarije glinene ploče sa slikovnim pismom potiču također iz Uruka, pa nije ni čudo što se Gilgamešu pripisuje i njegov izum. Iz knjižnice ovog grada pribavio je Asurbanipal prepis epa o Gilgamešu.

Stepa i polja često se spominju kao mesta gde su se također zbivali događaji. »Breg bogova«, koji opkoljava Kedrova šuma, dvaput je bio cilj Gilgamešova putovanja: prvi put s prijateljem Enkiduom u potrazi za Humbabom, a drugi put kada je sam putovao tražeći praoca Utnapištima. Idući za tim ciljem, krenuli su prema severu. Taj breg je verovatno Libanon jer kedrova ima samo još u Indiji i severnoj Africi. Drugo putovanje vodilo ga je kroz planinu Mašu. Na geografskim kartama staroga sveta zapisano je u severnom delu Mezopotamije ime planine Masius. Iako nas ovo ime podseća na planinu Mašu, malo je verovatno da su nju smatrali onom legendarnom planinom kroz čiji klanac prolazi noću sunce i kojim je išao i Gilgameš. Iza »Vrta bogova« nalazi se, prema opisu u epu, »Svetsko more«. Da li je to bilo Sredozemno more, koje se prostire zapadno odmah iza Libanona, teško je reći. Isto je tako teško ustanoviti gde je bilo Utnapištimovo ostrvo koje su opkoljavali »šumni plićaci Voda smrti«, a do kojeg se dolazilo

ploveći »Svetskim morem«. Mesto sa kojeg se polazi na Utnapištimovo ostrvo nalazi se, prema epu, na »ušću reke«. Spominje se i »slatkovodno more«. Sumercima je u najstarije vreme bila poznata »slana voda« Perzijskog zaliva i »slatka voda« Eufrata i Tigrisa, koja je pri čestim poplavama mogla biti slična »slatkovodnom moru«. I u epu o stvaranju sveta mešanje slane i slatke vode predstavljalo je prvobitni kaos. Međutim, slana i slatka voda nalazi se na jugu, a Gilgameš je putovao na sever. To bi se moglo protumačiti tako što su se Sumerci, stvarajući ovaj ep o Gilgamešu, slobodno služili ovim pojmovima premeštajući ih prema potrebi i razvoju događaja. No, slatke vode ipak ima i u severnom delu Mezopotamije, npr. jezero Van. Na povratku Gilgameš se kupao u jednom jezeru kada mu je zmija ukrala »travu besmrtnosti«.

Ep se može podeliti na dva gotovo jednaka dela. U prvih sedam ploča ređaju se događaji s izvesnom vedrinom i borbenošću, ali već sadrže klice mračne čovekove sudbine koja se polako približava. Drugi deo epa, od osme do dvanaeste ploče, zastrt je nekom uzvišenom setom, a glavni motivi su strah od smrti i težnja za večnim životom. U prvom delu opisan je Gilgamešov odnos prema spoljnjem svetu, a u drugom, njegov odnos prema samom sebi, prema svom unutrašnjem najintimnijem biću. U vernom družovanju i dubokom prijateljstvu s Enkiduom, Gilgameš doživljuje težak udarac prijateljevom smrću. Osećaj gubitka bliskog bića, koji, kako se po svemu čini, Gilgameš još nije doživeo, menja ga iz osnova. U osmoj ploči, koja se može smatrati prvim vrhuncem epa, ka kojemu, u vrlo dobro smišljenoj gradaciji, sve upravo neodoljivo i sudbinski teži, Gilgameš tuguje i jadikuje za prijateljem. Njegove jednostavne reči duboko naš diraju, i mi sa divljenjem možemo ustanoviti da se čovek od pre 6000 godina plemeništošću i dubinom svojih osećanja ništa nije razlikovao od čo-

veka novijeg vremena i da je ta svoja osećanja i misli umeo da iskaže u savršenom pesničkom obliku. Zato s pravom možemo ovih nekoliko stranica ubrojiti među najbolje koje su u starijoj književnosti napisane.

Утнапиштимова прича о великом потопу уклапа се у овај еп као велика епизода, заустављајући за тренутак ток догађаја. Са драматске стране она је највреднији део епа. Занимљива је сцена у којој су описани богови како под утиском страшне непогоде, коју су сами изазвали:

pobegoše i popeše se na Anuov Breg bogova.
Šćućureni kao psi gurahu se među sobom.

Čini se kao da je nepoznati pesnik jedva dočeka da bogove, koji su bili toliko uzvišeni nad ljudima i kojih su se svi bojali, prikaže bednima i nemoćnima pred prirodnim silama, običnim smrtnicima koje je obuzeo neopisiv strah. Nije mu ni to bilo dosta, nego ih još zlrado upoređuje s psima. Sve nam ovo dokazuje kako su njihovi bogovi, stvoreni prema ljudskom obliku, prema ljudskim vrlinama i manama, doista bili bliski ljudima i morali da trpe kao i ljudi. Od osme ploče pa dalje Gilgameš je utelovljenje čovekovog straha od smrti i težnje za besmrtnošću. On ne može da shvati da će i on »morati da se smiri i da ne ustane doveka« kao njegov prijatelj Enkidu. Hvata ga paničan strah. On sam kaže:

Zar neću i ja, i ja kao Enkidu umreti?
Duša mi je razrivena bolom.
Uplašio sam se smrti i zato jurim preko stepe.

Ali tu nema pomoći. Utnapištim i njegova žena s lađarem Ur-Šanabijem poslednji su među ljudima koji su stekli besmrtnost jer:

Kad su bogovi stvorili ljude,
smrt su odredili za njih,
a život zadržali za sebe.

Ugledavši Utnapištima, Gilgameš je začuđen njegovim ljudskim likom:

ti nisi ni veći ni širi od mene,
ti si mi sličan kao otac sinu.
Ti nisi drugačije građen nego ja,
i ti si čovek kao i ja.

Gilgameš mu upravo zavidi na stečenoj besmrtnosti i pita:

Kako si samo dospao u skupštinu bogova,
kako si tražio i našao život?

Još pre nego što mu je ispričao kako je došlo do potopa i kako je stekao besmrtnost, Utnapištim mu na vrlo slikovit način prikazuje prolaznost svega što živi, pa i čoveka:

Zar ptice kulilu i kiripa uvek gledaju proleće?
Zar će njihovo oko doveka gledati sunce?
Otkada su dani započeli, ništa nije trajno.
Ne liče li jedno drugom
novorođeno dete i smrt?
Zar nisu oboje obeleženi znacima smrti?

Retko je kada ova jedinstvena filozofska misao tako uverljivo i jasno izrečena. U ovoj istini krije se klica pesimizma, glas podzemnog sveta koji zove, ali koji čovek priгуšuje i zatamljuje u sebi, zaboravlja ga u životnoj borbi i u težnji za srećom, u težnji da se nauživa svih radosti živog.

ta. Ali on će se jednoga dana javiti, taj neumoljivi glas, i šta čoveku preostaje nego da se pomiri s »ljudskom sudbinom«? Gilgameš je grčevito težio za besmrtnošću i kad mu zmija ukrade travu kojom se ta besmrtnost mogla steći, nas duboko dira Gilgamešovo očajanje:

Za koga su se Ur-Šanabi, trudile moje ruke?
Za koga kruži i ističe krv moga srca?
Radio sam, ali meni samom to nije donelo ništa dobro.
Za crva koji gmiže u zemlji
dobro sam učinio!

Gilgameš, »čovek bola i radosti«, ali više bola i patnje nego radosnog uživanja, ne gubi nadu. Kao što svake godine Ištar provaljuje u pakao u potrazi za svojim ljubavnikom, bogom Tamuzom, tako i on želi da kao poslednje utočište u svom jadu vidi umrlog prijatelja Enkidua, i od njega lično sazna »zakon života i smrti«. Ali Enkidu je mogao da mu kaže samo ovo:

Enkidu, prijatelj,
koga je tvoja ruka dodirivala,
postao je blato zemlje,
pun je prašine,
potonuo je u prah,
prah je postao.

Dugo i mučno je bilo putovanje, očajna borba za smislom života, ali je sve bilo uzalud. Bez utehe, koju nije mogao da nađe ni u podzemnom svetu kod svog najboljeg prijatelja, Gilgameš umire.

Svojom dubokom humanošću ovaj ep se uzdiže iznad krvavih stranica istorije ove zemlje dveju reka. Bila je to

istorija koja se i u starom vremenu, a naročito u istoriji Asirije, više pisala okrutnošću nego saučešćem i ljubavlju za čoveka.

Ako ovo stanje Gilgamešove potištenosti i teskobe zbog straha pred smrću ostavimo po strani, mada se ono više ili manje u većoj ili manjoj meri javljalo i kod drugih ljudi u staro doba kao i danas, onda nam ostaje da još jednom pažljivo poslušamo onaj drugi glas tih davnih vremena. Kralj Gilgameš i stepski čovek Enkidu stoje jedan pored drugoga kao prijatelji i braća. Smrt ovog drugog predstavlja za Gilgameša tako težak gubitak da ga on ničim više ne može nadoknaditi. Tu je, dakle, vrednost čoveka pojedinca uzdignuta iznad istorijskih zbivanja tih vremena. Kakvo je značenje tada imao čovekov život? Zar nije Senaherib hiljadama živih zarobljenika dao oderati kožu, hiljade nabijati na kolac i žive uzidivati u gradske bedeme Ninive? Zar nisu i dalje kroz sve vekove ljudi bez razloga bili mučeni i ubijani? Podsetimo se samo kako su rimski carevi slali nebrojene ljude da ih razdiru divlje zveri radi uveseljavanja gledalaca ili kako je isto tako ogroman broj ljudi goreo na lomačama srednjega veka po celoj Evropi u ime »najviše i najsvetije pravičnosti«. A sve su to bili nevini ljudi koji nisu mogli shvatiti šta se to i zašto se to s njima čini. Naprotiv, u plamenu lomača nestao je veliki broj naprednih i učenih ljudi, koji su zaista bili »svetlo svoga vremena«. Kakve li strašne ironije! Zar nisu posle toliko hiljada godina moderni Senaheribi, ne naučivši ništa o humanosti, služeći se, na žalost, tekovinama nove civilizacije, milione ljudi i dalje slali u smrt i mučili ih na razne druge rafinirane načine?

Zar nam se ovaj ep ne čini kao poziv na međusobno bratstvo bez obzira na razlike koje dele ljude na rase, narode i kaste? Ali ovaj poziv nije daleko dopirao. Pre nego što su ga mogli čuti drugi narodi, on je ironijom sudbine preko

2500 godina bio zanemao pod ruševinama nekadašnjih ras-košnih palata.

Među svim ostalim eposima ove književnosti, u kojima se bogovi među sobom bore za prevlast ili pojedinac želi da se dokopa vlasti, pa čak i otac prevarom sinu uskraćuje besmrtnost, u ovom epu Gilgamešove težnje se uzdižu iznad ljudske sebičnosti. Iako se iz straha pred smrću dao u grčevito traganje za večnim životom, i to za sebe lično, čim se domogao one čudesne trave koja mu to omogućuje, on ne jede od nje, kako bi se to očekivalo, nego odlučuje:

Hoću da je odnesem
u moj, zidom utvrđeni Uruk,
daću svima junacima da jedu od nje,
hoću da je podelim mnogima.

Ne čini li nam se Gilgamešov lik veći od Prometeja, koji je od bogova ukrao samo vatru i doneo je ljudima, dok je Gilgameš hteo da ljude učini besmrtnima, dakle ravnim bogovima? Ali Gilgameš, čovek više patnje nego radosti, nije mogao da uspe u tom. Iako »dve trećine bog, a jednom trećinom čovek«, sudbina koju su mu odredili »silni Anunaki, veliki duhovi, i Mametum, koja stvara sudbinu«, neminovno ga je vodila u smrt. Nije mogao da izvrši delo, ostao je samo simbol.

Kao svetla tačka čiji zrak, premošćujući ponore prostora i vremena, dopire do nas, ovaj ep svetli dirljivim sjajem čovečnosti kroz strahote svih vremena, pozivajući ljude da ga slede i da ispune to starodrevno, jedno od prvih zaveštanja koje je ostalo kao baština svim poznijim pokolenjima pa i nama danas. Da li ćemo tu daleku poruku razumeti, ovisi o nama samima, o našoj dobroj volji, o našoj spremnosti da kroz nejasni i nerazumljivi šum vekova razaberemo i čujemo tužni glas neutešene duše i slomljenog srca, glas uručkog kralja Gilgameša.

Stanislav Preprek

GILGAMEŠ

SUMERSKO-BABILONSKI EP

Gilgameš
Reljef iz 8. veka pre n.e., visok 4,75 m
Pariz, Louvre

PRVA PLOČA

Sve je video on, gospodar zemlje.
Upoznao je svakoga i svačije znanje i delo,
sve je razumeo.
Video je život i rad ljudi.
Izneo je na svetlo tajne i skrivene stvari.
Mudrost, kao ponor duboka, bila mu je jasna.
Doneo je vesti iz vremena pre velikog potopa.
Dugim putem išao je u daljinu.
Mučno je bilo dugo putovanje i tegobna vožnja.
Svu muku dao je patnik napisati klinovima.
U tvrdom kamenu uklesana su sva dela
i sve patnje.

Gilgameš, pobedonosni junak,
sagradio je zid oko Uruka.
Visoko kao breg diže se sveti hram
u utvrđenom gradu.
Čvrsto, kao od tuča, leži nasuti temelj.
Pod zaštitom uzvišene kuće,
u kojoj prebiva bog neba,
daleko se pruža žitnica grada,
prekrasno spremište.
Sjajnom belinom blista u svetlu
kraljevska palata.
Ceo dan stoje stražari na bedemima,
a i noću bdiju ratnici.

Samo jedna trećina Gilgameša je čovek,
a dve trećine bog.
S divljenjem i strahom
gledaju građani njegov lik,
po lepoti i snazi
nikada mu nisu videli ravnog.
Lava tera iz svog skloništa,
hvata ga za bradu i probada.
Divljeg bika lovi brzinom
i snagom svog luka
Njegova reč i govor u gradu su zakon.
Sinu je važnija kraljeva volja
nego očeva želja.
Čim sin postane čovek,
u službi je velikog pastira
kao ratnik i lovac, čuvar stada,
nadzornik gradnje i pisar
ili sluga svetog hrama.
Gilgameš, čovek bola i radosti,
nije umoran.
Za njega, jakoga, divnoga, mudroga,
moraju da rade mladi i stari,
moćni i neznatni.
Urukov sjaj treba da sija
pred svim gradovima zemlje.
Gilgameš ne pušta ljubavnicu njenom dragom,
ni kćerku silnoga njenom junaku.
Njihovo jadikovanje dopire do velikih bogova,
bogova neba, gospodara svetoga Uruka:
»Vi ste stvorili moćnog divljeg bika
i bradatog lava.
Gilgameš, naš knez jači je od njih.
Nećete naći njemu ravnoga.
Silna je njegova moć nad nama.

Ne pušta ljubavnicu njenom dragom,
Ni kćerku junaka njenom mužu.«
Njihovo jadikovanje čuo je Anu, bog neba.
On pozove veliku Aruru,
boginju veštu oblikovanju.
»Ti si, Aruru, stvorila ljude i životinje
zajedno sa Mardukom, junakom.
Stvori sada lik koji bi bio sličan Gilgamešu,
biće koje bi bilo kao on,
no ne samo pustinjska životinja.
Neka zatim dođe taj silni u Uruk.
Neka se bori s Gilgamešom,
a tada budi spokojan, Uruče!«
Kad to ču Aruru, stvori u mislima biće
kao što je želeo Anu, bog neba.
Ona opru ruke, uze blato
i ovlaži ga svojom božanskom
majčinskom pljuvačkom.
Oblikova Enkidua, stvori junaka
oživljenog krvlju i dahom
borbenog boga Niniba.
Sada on stoji sam u stepi,
dlakav po celom telu.
Kao u žene talasa mu se duga kosa,
pruža se kao pšenica.
Ništa ne zna o zemlji ni o ljudima.
Krnima je odeven kao Sumukan,
bog njiva i stada.
Sa gazelama jede travu po polju.
Sa stokom pije na zajedničkom pojilu.
Sa mnoštvom životinja gura se u reci.
Na tom pojilu neki lovac postavi zamke.
Enkidu se suprotstavi tom čoveku,
koji je dolazio da poji svoju stoku.

Jednog dana, pa i drugog, i trećeg
stoji Enkidu preteći tu na pojilu.
Lovac ga opazi i dugo gleda netremice.
Sa stokom se vraća natrag u tor.
Spopada ga srdžba,
unezverena i mračna lica više od besa.
Bol obuze njegovo srce, jer se uplašio.
Enkidu mu se pričinio kao čudovište iz planine.
Lovac podiže glas i reče svome ocu:
»Oče, neki je čovek došao izdaleka, sa planine,
čini se kao da je potomak Anua.
Silna je njegova snaga,
neprestano luta po stepi.
Zajedno sa životinjama stoji na našem pojilu.
Strašan je njegov lik,
ne smem mu se približiti.
Zasuo je jamu za hvatanje koju sam iskopao,
pokidao zamke koje sam postavio.
Tako su mi izmakle iz ruku
sve poljske životinje.«
Otac reče sinu, lovcu:
»Idi u Uruk Gilgamešu.
Govori mu o neukrotivoj snazi divljega.
Izmoli za sebe mladu ženu
koja se posvetila Ištari,
boginji ljubavi,
i odvedi je sa sobom.
Kad stoka dođe na pojilo,
neka ona zbacila sa sebe svoju odeću
da bi on uzeo bujnost njenog tela.
Kad je ugleda, približiće joj se.
Tako će se otuđiti stoci
koja je s njim rasla po polju.«
Lovac sasluša očeve reči i otide.

Uputi se prema Uroku, uđe kroz kapiju,
stiže pred kraljeva vrata
i pred kraljem pade ničice.
Tada podiže ruku i ovako reče Gilgamešu:
»Neki je čovek došao izdaleka, s planine.
Njegove snage su silne
kao vojska nebeskog boga.
Velika je njegova moć u celoj stepi,
neprestano luta po polju.
Noge su mu stalno sa stokom na pojilu.
Strašno ga je gledati,
ne smem da mu se približim.
On me sprečava da kopam jame,
da polažem mreže i postavljam zamke.
Zatrpao mi je jame, razderao mreže
i pokidao zamke.
Tako su mi izmakle iz ruku
životinje moga polja.«
Gilgameš reče njemu, lovcu:
»Idi samo, moj lovče,
povedi sa sobom mladu ženu
iz svetog Ištarinog hrama.
Odvedi mu je.
Kad on dođe sa životinjama na pojilo,
neka ona zbacila sa sebe odelo
da bi uzeo bujnost njenog tela.
Kad je ugleda, on će joj se približiti.
Tako će se on otuđiti stoci
koja je rasla s njim u polju.«
Lovac sasluša njegovu reč i ode.
Dovede mladu ženu iz Ištarinog hrama.
Oni podoše i gonjahu mazgu najkraćim putem.
Trećeg dana stigoše
i obretoše se na određenom polju.

Lovac i žena spustiše se na tlo
nedaleko od pojila.
Jedan dan, pa i drugi dan
zadržaše se na istom mestu.
Stoka dolazi i pije na pojilu.
Vodene životinje se guraju u reci.
Tu je i on, Enkidu, snažni|potomak neba,
Sa gazelama jede travu,
sa stokom zajedno loče vodu.
Živo se gura s mnoštvom u vodi.
Pogleda ga sveta žena,
njega, čoveka punog snage,
divljeg momka, čoveka s planine.
On hoda preko polja, motri unaokolo,
približava se.
»Tu je on, ženo! Otkrij svoje grudi,
otkrij brežuljak radosti
da bi uzeo bujnost tvoga tela!
Ne čekaj duže, pogledaj njegovu radost!
Kad te ugleda, on će ti se približiti.
Uzbudi požudu u njemu,
primami ga u zamku žene!
Otuđiće se svojoj stoci,
koja je rasla s njim u polju.
Njegova će prsa čvrsto na tebi počivati!«
Tada žena otkrije svoje grudi,
otkrije brežuljak radosti
da bi on uzeo bujnost njenog tela.
Ona ne oklevaše i opazi njegovu požudu.
Spusti svoju odeću,
a on je ugleda i baci na zemlju,
Uzbudila je požudu u njemu,
primamivši ga u zamku žene.
Čvrsto su počivala njegova prsa

na svetoj službenici božjoj.
Bili su sami.
Šest dana i sedam noći
upoznavao je Enkidu ženu,
sjedivši se s njom u ljubavi.
Zasićen bujnošću njenog tela,
podiže Enkidu lice i pogleda po stepi.
Pogledom je tražio životinje.
Tek što su ga ugledale,
gazele u skoku pobegoše.
Poljske su životinje uzmicale pred njim.
Čuđenje obuze Enkidua.
Mirno je stajao kao prikovan.
Okrenu se ženi i sede do njenih nogu.
Pogleda je u oči, i kad ona progovori,
njegove je uši slušahu:
»Enkidu, ti si lep, ti si kao bog!
Zašto hoćeš da juriš
s divljim životinjama po polju?
Pođi sa mnom u Uruk,
u grad opasan bedemima.
Dođi u sveti hram,
prebivalište Anua i Ištare!
Dođi u sjajnu kuću
u kojoj stanuje Gilgameš,
primeran junak.
Snažan kao divlji bik, on moćno vlada,
njemu ravnog nećeš naći u narodu.«
Tako mu reče,
a on se obradova tome što je čuo.
Enkidu reče njoj, službenici Ištarinoj:
»Ustaj, ženo moja!
Vodi me u sveto prebivalište Anua i Ištare,
tamo gde boravi Gilgameš,

primeran junak,
 gde vlada on, divlji bik,
 silan među ljudima!
 Hoću da ga izazovem na borbu,
 zvonkim glasom zvaću jakoga,
 objaviću usred Uruka:
 ‚I ja sam silan!‘
 Tako ću ući i promeniti sudbinu.
 Rodio sam se u stepi,
 snaga je u mojim udovima!
 Sopstvenim ćeš očima gledati šta ja činim.
 Ja znam kako će se sve dogoditi.«

Žena i Enkidu dođu do grada
 i uđu kroz kapiju.
 Šareni su ćilimi prostrti po ulicama.
 Ljudi hodaju u belim odelima
 i s vrpcama oko glave.
 Iz daljine bruje harfe i zvuče frule.
 Svečanost je svetkovala danju i noću.
 Lepo razvijene devojke,
 pune života u svim udovima,
 igraju prolazeći.
 Klićući digoše junake iz njihove odaje.
 Sveta žena ulazi prva u Ištarin hram.
 Iz svetišta uzima svečano odelo.
 Sjajnim odelom kiti Enkidua,
 krepri ga hlebom i vinom s oltara boginje.
 Približuje mu se jedna posvećena i vidovita
 i reče mu ovako:
 »Enkidu,
 neka ti veliki bogovi podare dug život!
 Hoću da ti pokažem Gilgameša,
 čoveka bola i radosti.

Treba da ga vidiš i pogledaš mu lice,
 kao sunce sjaji mu oko.
 Od mišića, tvrdih kao tuč,
 jedar je njegov visoki stas.
 Njegovo je telo puno ukroćene suviše snage.
 Nije umoran ni danju ni noću.
 Izaziva strah kao Adad, bog oluje.
 Šamaš, bog sunca, milostiv je Gilgamešu.
 Ea, bog dubine, podario mu je mudrost.
 Božansko trojstvo izabralo ga je za vladara
 i prosvetlilo mu pamet.
 Pre no što si sišao s planine
 i došao iz stepe,
 već te je slutio Gilgameš.
 Sanjao je čudan san u Uruku.
 Probudio se iza sna,
 pričao je majci san i rekao:
 ‚Majko, ove sam noći video neobičan san.
 Zvezde su stajale na nebu.
 Tada one padoše na mene kao sjajni ratnici.
 Vojska je bila kao jedan čovek.
 Pokušao sam ga podići,
 ali mi je bio pretežak.
 Pokušao sam da ga otrgnem,
 ali ga nisam mogao ni pomaći.
 Ljudi sa Uruka stajali
 i posmatrali prizor.
 Sagibali su se i ljubili mu noge.
 Tada sam ga stisnuo kao ženu,
 prevrnuo tako da sam ležao na njemu
 i bacio ga k tvojim nogama.
 Ti si ga primila za sina
 i stavila uza me kao brata.‘
 Rišat, gospodarica i majka,

zna da tumači snove
i objasni ovako sinu, knezu:
,To što si video zvezde na nebu
i kako je Anuova vojska pala na tebe
kao jedan čovek,
ti ga hteo podići, no beše ti pretežak,
hteo ga stresti, a nisi mogao,
to što si ga stisnuo kao ženu
i bacio k mojim nogama,
a ja ga primila kao sina,
to znači: doći će jedan jaki.
~~Kao mnoštvo ratnika silne su njegove snage.~~
Izazvaće te na borbu,
boriće se s tobom,
Nad njim će biti tvoja ruka,
ležaće do mojih nogu.
Uzeću ga za sina,
biće ti kao brat.
Drug će ti biti u borbi,
biće ti prijatelj.
Pogledaj, Enkidu, to je san
i tumačenje gospodarice i majke.«
Tako je govorila posvećena i vidovita,
a Enkidu napusti uzvišenu Ištarinu kuću.

DRUGA PLOČA

Enkidu prekorači prag hrama
i stupi na ulicu.
Svetina se začudi
kad ugleda stepskog čoveka.
Njegovo snažno telo
nadvisuje sve silne u gradu.
Kao talasi spušta mu se duga brada i kosa.
»Junak iz Anuovih bregova
došao je u grad.«
Junaku iz Uruka preprečuje put u svetu kuću.
Sva se vojska skupila
i nastupa protiv njega,
ali je odbija njegov preteći pogled.
Pred čudesnom pojavom klanja se narod,
pada mu pred noge i boji se kao dete.
Kao bogu. Gilgamešu je prostrta postelja
od ćilima u hramu
da se kralj sjedini sa samom Ištaron,
boginjom plodnosti.
Gilgameš izlazi iz svog dvora
i približuje se.
Enkidu stoji na dverima hrama
i preči mu da uđe.
Kao dva rvača hvataju se u koštac
na ulazu svete kuće,
i dalje se bore na ulici.

Kao vojska leži Enkidu
nad pastirom zemlje.
Tada ga ovaj stište kao ženu
i prevrnu tako da je ležao iznad njega.
Podiže ga i baci majci pred noge.
Divi se narod Gilgamešovoj snazi.
U očajnoj srdžbi više na njega Enkidu.
Zamršena je i uskovitlana kosa moćne glave.
On je došao sa stepe,
pa nije poznavao ni makaza ni brijača.
Enkidu se uspravi i pogleda protivnika.
Mračno postade njegovo lice
i tmuran njegov izgled.
Ruke mu padoše na umorna bedra,
oči mu se napuniše suzama.
Rišat, gospodarica i majka,
uhvati ga za ruke:
»Ti si moj sin, danas sam te rodila.
Tvoja sam majka, a ovaj ovde ti je brat.«
Enkidu otvori usta i reče Rišati gospodarici:
»Majko, ja sam u borbi našao brata.«
Gilgameš mu reče:
»Ti si moj prijatelj,
bori se odsada uza me!«

Da bi zaštitio kedrove
u dalekoj šumi bogova,
Bel je postavio čuvara Humbabu
na strah ljudima.
Njegov glas je kao zavijanje oluje,
dahom njegovih usta šumi drveće,
strašno huči njegovo dahtanje.
Svako ko zalazi u planinu kedrova
boji se strašnog čuvara šume.

Ko god se približi svetom gaju
dršće celim telom.
Gilgameš reče Enkiduu:
»Humbaba, čuvar Kedrove šume,
uvredio je boga Šamaša,
sudiju duhova i ljudi.
Postavljen za čuvara svetih kedrova,
ne poštuje nikakve granice,
izlazi iz šume na užas ljudima.
On čini da drveće šumi kao urlanje bure.
Svakog ubija ko god se približi.
I jakoga ruši njegova ruka.
Moje srce traži da pronađem strašnoga
i da ga savladam.

Prijatelju,
mi nećemo besposleno mirovati u Uruku,
nećemo rađati decu u Ištarinom hramu,
poći ćemo za pustolovinama
i junačkim delima.
S tobom ću opet loviti po stepi.«
Enkidu reče prijatelju Gilgamešu:
»Mora da je strašan Humbaba, kome idemo.
Kažeš da je silan i snažan.
I mi treba da krenemo da se borimo s njim?«
Gilgameš reče njemu, Enkiduu:
»Prijatelju,
hajdemo zajedno do svetog kedra,
zajedno ćemo se boriti protiv Humbabe
i ubićemo neprijatelja bogova i ljudi!«

TREĆA PLOČA

Enkidu uđe u sjajnu kraljevu dvoranu.
Njegovo srce je teskobno
    i leprša kao ptica nebeska.
On čezne za stepom
    i poljskim životinjama.
Glasno jadikuje i ne da se zadržati,
    opet se žuri iz grada u divljinu.
Gilgameš je žalostan,
    jer je otišao prijatelj,
On se diže, sakupi najstarije iz naroda,
    podigne ruku i reče knezovima:
»Čujte me, muževi, i pogledajte me!
Ja, ja žalim za Enkiduom,
    ja, ja plačem zbog njega.
Kao narikača dižem jadikovku.
Šta će mi ratna sekira o boku,
    toljaga u ruci, mač o pojasu,
    radost u očima,
    svečana odeća koja mi obuhvata telo –
    šta će mi sve to?
Podigao se demon i svu mi radost zagorčao.
Otišao je Enkidu, moj prijatelj,
    napolju je među poljskim životinjama.
On proklinje svetu ženu koja ga je zavela
    i usrdno se moli Šamašu, bogu sunca.
Trebalo bi da počiva na šarenim sagovima
    i da stanuje u palati meni sleva.

Silnici zemlje trebalo bi da mu ljube noge,
    trebalo bi da mu služe svi ljudi.
Hoću da ceo narod tuguje za njim.
Neka ljudi nose žalobna odela,
    poderana i zaprašena.
Ogrnut lavljom kožom juriću po polju,
    tražiću ga u stepi.«

Sâm, s uzdignutom rukom,
    stoji Enkidu u stepi.
Proklinje lovca, usrdno se moli Šamašu
    i viče:
»Šamašu, osudi proketo lovčevo delo!
Uništi mu bogatstvo,
    oduzmi mu mušku snagu!
Neka ga muče svi demoni,
    neka se pojave zmije,
pred njegovim plašljivim korakom.«
Tako on proklinje lovca,
    reč mu izvire iz punog srca.
A onda ga nešto nagna
    da prokune i zavodljivu ženu:
»Hoću da ti odredim sudbinu, ženo!
Ne bilo kraja danima tvoga života!
Neka moje kletve stoje nad tvojom glavom!
Neka ti ulica bude prebivalište,
    a san ugao kraj zida.
Neka ti noge uvek budu umorne i ranjave.
Prosjaci, odbačeni, izopćeni
    udaraće te po obrazima.
Trpim glad i žeđ me muči.
Žato što si u meni probudila žudnju,
    a ja hteo da je upoznam,
    što si me s mog polja odvela u grad,
    budi prokleta!«

Reči njegovih usta čuo je Šamaš,
bog žarkog podnevnog sunca.
»Enkidu, panteru stepe,
zašto proklinješ svetu ženu?
Ona ti je dala hranu sa stola boginje
kakvu samo bog dobija.
Dala ti je vino da piješ
kakvo samo kralj dobija.
Dala ti je svečano odelo i pojas.
Sjajnoga Gilgameša ti je dala za prijatelja.
Veliki Gilgameš je tvoj prijatelj.
On ti daje da počivaš na šarenim sagovima,
da stanuješ njemu sleva
u blistavoj kući,
da ti ljube noge velikani zemlje
i da ti služe svi muževi.
U gradu Uruku tuguju ljudi za tobom,
nose poderana odela, posuta prašinom.
Gilgameš prebacuje lavlje krzno preko leđa
i hita poljem.
On dolazi u stepu da te traži.«
Enkidu sasluša reči jakoga boga Šamaša.
Pred gospodom svojim bogom,
umiri on svoje srce.
Oblak prašine zasja u daljini.
Šamaš učini da zablista u belom svetlu.
Dolazi Gilgameš,
lavlje mu krzno svetluca kao zlato.
Enkidu se vraća s prijateljem u grad.
Nove boli obuzimaju Enkiduovo srce.
On govori prijatelju šta ga tišti:
»Teške sam snove video ove noći,
prijatelju moj.

Nebo je urlalo,
a zemlja mu odgovarala drhtanjem.
Sam sam se suprotstavio nekome jakom.
Lice mu je bilo mračno kao noć.
Ukočeno je buljio očima.
Bio je sličan strašnom pustinjском psu
koji škrguće zubima.
Kao jastreb imao je snažna krila i kandže.
Čvrsto me je zgrabio i bacio u ponor,
pustio me da zaronim u strahovitu dubinu.
Težinom brda ležalo je nešto na meni.
Kao ogromna stena
učinio mi se teret vlastitog tela.
Tada je preobrazio moj lik,
a ruke mi pretvorio u ptičja krila:
,Leti samo dublje, dublje u stan tame,
u Irkalino prebivalište.
Spusti se u stan iz koga nema izlaska onima
koji su jednom stupili u nj.
Idi dole putem kojim nema povratka,
čiji smer ne skreće ni levo ni desno!
Uđi u kuću čiji ljudi ne trebaju svetla.
Prah im je hrana, a blato im je jelo.
Obučeni su u perje,
s krilima kao šišmiši i sove.
Ne vide svetla, žive u tami.'
Tada sam stupio u prebivalište pod zemljom.
Tu su strgnute s glava kraljevske kape,
poniženi su oni
koji su sedeli na prestolu
i koji su vladali zemljom
od pradavnih dana.
U kući tame u koju sam ušao
stanuje svećenik i njegov sluga,

stanuju i sami ljubimci velikih bogova,
stanuje Ereškigal,
kraljica zemlje i podzemnog sveta.
Pred njom kleči pisarica zemlje,
utiskuje klinom imena u glinu
i čita ih.
Ereškigal podiže glavu i ugleda me:
,Upiši mi i ovoga!
Eto to je san.«
Gilgameš reče njemu, Enkiduu:
»Uzmi svoj bodež
i posveti ga zlom duhu smrti!
Dodaj tome sjajno ogledalo,
neka ga ono odagna.
Sutra ćemo žrtvovati
zlosutnom sudiji Utukiu
da protera sedmoro zlih.«
Kad je sledećeg jutra granulo sunce,
otvori Gilgameš visoku kapiju hrama,
iznese sto od elamaku drveta,
napuni medom čup od crvenog kamena,
maslacem napuni zdelu iz lapislazulija,
postavi sve na sto
i ostavi bogu sunca da liže.

ČETVRTA PLOČA

A Šamaš, bog sunca, reče Gilgamešu:
»Spremi se
da se s prijateljem boriš protiv Humbabe!
On je postavljen za čuvara Kedrove šume.
Kroz Kedrovu šumu vodi put na Breg bogova.
Humbaba me je uvredio,
zato idite i ubijte ga!«
Gilgameš je čuo reč gospodnju
i pozvao sve knezove iz naroda.
S Enkiduom je ušao u dvoranu.
I Gilgameš otvori usta i reče:
»Šamaš nas je pozvao
da se borimo protiv Humbabe.
Neka je mir s vama i celim narodom!«
Najstariji među knezovima grada ustade
i reče:
»Šamaš je uvek štitio svoga prijatelja,
sjajnog Gilgameša.
Neka njegova zaštitnička ruka ne bude daleko!
Strašan je srditi čuvar Kedrove šume.
Šamaš, koji ti je objavio početak bore,
vratio ti je prijatelja
da te nepovređenog sačuva!
Neka stoji uza te kao zaštitnik
i čuva tvoj život, o kralju!
Ti, pastiru naš, štiti nas od neprijatelja!«

Oni napuste zbornu mesto,
a Gilgameš reče Enkiduu:
»Prijatelju, sada možemo ići u hram Egalmah
svetoj svećenici.
Hajdemo Rišati, majci i gospodarici!
Ona je vidovita,
predviđa budućnost i sudbinu.
Neka blagoslovi naše korake.
Neka položi našu sudbinu
u snažnu ruku boga sunca.«
Oni odu u hram Egalmah
i sretnu svetu svećenicu,
kraljevu majku.
Ona je razumela sve reči sina i reče:
»Neka ti Šamaš bude milostiv!«
Zatim stupi u komoru svećanih odela.
Vrati se u svetom nakitu
zavijena u belu haljinu,
sa zlatnim štitovima na prsima,
sa tigarom na glavi,
sa zdelom vode u ruci.
Ona poškropi pod,
a onda se uspne stepenicama tornja.
Visoko gore pod slobodnim nebom
uzdizao se mirisni kâd.
Prosipala je žrtveno zrnevlje
i digla ruku prema uzvišenom Šamašu:
»Zašto si mom sinu Gilgamešu dao srce
čija plahovitost ne nalazi mira?
Opet si ga dotakao,
jer hoće da ide dalekim putem
do prebivališta Humbabe.
Mora da izdrži borbu koju još ne pozna.
Ići će putem koji još ne pozna.

Od dana kada pođe do dana kad se vrati,
dok ne dospe do Kedrove šume,
dok ne savlada snažnoga Humbabu,
dok ne osveti krivicu
i ne uništi strah zemlje –
u sve te dane. Šamašu,
kad budeš žudeo za Ajom,
za svojom ljubljenom,
neka se ona odvrati od tebe!
Tako neka te Aja podseća na Gilgameša.
Dokle god ti bude uskraćivala ljubavni ležaj,
neka ti je srce budno
i neka misli na njega
dok se nepovređen vrati.«
Tako je izmolila pomoć žene boga Šamaša.
U plavičastim oblacima
dizao se kâd prema nebu.
Ona siđe, pozove Enkidua i reče:
»Enkidu, ti jaki, ti si mi radost i uteha.
Zaštiti mi Gilgameša, sina,
i prinesi žrtvu uzvišenom Šamašu.«
Oni pođoše na put i odoše prema severu.
Još izdaleka ugledaše Breg sveta,
prebivalište bogova.
Ovamo ih je vodio put kroz Kedrovu šumu.
Kad pred sobom ugledaše tamu šume,
ostaviše za sobom šatore.
Sami se približavahu stanovima bogova.
Još izdaleka ugleda junake
Humbabin čuvar šume.
Videvši ih kako se približuju,
pođe im u susret.
Njegovo je telo bilo odeveno
u sedam čarobnih ogrtača.

Šest ih je odložio i promenio tako
da donji dođoše gore.
Kao divlji bik daščući od besa,
dotrči i zaurla strašnim glasom:
»Dođite samo da vas bacim jastrebovima
da vas proždru.«
Ali Šamaš, bog sunca, zaštititi junake,
uništi moć čarobnih ogrtača čuvara šume.
Ninib, bog ratnika,
dade snagu njihovim rukama,
te oni ubiše diva,
Humbabinog čuvara šume.
Enkidu otvori usta i ovako reče Gilgamešu:
»Dragi prijatelju, nećemo ići dalje u šumu,
niti ćemo ići u njenu tamu!
Svi su mi udovi kao oduzeti,
ruka mi je ukočena.«
Gilgameš reče njemu, Enkiduu:
»Ne budi plašljiv, prijatelju moj,
ne budi plašljiv i kukavica.
Mi moramo ići dalje
i samom Humbabi okrenuti svoje lice.
Nismo li ubili njegovog čuvara šume?
Zar obojica nismo vični boju?
Napred, na Breg bogova!
Uzdaj se u Šamaša i nećeš se bojati.
Nestaće ukočenosti ruke.
Skupi snagu i odupri se slabosti!
Dođi, hajdemo!
Zajedno ćemo se boriti.
Bog sunca nam je prijatelj
i on nas šalje u borbu.
Zaboravi na smrt.
Tada neće biti nikakvog užasa.

Budimo oprezni u šumi,
obazirimo se na sve strane
da nas ne bi uhvatio jaki
iz svog skrovišta.
Bog koji te je zaštitio u nedavnoj borbi
neka sada zaštititi mog saputnika!
Svi će krajevi zemlje slaviti naša imena!«
Oni nastaviše put i stigoše do Kedrove šume.
Usta im zanemeše i sami se zaustaviše.

PETA PLOČA

Ćuteći su stajali i gledali šumu:
gledaju kedrove,
u čudu posmatraju visinu stabala.
Gledaju šumu i daleku čistinu kuda se ulazi,
tu je široki put kojim prolazi Humbaba
ponosnim i silovitim koracima.
Uređeni su putevi i puteljci,
načinjene su lepe staze.
Oni gledaju Breg kedrova, prebivalište bogova
i visoko gore sveti hram boginje Irnini.
Pred hramom stoje kedrovi u divnoj bujnosti.
Putnicima godi sena drveća,
kedrovi su puni kliktanja.
Pod njima puzi trnovita šikara,
a tamo se žbunje zeleni među mahovinom.
Mirisno cveće i povijuše
skrivaju se pod kedrovima
u gustom grmlju.
Dvostruki sat su hodali i drugi, i treći.
Mučno je postalo putovanje,
sve strmiji je bivao put
prema Bregu bogova.
Humbabu nisu nigde ni videli, ni čuli.
Noć se spustila na šumu,
zvezde se pojavile
i oni legoše spavati.

Rano ujutro probudi Enkidu prijatelja:
»Sanjao sam san, prijatelju,
a san koji sam video
bio je zaista strašan.
Obojica smo stajali pred vrhom brda,
tada se s tutnjavom grmljavine
skotrlja stena, koja se bila nadvisila.
Jedan čovek je bio smrvljen,
dok smo mi obojica odleteli u stranu
kao sitne poljske mušice,
zatim smo bili na putu za Uruk.«
Tada kralj reče prijatelju:
»San koji si sanjao dobar je.
San koji si video, prijatelju moj,
izvanredan je, ima dobro značenje.
Što si video da se breg srušio
i smrvio trećeg čoveka, to znači:
uhvatićemo i ubićemo Humbabu.
Bacićemo u polje njegovu lešinu
i o prvoj zori vratićemo se kući.«
Trideset sati su putovali,
nabrojali su već trideset sati.
Pred sunčanim bogom iskopali su jamu,
Šamašu su podigli svoje ruke.
Gilgameš se uspne
i stane na humku izbačene zemlje
baci zrnevlje u jamu i reče:
»Brdo, donesi san!
Daj snove Enkidu, uzvišeni Šamašu!«
Hladan vetar prohuji kroz drveće,
dolazio je strašan vihor.
Gilgameš reče prijatelju da legne,
pa i sam leže.
Sagnuo se pred olujom
kao brdska raž na vetru,

pao je na kolena
i podupro umornu prijateljevu glavu.
San, kakav obuzima ljude,
teško pade na Enkidua.
Usred noći nestade sna.
On se uspravi i reče prijatelju:
»Nisi li me zvao, Gilgamešu?
Kako to da sam budan?
Nisi li me se dotakao?
Zašto sam tako preplašen?
Nije li ovuda prošao neki bog?
Zašto mi je celo telo tako nemoćno?
Prijatelju moj, opet sam sanjao,
a san koji sam video bio je strašan:
Nebo je ječalo, a zemlja odgovarala urlanjem,
približivali su se tamni olujni oblaci,
mračno su se skupljali i gomilali,
munja je zasvetlila,
oganj je suknuo uvis,
oblaci su se sve više širili,
kao kiša padala je smrt.
Još jednom zasvetle,
a tada se vatra ugasi.
Neki čovek koga je ubio grom
postade pepeo.
Hajdemo dalje,
posavetovaćemo se na hasurama
među kedrovima.«
Gilgameš otvori usta i reče prijatelju:
»Enkidu tvoj san je dobar,
radosno je njegovo značenje.
Teška će biti borba,
ali ćemo ipak ubiti Humbabu.«
Mučno se uspinju dalje sve do vrha brda,
gde bujni kedrovi okružuju kuću bogova.

U zaslepljujućoj belini
sija sveti toranj boginje Irnini.
Tada se začu strahovito dahtanje,
a drveće zašumi.
Videše samog Humbabu kako dolazi.
Šape je imao kao lav,
a telo pokriveno bronzanim ljuskama,
na nogama jastrebove kandže,
na glavi rogove divljeg bika,
a rep i ud rasplodavanja
završavali se zmijskom glavom.
»Ustani, Enkidu!
Šamaš bog sunca, neka nam pokloni život!«
Oni odapnu strele, bace i pračke.
Sve se ovo odbi natrag,
on ostade nepovređen.
Sad stoji pred njima.
Već je uhvatio Enkidua svojim kandžama.
Pogođen pade Humbaba,
a Gilgameš mu odrubi glavu
s ljuskastog vrata.
Zatim uzeše moćno telo
i odvukoše ga u polje.
Baciše ga pticama da ga proždru.
Na visokoj motki odneše glavu s rogovima
kao znak pobede.
Penju se odvažno dalje prema Bregu bogova.
Kroz divnu bujnost kedrova stižu na vrh.
Tada poviče glas s brega,
javi se Irnin glas:
»Vratite se! Svršeno je vaše delo.
Okrenite se opet prema gradu Uruku,
on vas čeka!
Na Sveto brdo gde stanuju bogovi,
ne može se uspjeti nijedan smrtnik.

Onaj koji pogleda u lice bogovima
mora umreti!«
I oni se okrenuše, idahu gudurama
i neprohodnim putevima,
borahu se s lavovima i uzimahu im krzno.
Na dan punog meseca vratiše se kući u grad.
Gilgameš je nosio glavu Humbabe
na svom lovačkom koplju.

ŠESTA PLOČA

On oprao svoje oružje
i osvetla kraljevske ukrase,
očešlja kosu koja mu je padala na vrat,
zbaci sa sebe prljavo odelo
i obuče čistu odeću.
Zaogrnu se porubljenim ogrtačem
i opasa bedra.
Na glavu stavi tijaru.
Čvrsto stegne pojas.
Lep je bio Gilgameš.
~~Tada se rasplamsa požuda u boginji ljubavi.~~
~~Sama Ištar podiže svoje oko ka Gilgamešu:~~
»Dodi, Gilgamešu, budi moj ljubavnik!
Pokloni mi svoje seme, ah, pokloni mi ga!
Budi mi muž, ja ću ti biti žena!
Daću zapregnuti kola,
ona su od lapislazulija i zlata,
zlatni su im točkovi,
njihovi roglji ukrašeni su draguljima.
U zaprezi ćeš imati svaki dan
najlepše i najsnažnije konje.
Pod mirisom kedrova uđi u moju kuću!
Kad budeš u mojoj uzvišenoj kući,
ljubiće ti noge svi
koji sede na prestolu,
u prah će pasti i veliki,
i kraljevi zemlje.

Što god zaželi tvoje srce
sa bregova i iz dolina,
doneće ti oni kao danak.
Sva goveda, ovce i kože tvojih stada
neka se oblizne.
Neka ti dođu blagom natovarene mazge,
Neka pred svima projuri
konj tvojih bornih kola.
Tvom sjajnom pastuhu
nijedan neće biti ravan!«
Gilgameš otvori usta i govori,
moćnoj Ištari on reče:
»Zadrži za sebe svoje čari!
Prezirem plod tvog bestidnog,
zavodljivog tela.
Ne treba mi tvoj hleb,
neću hranu koju mi ti daješ.
Odvratno je tvoje jelo,
iako nudiš hranu bogova.
Nikakvu mi radost ne pruža tvoj pehar,
iako mi nudiš napitke velikih bogova.
Hoću da te uhvatim u tvojoj podmuklosti!
Vruće je tvoje nastojanje,
ali ti je u srcu hladnoća
kao potajna stražnja vrata
koja propuštaju ledeni vetar,
kao blistava kuća koja jake ubija,
kao slon koji zbacuje sedlo,
kao smola koja proždire bakljonošu,
kao mehur za plivanje,
koji puca pod plivačem,
kao vapnenac
koji ne učvršćuje gradske zidine,
kao cipela koja tišti svoga vlasnika!

Gde je ljubavnik koga ćeš voleti postojano?
Gde je tvoj pastir kome bi uvek bila verna?
Trebalo da čuješ sva svoja sramotna dela.
Hoću da obračunam s tobom:
Iz godine u godinu gorko rastužujuš Tamuza,
mlađanog ljubavnika, boga proleća.
Zaljubila si se u pastira
okićenog šarenim perjem,
tukla si ga, slomila mu krilo.
On stoji u šumi i jadikuje:
kapi, kapi, moje krilo!
Zavolela si lava, jer je kipteo od snage,
sedam i sedam puta si mu kopala jamu.
Zavolela si konja, pun pobedničke radosti
napadao je neprijatelja,
ali je osetio tvoj bič, mamuze i mučenje.
Zavolela si i snažnog starešinu pastira,
vredno ti je sipao žrtveno zrnevlje,
svaki dan ti je klao mlado jare.
Tukla si ga svojim štapom
i od njega načinila vuka.
Proterali su ga njegovi vlastiti pastiri,
njegovi mu vlastiti psi razdiru krzno.
Konačno si zavolela Išulanua,
vrtlara svog nebeskog oca.
Kad god si htela, donosio ti je kite cveća,
u cveću ti je svaki dan blistao sto.
Bacila si svoje oko na nj i mamila ga:
'Hodi Išulanu, da jedemo od hleba bogova,
pruži samo ruku!
Kušaj sa mnom slatko voće!
Tada tebi reče Išulanu:
,Šta tražiš od mene?

Zar moja majka nije pekla i zar ja nisam jeo,
treba li da jedem jela za svoju propast,
jela koja će mi postati trnje i čičak?
Kad si to čula, udarila si i njega štapom,
pretvorila si ga u Dalalu,
đubrište si mu dala za stan.
Sad se više ne penje u hram
i ne silazi u baštu.
Moju ljubav želiš,
a postupaćeš sa mnom kao i s njima.«
Kad to ču Ištar, obuze je strahovit gnev,
ona se uspe na nebo.
Stupi pred Anua, oca,
i pred Antuu, nebesku majku,
i stade pred njih:
»Oče na nebu, Gilgameš me je prokleo,
on mi je kao zla nabrojao sva moja dela.
Postupio je sa mnom sramotno.«
Anu otvori usta, govori
i reče uzvišenoj Ištari:
»Ti si dakle tražila Gilgamešovu ljubav,
a on je nabrojao tvoje pakosti.
Kako je sramotno postupio Gilgameš!«
Ištar otvori usta i reče Anuu, ocu:
»Stvori mi čarobnog bika, nebeski oče,
da ubije Gilgameša!
Neka strava i užas obuzmu Gilgameša!
Ako ne uslišaš moju molbu
i ne stvoriš mi čarobnog bika,
tada ću razbiti vrata pakla,
svi će đavoli izaći iz Podzemlja,
svi koji su davno pomrli
opet će se vratiti.
I biće tada više mrtvih nego živih!«

Anu otvori usta i reče moćnoj kćeri, Ištari:
»Ako učinim ono što ti tražiš,
nastaće tada sedam gladnih godina.
Jesi li sakupila dovoljno žita u ambare?
Jesi li dala da rodi dovoljno trave
i zeleni za stoku?«
Ištar reče Anuu, ocu:
»Za ljude je sakupljeno dosta žita,
a za stoku ima dovoljno trave i zeleni.
Neka sedam zlih godina dođe,
dovoljno je sakupljeno za ljude i stoku.
Zato ga samo pošalji!
Hoću da uživam kad se Gilgamešu približi
dahtanje čarobnog bika!«
Bog neba je čuo njene reči.
I Anu joj usliša molbu.
S Brega bogova pošalje strašnog bika
i uputi ga prema gradu Uruku.
On besno juri preko useva i polja.
Pustoši zemlju pred zidovima grada.
Njegovo vatreno dahtanje uništava
stotinu ljudi.
Čim dojuri ovamo, Enkidu skoči u stranu
i uhvati ga za kraj repa.
Bik se dašćući otrgne,
ustremi se na dvesto ljudi
i sve ih pobije.
Kad dašćući dojuri i treći put,
Enkidu mu se ponovo suprotstavi,
skoči u stranu
i uhvati ga čvrsto za koren repa.
Gilgameš mu zari mač u grudi,
a bik hropćući pade na tlo.
Enkidu otvori usta i reče Gilgamešu:

»Prijatelju, mi smo proslavili svoja imena,
ubili smo nebeskog bika!«
Kao lovac iskusan u lovu na divlje bikove,
Gilgameš rastavi glavu od moćnog trupa
između šije i rogova.
Kad su tako savladali nebeskog bika,
umirili su svoje srce,
pred Šamašem, bogom sunca, padoše ničice.
Digoše se pred Šamašem i odoše.
Pred zidinama grada odmoriše se oba druga.
Tada se Ištar pope na zidine grada Uruka,
skoči na njihov krov i izreče kletvu:
»Jao tebi, Gilgamešu, triput jao,
smrt i propast tebi
jer si mi opet skrivio
i ubio nebeskog bika!«
Tako je klela gospodarica bogova
i Enkidu je čuo reči Ištarine.
On otkinu ud divljem biku
i baci joj ga u lice:
»Samo da te mogu dohvatiti,
i tebi bih učinio kao njemu,
ukrasio bih te njegovim crevima!«
Tada Ištar skupi sve devojke iz hrama,
sve žene i svećenice ljubavi
i naredi da otpočnu tužaljku.
I one su oplakivale otkinuti ud čarobnog bika.
Gilgameš je sazvaio sve majstore,
vešte zanatlije.
Čudom su se majstori čudili
velikim savijenim rogovima.
Težili su po trideset funti lazurnog kamenja,
dva prsta bila im je debela kora.
Preko šest stotina litara ulja,
koliko su mogla da prime oba roga,

pokloni Gilgameš svome bogu Lugalbandi
kao ulje pomazanja,
unese rogove u hram boga zaštitnika
i učvrsti ih na prestolu
božanskog vladara.
U Eufratu oprae ruke i pođoše.
Odlaze i jašu ulicama Uruka.
I svi ljudi Uruka stoje okupljeni,
promatraju ih i čude se.
Gilgameš ovako reče zboru žena svoje palate:

»Ko je lep među muževima?
Ko je divan među ratnicima?«

»Gilgameš je lep među muževima!
Gilgameš je divan među ratnicima!«

Tako to zvuči u radosnom zboru žena.
Veseo je Gilgameš, slavi radostan praznik.
Zvuci frule i pesme za igru
zazvučaše u sjajnoj dvorani.
Ispruženi počivaju ratnici na noćnom ležaju.
Počiva Enkidu i vidi slike u snu.
Diže se Enkidu, priča svoje snove
i ovako reče Gilgamešu:

SEDMA PLOČA

»Zašto se savetovahu veliki bogovi?
Zašto mi spremaju veliku pogibiju, prijatelju?
Čudan je bio moj san koji sam video,
njegov kraj nagoveštava nesreću.
Zgrabio me orao mjedenim kandžama
i nosio četiri sata u visinu.
On mi reče:
,Pogledaj dole na zemlju! Kako ona izgleda?
Pogledaj more! Kako ti se ono čini?'
A zemlja je bila kao breg,
a more kao mala voda.
I opet je leteo četiri sata u visinu
i rekao:
,Pogledaj dole na zemlju! Kako ona izgleda?
Pogledaj more! Kako ti se ono čini?'
A zemlja je bila kao vrt,
a more kao rečica koja ga natapa.
I opet je leteo četiri sata u visinu
i rekao:
'Pogledaj dole na zemlju! Kako ona izgleda?
Pogledaj more! Kako ti se ono čini?'
A zemlja je bila kao kaša od brašna,
a more kao valov za vodu.
Još me je dva sata nosio uvis
i tada pustio da padnem.
A ja sam padao, padao
i ležao razmrskan na tlu.

Užasnut, probudio sam se.«
Gilgameš ču reči Enkidua
i pogled mu se smrači.
On podiže svoj glas i reče Enkiduu,
prijatelju:
»Zao duh će te spopasti svojim kandžama.
Jao, veliki su bogovi dosudili nesreću!
Lezi, jer ti je čelo vrelo.«
Enkidu leže i na njega sađe demon,
zao duh groznice zahvati mu glavu.
Govori vratima kao živom čoveku:
»Vrata gaja, kedrova kapijo,
ti nemaš pameti!
Četrdeset sam sati trčao
dok sam izabrao tvoje drvo,
dok sam ugledao visoki kedar.
Ti si od pravog drveta.
Sedamdeset i dva lakta je tvoja visina,
a dvadeset i četiri tvoja širina.
Od tvrde su stene isklesani stubovi
i lepo je zasvođen tvoj gornji luk.
Sagradio te je knez u Nipuru.
Da sam samo znao, ti kapijo,
da ćeš postati propast,
a ova lepota mojom nesrećom,
sekiru bih podigao i razmrskao te.
Spleo bih pleter od šiba...«
Tada Gilgameš podigne glasnu jadikovku i reče:
»Prijatelju moj,
sa mnom si proputovao bregove i pustinje,
prijatelju moj,
sa mnom si delio sve opasnosti,
prijatelju moj, san se ispunio!
Sudbina se ne može zaustaviti!«

I na dan kad je video sliku u snu,
počeo se sudbonosni san ispunjavati.
Bolestan leži Enkidu.
Leži na ležaju od ćilima,
jedan dan, drugi dan
bunilo ga drži čvrsto.
Treći dan, četvrti dan leži on i spava.
Peti, šesti i sedmi,
osmi, deveti i deseti dan leži Enkidu
i njegova bol postaje velika.
Jedanaesti i dvanaesti dan
zajeca Enkidu u vatri groznice.
On zove svoga prijatelja i govori mu:
»Prokleo me gospodar vode života,
prijatelju moj, kao onaj
koji usred borbe proklinje neprijatelja.
Prijatelju moj, onaj koga u borbi ubiju
mrtav je.
A ja sam u borbi ubijen!«

OSMA PLOČA

Čim zasja prvi jutarnji zrak,
diže se Gilgameš
i pristupi prijateljevu ležaju.
Mirno je ležao Enkidu.
Tiho su se dizale grudi i opet spuštale.
Tiho je isticao iz usta dah njegove duše.
A Gilgameš je plakao i govorio:
»Enkidu, mladi prijatelju,
gde ti je ostala snaga,
gde ti je ostao glas?
Gde je moj Enkidu?
Jak si bio kao lav i divlji bik,
brz si bio kao gazela.
Kao brata sam te voleo, tebe, tebe!
Velikim sam učinio među svim knezovima
tebe, tebe!
Sve lepe žene Uruka volele su tebe,
tebe!
U Kedrovu šumu išao sam s tobom,
danju i noću bio si sa mnom.
Sa mnom si doneo glavu Humbabe
u utvrđeni Uruk,
a uznemiravani stanovnici bregova
oslobođeni od nemani
neprestano su nas blagosiljali.
Mi smo ubili čudesnog bika koji je dahtao.

Možda te je pogodio njegov otrovni dah?
Možda veliki bogovi ipak nisu odobrili
što smo usplamteli srdžbom na Ištaru
i ubili bika koji je poslan s neba?«
Ćuteći je sedeo uz prijateljev ležaj,
a pogled mu je lutao u daljinu.
Gilgameš opet pogleda Enkidua.
Mirno je ležao Enkidu i spavao.
»Enkidu, prijatelju mojih mladih godina!
Tu leži sada panter stepe koji je sve učinio
da se uspnemo na Breg bogova,
da oborimo i ubijemo nebeskog bika,
da savladamo Humbabu,
koji je stanovao u Kedrovoj šumi.
Kakav te je to duboki san sada uhvatio?
Tako si mračan i ne čuješ me više!«
Ali ovaj ne podiže svojih očiju.
Gilgameš dotakne njegovo srce,
ali ono više nije kucalo.
Tada on pokri prijatelja kao nevestu.
Sličan lavu, podiže on svoj tužan glas.
Sličan lavici pogođenoj kopljem, zaurla on.
Čupao je svoju kosu i razbacivao.
Poderao je svoju odeću
i obukao prašnu, žalobnu.
Čim je zasjao prvi jutarnji zrak,
podiže Gilgameš novu tužaljku.
Šest je dana i šest noći oplakivao Enkidua,
prijatelja.
Sve dok nije sedmog dana
osvanulo jutarnje rumenilo,
ostavio ga je nepokopanog.
Sedmoga dana sahranjuje Gilgameš prijatelja
i napušta grad Uruk.

On žuri napolje u stepu.
Tamo ga susreće lovac
koji kopa jame za lavove.
Lovac progovori kralju
i ovako reče Gilgamešu:
»Uzvišeni vladaru,
ti si ubio strašnog čuvara Kedrove šume,
ti si svladao samoga Humbabu,
gospodara Kedrovog brega,
svojom si rukom ubijao lavove u bregovima,
ti si ubio silnoga bika
koga je poslao bog neba.
Zašto su ti obrazi tako bleđi i upali,
a tvoje lice tako pogruženo?
Zašto ti je duša ojađena,
a stas pogrbljen?
Zašto je jadikovka u tvom srcu tako glasna?
Zašto ličiš na putnika dalekih puteva?
Zašto ti je lice opaljeno od vetra, pljuska
i podnevnog sunca?
Zašto tako nemirno žuriš preko polja?«
Gilgameš otvori usta, govori i reče mu:
»Moga prijatelja,
koji mi je bio privržen kao veran konj,
pantera stepe, Enkidua, moga prijatelja,
koji je sve učinio
da se uspnemo na Breg bogova,
da uhvatimo i ubijemo čarobnog bika,
da savladamo Humbabu na Bregu kedrova
i da u gudurama ubijamo lavove,
moga prijatelja,
koji je sa mnom delio sve opasnosti –
njega je stigla ljudska sudbina.

Šest sam ga dana i šest noći oplakivao,
sve do sedmog dana
ostavio sam ga nepokopanog.
Sudbina prijatelja tako teško leži na meni,
zato žurim preko polja
i tražim daljine.
Kako samo mogu to da prećutim,
kako da se izjadam?
Prijatelj koga volim
postao je zemlja.
Enkidu, moj prijatelj,
postao je kao blato zemlje!
Zar neću i ja morati da se smirim kao on
i da ne ustanem doveka?«

DEVETA PLOČA

Gorko oplakuje Gilgameš Enkidua,
svoga prijatelja,
i juri preko polja:
»Zar neću i ja, i ja kao Enkidu umreti?
Duša mi je razrivena bolom.
Uplašio sam se smrti i zato jurim preko stepe.
Odlazim moćnom Utnapištimu,
koji je našao večni život,
žurim da stignem k njemu.
Kada noću sâm u stepi spazim lava,
postajem plašljiv.
Podižem glavu i usrdno se molim Sinu, mesecu;
I Nin-Urumi, gospodarici Tvrđave života,
sjajnoj među bogovima,
upućene su moje molitve:
Sačuvajte mi život!«
Umoran leže na počinak i u noći vide san:
Mladi se lav igrao i radovao životu.
A on podiže sekiru s boka,
izvuče mač iz pojasa,
a tada – pade šiljasta strela među njih
kao koplje
i razmrvi zemlju.
On sam propade u razjapljen jaz.
Probudi se uplašen i pođe dalje.
Kad se sledećeg jutra pojavi zora,
on podiže oči i ugleda veliku planinu

Ime planine je Mašu.
To su dva brega što nose nebo.
Između bregova nadsvođena je Sunčeva kapija,
iz koje izlazi sunce.
Dva diva čuvaju brdsku Kapiju neba.
Ljudska im tela strše iz zemlje samo grudima.
Skorpionima sličan, donji deo tela
pružaju u Podzemni svet.
Strašni su i jezoviti,
a njihov pogled nagovešta smrt.
Njihov pogled kao munja ruši bregove u dolinu.
Gilgameš ih ugleda i ukoči se.
Od užasa mu se smrači lice.
On se osmeli i pokloni.
Skorpion čovek poviče svojoj ženi:
»Čovek koji dolazi k nama
ima telo i meso kao bogovi!«
Skorpionu čoveku odgovara žena:
»Dve njegove trećine su bog,
a jedna trećina je čovek!«
Skorpion čovek viče
i govori prijatelju bogova, Gilgamešu:
»Prošao si dug put, neobični putniče,
došao si sve do mene.
Prešao si bregove koji se teško prelaze.
Hoću da znam tvoj put.
Ovde su postavljene granice tvome putovanju.
Hoću da znam cilj tvoga putovanja!«
Gilgameš odgovori njemu, skorpionu čoveku,
i reče:
»Tugujem za Enkiduom, prijateljem,
panterom stepe,
Njega je stigla ljudska sudbina.
Bojim se sada smrti i zato jurim stepom.

Sudbina Enkidua tako teško leži na meni,
prijatelj koga volim postao je prah.
Enkidu, moj prijatelj, postao je kao blato zemlje.
Zato sam jurio zemljama,
zato sam se penjao preko planina
i došao sve do tebe.
Hteo bih da odem do Utnapištima, moga praoca.
On je dospao u Skupštinu bogova,
tražio je i našao život.
Za smrt i život hoću da ga pitam!«
Skorpion čovek otvori usta
i ovako reče Gilgamešu:
»Nikada za ljude nije bilo, Gilgamešu,
prohodnih staza kroz ove bregove.
Niko još nije prokrcio put kroz ovu planinu.
Dvanaeset dvostrukih sati
proteže se pećinski lanac
koji vodi kroz bregove neba.
Gusta je tama,
ni tračka svetla nema u pećinskoj jaruzi
iz koje izlazi sunce
kad se iznad zemlje pojavi,
i u koji opet zalazi
kada se vrati s puta po nebeskom okeanu.
Mi čuvamo kapiju tog mračnog puta.
Za bregovima leži more,
koje okružuje sve krajeve zemlje.
Ti ne možeš ići putanjom sunca,
jer ona vodi u prebivalište svetlih bogova.
Nikada još čovek nije prošao kroz tamni klanac.
Iza Sunčeve kapije stanuje tvoj praotac.
Daleko, na ušću vodenog toka,
s one strane Voda smrti stanuje Utnapištim.
Nikakva lađa ne može prevesti čoveka preko.«

Gilgameš je razumeo govor diva i rekao mu:
»Put me vodi kroz neprekidnu patnju.
Određene su mi strašne muke i boli.
Trebalo li u čemeru i jadikovanju
da provodim svoje dane?
Dopusti mi sada da uđem u planinu,
da vidim Utnapištima,
da ga pitam za život koji je on našao.
Pusti me da prođem i da nađem život.«
Skorpion čovek otvori usta, govori,
i reče Gilgamešu:
»Hrabar si ti, Gilgamešu,
imaš silnu snagu.
Idi, Gilgamešu, i pronađi put!
Bregovi Mašu viši su od svih bregova zemlje.
Duboko u ovoj planini
stene stvaraju stravično mračan lanac.
Neka bi sretno stigao do klanca!
Neka ti je otvorena Sunčeva kapija,
koju mi čuvamo.«
Gilgameš je čuo ove reči i krenuo.
Pošao je putem koji mu je označio div.
Putanjom sunca ide Gilgameš.
Za dva sata stigao je do tamnog klanca.
Gusta je bila tama,
nije bilo ni tračka svetla.
Ne vidi on šta leži pred njim,
ni šta leži iza njega.
Tri je dvostruka sata išao.
Gusta je bila tama,
nije bilo ni tračka svetla.
Ne vidi on šta leži pred njim,
ni šta leži iza njega.
Četiri je dvostruka sata išao.

Gusta je bila tama,
nije bilo ni tračka svetla.
Ne vidi on šta leži pred njim,
ni šta leži iza njega.
Pet je dvostrukih sati išao.
Gusta je bila tama,
nije bilo ni tračka svetla.
Ne vidi on šta leži pred njim,
ni šta leži iza njega.
Šest je dvostrukih sati išao.
Gusta je bila tama,
nije bilo ni tračka svetla.
Ne vidi on šta leži pred njim,
ni šta leži iza njega.
Sedam je dvostrukih sati išao.
Gusta je bila tama,
nije bilo ni tračka svetla.
Ne vidi on šta leži pred njim,
ni šta leži iza njega.
Osam je dvostrukih sati išao.
Tada on glasno poviče.
Gusta je bila tama,
nije bilo ni tračka svetla.
Tama mu ne dopušta da vidi
šta leži pred njim,
a šta leži iza njega.
Devet je dvostrukih sati išao,
tada oseti severni vetar.
Pognut mu je stas,
napred mu je okrenuto lice.
Gusta je bila tama,
nije bilo ni tračka svetla.
Deset je dvostrukih sati išao.
Tama popušta, svetlost se bliži!

Jedanaest je dvostrukih sati išao.
 Klanac se širi i on ugleda prvi trak sunca.
 Dvanaest je dvostrukih sati išao,
 tada se rasvetli.
 Opet ga obasja svetlost punog dana.
 Pred njim je ležao perivoj bogova,
 on ga ugleda.
 Silovitim koracima pođe ka Vrtu bogova.
 Rubini su mu plodovi,
 tu vise spletovi loza čarobnog izgleda.
 Drugo drvo nosi lapislazuli.
 I razne druge plodove,
 vredne da se požele,
 nosi drveće u vrtu.
 U zrakama sunca privlačno blista vrt.
 I Gilgameš podiže ruke bogu sunca Šamašu:
 »Dugo je i mučno bilo moje putovanje!
 Morao sam ubijati životinje divljine,
 u njihova sam krzna morao uvijati telo,
 a njihovo meso bila mi je hrana.
 Bilo mi je dopušteno
 da prođem kroz brdsku kapiju
 i prošao sam kroz klanac strašne tame.
 Preda mnom leži Vrt bogova,
 a iza njega široko more.
 Pokaži mi sada put do Utnapištima, dalekog.
 Pokaži mi sada lađara
 koji će me tamo sigurno prevesti
 preko Svetskog mora i preko Voda smrti
 da bih našao život.«
 Šamaš ga sasluša, zabrinu se
 i ovako reče Gilgamešu:
 »Kuda se žuriš, Gilgamešu?
 Život koji tražiš nećeš naći!«

Gilgameš reče njemu, uzvišenom Šamašu:
 »U jadu samoće lutao sam stepom,
 zvezda za zvezdom je zalazila,
 a ja sam godinama ležao noću
 na pustom polju.
 Ni sunce, ni mesec, nijedna zvezda
 nije se pojavila u mračnom klancu.
 Daj da te vide moje oči, sunce,
 da se nasitim tvojim lepim svetlom!
 U daljini je nestalo tame
 i opet me obasjava puno svetlo.
 Kad bi samo smrtnik smeo da pogleda sunce u oko?
 Ne treba li da i ja tražim život
 i da ga nađem zauvek?«
 A Šamaš je razumeo njegove reči
 i rekao Gilgamešu:
 »Idi Siduri Sabitui,
 mudroj ženi sa Brega bogova.
 Ona sedi na prestolu,
 u Vrtu bogova kraj mora
 i čuva stablo života.
 Idi ka Vrtu, koji leži pred tobom!
 Ona ti može pokazati put
 do Utnapištima dalekog.«
 Gilgameš ču ove reči i pođe.
 Pred sobom ugleda Vrt bogova.
 U bujnoj punoći stoje kedrovi,
 na drveću blistaju plemeniti dragulji.
 Kao morska trava pruža se pod drvećem
 zeleni smaragd.
 Drago kamenje cveta ovde kao trnje i čičak.
 Safir je seme ploda.
 Gilgameš usporava korake
 i podiže oči prema Vrtu bogova.

DESETA PLOČA

Presto boginje Siduri Sabitu stoji visoko
nad obalom mora.
Tu ona sedi i čuva ulaz u Vrt bogova.
Nosi pojas čvrsto vezan oko bokova.
Njeno je telo obavijeno dugom haljinom.
Tražeći juri Gilgameš na sve strane,
tada pođe prema kapiji.
Odeven je krznom divljih životinja,
strašan je njegov lik,
bogovima mu je slično telo.
U srcu mu je bol,
nalik je na putnika dalekih puteva.
Sabitu gleda u daljinu,
govori sama sebi
i traži savet u svom srcu:
»Je li to možda onaj
koji hoće da uđe u Vrt bogova?
Kuda to ide silnim koracima?«
Kad ga Sabitu blizu spazi,
zatvori svoju kapiju,
zatvori vrata i zasune ih.
Gilgameš odluči da prodre unutra.
On podiže ruku i položi sekiru na kapiju.
I Gilgameš reče boginji Sabitui:
»Sabitu, šta si to videla
kad si zatvorila vrata?

Svoju si kapiju zatvorila preda mnom
i zasunula je.
Razlupaću vrata i razbiću zasun!«
Sabitu otvori vrata
i govori mu na ulazu u Vrt.
Ona reče njemu, Gilgamešu:
»Zašto su ti obrazi tako upali?
Zašto ti je čelo tako mračno naborano?
Zašto ti je tako rastužena duša,
a stas pognut?
Zašto je bol u tvome srcu?
Ličiš na putnika dalekih puteva.
Potamneo si od olujnog vetra i sunca,
lice ti je opaljeno od podnevnog žara.
Zašto si tako žurio izdaleka preko stepe?«
Gilgameš reče Sabitui, boginji:
»Kako da mi obrazi ne budu upali,
a čelo mračno naborano?
Kako da mi ne bude rastužena duša
i pognut stas?
Kako da ne bude boli u mom srcu?
Kako da ne budem sličan putniku
dalekih puteva?
Kako da mi lice ne bude preplanulo
od olujnog vetra i sunca
i od podnevnog žara opaljeno?
Kako da ne jurim daleko preko stepe?
Moga mladog brata, pantera stepe, Enkidua,
moga mladog prijatelja,
koji je sve učinio
da se uspnemo na Breg kedrova,
da uhvatimo i ubijemo nebeskog bika,
da savladamo Humbabu,
koji je prebivao u šumi kedrova,

da u gorskim klancima ubijamo lavove,
 moga prijatelja,
 koji je sa mnom delio sve opasnosti i muke,
 koga sam voleo, tako jako voleo –
 njega je stigla ljudska sudbina.
 Dan i noć sam plakao za njim
 i nisam ga položio u grob.
 Čekao sam i verovao
 da moj prijatelj mora oživeti
 od mog glasnog dozivanja.
 Sedam dana i sedam noći ležao je tu
 kao zgaženi crv.
 Tražio sam život,
 ali ga više nisam našao.
 Zato sam jurio stepom
 sličan čoveku divljine.
 Sudbina prijatelja tako teško leži na meni.
 Kako samo da to prećutim?
 Kako da se izjadam?
 Moj prijatelj koga volim postao je prah.
 Enkidu, moj prijatelj,
 postao je kao blato zemlje!
 Zar neću i ja morati da se smirim kao on
 i da ne ustanem doveka?
 Tebe sada gledam, Sabitu,
 da ne bih gledao smrt, koje se bojim.«
 Sabitu reče ovako Gilgamešu:
 »Gilgamešu, kuda žuriš?
 Život koji tražiš nećeš naći.
 Kad su bogovi stvorili ljude,
 smrt su odredili za njih,
 a život zadržali za sebe.
 Zato jedi i pij, Gilgamešu,
 napuni svoje telo,
 dan i noć samo se veseli!

Neka ti je svaki dan radosna svetkovina!
 Veseli se i dan i noć uz harfu, frulu i igru!
 Obuci čistu odeću,
 operi i pomaži svoju glavu
 i okupaj telo u svežoj vodi!
 Veselo gledaj decu
 koja te hvataju za ruke!
 Raduj se u naručju žene!
 Zato se vrati u Uruk, u svoj grad,
 kao slavljene kralj i junak!«
 No, Gilgameš reče njoj, Sabitui:
 »Dosta, Sabitu, pokaži mi put do Utnapištima.
 Uputi me da stignem do njega!
 Kako da dođem do njega?
 Uputi me!
 Ako je moguće, preći ću preko mora,
 ako nije, juriću i dalje obalom!«
 Sabitu reče njemu, Gilgamešu:
 »Nijednog mesta nema kraj ovog mora
 sa koga bi iko mogao sretno preći preko
 i sretno pristati.
 Nijedan koji je ovamo stigao od pradavnih dana
 nije mogao preći preko mora.
 Istina, preko mora plovi Šamaš, silni junak,
 ali osim boga sunca,
 ko tamo prelazi?
 Teška je plovidba preko Svetskog mora,
 težak je put do Voda smrti,
 koje su pred dalekim drugim svetom.
 Kako ćeš, Gilgamešu, dospeti preko mora?
 Pa ako i dođeš do Voda smrti,
 šta ćeš tada učiniti?
 Ali pogledaj, tu je Ur-Šanabi,
 Utnapištimov lađar,
 tamo gde leže sanduci s kamenjem!

Upravo je otišao u šumu da skuplja trave
i bere jagode.
Potraži ga!
Ako je moguće, pređi s njim preko,
ako nije, vrati se!«
Kad to ču Gilgameš,
diže sekiru i zadenu oružje za pojas.
On krene i siđe do obale mora.
Kao bačeno koplje zatvori se kapija vrta
između njega i boginje.
Gilgameš gleda u daljinu
i na ušću reke opazi lađu.
Tamo upravi svoje korake,
ka Utnapištimovom prevoznom čamcu.
On traži lađara
koji bi ga sigurno prevezao
preko širokog mora
i preko Voda smrti.
Stiže do reke i uspori korak.
Tu leži lađa, on žuri duž obale,
ali ne nalazi lađara.
Vidi kako tu leže samo sanduci
napunjeni kamenjem.
Odlazi u šumu i viče:
»Lađaru, ja te tražim!
Prevezi me preko mora i preko Voda smrti!«
Zvao je glasno, ali odgovora nije bilo.
Gilgameš se vrati sanducima
i razbije ih u srdžbi.
Pođe i vrati se u šumu.
Njegove oči ugledaše Ur-Šanabija
i on stupi preda nj.
Ur-Šanabi reče njemu, Gilgamešu:
»Reci mi svoje ime, kaži mi ga!

Ja sam Ur-Šanabi,
lađar Utnapištima, dalekog.«
Gilgameš reče njemu, Ur-Šanabiju:
»Gilgameš mi je ime.
Došao sam iz zemalja Anuovih bregova.
Prešao sam daleki put od izlaska sunca
i sada konačno vidim tebe, Ur-Šanabi!
Daj da ugledam Utnapištima, dalekog!«
Ur-Šanabi reče Gilgamešu:
»Zašto su ti obrazi tako upali?
Zašto ti je čelo mračno naborano?
Zašto ti je duša tako rastužena
i pognut stas?
Zašto je bol u tvome srcu?
Ličiš na putnika dalekih puteva.
Potamneo si od olujnog vetra i sunca,
Lice ti je opaljeno od podnevnog žara.
Zašto si žurio izdaleka preko stepe?«
Gilgameš reče njemu, Ur-Šanabiju, lađaru:
»Kako da mi obrazi ne budu upali,
a čelo mračno naborano?
Kako da mi ne bude rastužena duša
i pognut stas?
Kako da ne bude boli u mom srcu?
Kako da ne ličim putniku dalekih puteva?
Kako da mi lice ne bude preplanulo,
od olujnog vetra i sunca
i od podnevnog žara opaljeno?
Kako da ne jurim daleko preko stepe?
Moga mladog brata, pantera stepe, Enkidua,
moga mladog prijatelja,
koji je sve učinio
da se uspnemo na Breg kedrova,
da uhvatimo i ubijemo nebeskog bika,

da savladamo Humbabu,
koji je prebivao u Kedrovoj šumi,
da ubijemo lavove u gorskim klancima,
moga prijatelja,
koji je sa mnom delio sve opasnosti i muke,
Enkidua, koga sam voleo, tako jako voleo –
njega je stigla ljudska sudbina.
Šest sam ga dana i šest noći oplakivao
i nisam ga položio u grob.
Upoznao sam strah od smrti
i zato sam jurio preko stepe.
Sudbina mog prijatelja tako teško leži na meni.
Zato dolazim iz daljine,
za sobom imam dug put.
Kako samo da to prećutim?
Kako da se izjadam?
Moj prijatelj, koga volim, postao je prah.
Enkidu, moj prijatelj,
postao je kao blato zemlje.
Zar neću i ja morati da legnem kao on
i da se ne dignem doveka?«
I Gilgameš reče Ur-Šanabiju, lađaru:
»Pa sad, Ur-Šanabi,
kako ću doći do Utnapištima?
Uputi me kako ću dospeti do njega!
Pokaži mi tajni put!
Ako je moguće prebrodiću more,
ako nije, juriću dalje obalom!«
Ur-Šanabi, lađar, reče njemu:
»Tvoje su ruke, Gilgamešu,
onemogućile sretan pristanak,
ti si razbio one sanduke,
sam si sebi sprečio prelaz
preko plićaka šumnih Voda smrti.

Razbijeni su sanduci s kamenjem,
pa te ne mogu prevesti do Ostrva života.
Ipak, Gilgamešu, uzmi s boka sekiru,
spremi se, idi do šume
i obori sto dvadeset stabala,
tako da svaka greda iznosi šezdeset lakata.
Izdeljaj ih, zašilji i donesi!«
Kad to ču Gilgameš, uze svoju sekiru,
ode u šumu i obori sto dvadeset stabala,
izdelja ih tako
da je svaka strana iznosila šezdeset lakata
i zašilji ih.
Skupi ih i donese Ur-Šanabiju.
Oni se popeše na lađu natovarenu stablima,
dovedoše je na ustalasano more
i strelovito odjedriše.
Mesec i petnaest dana dug je put.
No gle, već trećeg dana
stiže Ur-Šanabi do Voda smrti.
Ur-Šanabi reče njemu, Gilgamešu:
»Ukopaj jedno stablo,
i sekirom ga učvrsti u tlo.
Tvoja ruka ne sme dodirnuti Vode smrti,
jer ćeš umreti.
Uzmi drugo stablo i čvrsto ga utisni u tlo.
Daj ovamo i treće, Gilgamešu! Ukopaj ga!
Daj ovamo četvrto, Gilgamešu! Ukopaj ga!
Daj ovamo peto, Gilgamešu! Ukopaj ga!
Daj ovamo šesto, Gilgamešu! Ukopaj ga!
Daj ovamo sedmo, Gilgamešu! Ukopaj ga!
Daj ovamo osmo, Gilgamešu! Ukopaj ga!
Daj ovamo deveto, Gilgamešu! Ukopaj ga!
Daj ovamo deseto, Gilgamešu! Ukopaj ga!
Daj ovamo jedanaesto, Gilgamešu! Ukopaj ga!

Daj ovamo dvanaesto, Gilgamešu! Ukopaj ga!«
 Sto dvadeset stabala upotrebio je Gilgameš.
 Zatim otkopča pojas s bokova,
     odbaci lavlje krzno
     i izvadi snažnom rukom jarbol.
 Utnapištim gleda u daljinu,
     govori sam sebi
     i savetuje se u svom srcu:
 »Zašto su nestali brodski sanduci s kamenjem?
 A neko ko nema moje dopuštanje
     plovi lađom!
 Taj što dolazi, taj ne može biti čovek!?
 Zagledam: nije li to ljudsko biće?
 Zagledam: nije li to čovek?
 Zagledam: nije li to bog?
 Sasvim mi je sličan.
 Moćnom rukom zabija grede u brze Vode smrti
     tako da one zamenjuju sanduke s kamenjem,
     koje je Ur-Šanabi obično dole spuštao.
 Sada sigurno vuku lađu ovamo duž greda.
 Skoro će biti na obali ostrva.
 No već su upotrebljeni svi stubovi.
 Tada stranac podiže jarbol,
     raskoli ga sekirom,
     utisne obadve grede u vodu
     i snažnim zamahom stiže lađa na obalu.«
 Utnapištim silazi iz kuće
     i žuri prema strancu.
 I Utnapištim reče Gilgamešu:
 »Reci mi svoje ime, kaži mi ga!
 Ja sam Utnapištim, koji je našao život.«
 Gilgameš reče njemu, blaženom Utnapištimu:
 »Gilgameš mi je ime.
 Došao sam ovamo od Anuovih bregova.

Prešao sam dugi put od izlaska sunca.
 Sada najzad gledam tebe, Utnapištima, dalekog!«
 Utnapištim mu reče:
 »Zašto su ti obrazi tako upali?
 Zašto ti je čelo mračno naborano?
 Zašto ti je duša tako rastužena,
     a stas pognut?
 Zašto je bol u tvome srcu?
 Ličiš na putnika dalekih puteva.
 Pocrneo si od olujnog vetra i sunca,
     od podnevnog žara opaljeno ti je lice.
 Zašto si žurio izdaleka preko stepe?«
 Gilgameš reče njemu, Utnapištimu, dalekom:
 »Kako da mi obrazi ne budu upali,
     a čelo mračno naborano?
 Kako da mi ne bude rastužena duša
     i pognut stas?
 Kako da ne bude boli u mom srcu?
 Kako da ne budem sličan putniku dalekih puteva?
 Kako da mi lice ne bude preplanulo
     od olujnog vetra i sunca
     i od podnevnog žara opaljeno?
 Kako da ne jurim daleko preko stepe?
 Moga mladog brata, pantera stepe, Enkidua,
     moga mladog prijatelja,
     koji je sve učinio
     da se uspnemo na Breg kedrova,
     da uhvatimo i ubijemo nebeskog bika,
     da savladamo Humbabu,
     koji je prebivao u kedrovoj šumi,
     da ubijemo lavove u gorskim klancima,
     moga prijatelja,
     koji je sa mnom delio sve opasnosti i muke,
 Enkidua, koga sam voleo, tako jako voleo –
 njega je stigla ljudska sudbina.

Šest sam ga dana i šest noći oplakivao
i nisam ga položio u grob.
Upoznao sam strah od smrti,
zato sam jurio preko stepe.
Sudbina prijatelja tako teško leži na meni.
Zato dolazim izdaleka ovamo,
za mnom je ostao dugi put.
Kako samo da to prećutim?
Kako da se izjadam?
Moj prijatelj, koga volim,
postao je prah.
Enkidu, moj prijatelj,
postao je kao blato zemlje.
Neću li ja morati da se smirim kao on
i da ne ustanem doveka?«
I Gilgameš reče Utnapištimu:
»Mislio sam, idem do Utnapištima, dalekog,
hoću da vidim njega, besmrtnog,
koji je našao život.
Tako sam pošao i putovao zemljama,
putovao sam preko bregova
koji su teško prohodni,
prelazio sam preko reka i mora.
Nisam se zadovoljio sretnim životom,
do sita sam se napio boli,
patnja mi je bila hrana.
Do Sabitue nisam još bio stigao
a odelo mi beše već davno poderano.
Morao sam loviti divlje ptice, divokoze,
jelene i gazele i jesti njihovo meso.
Lava, pantera i pustinjskog psa
moralo je da ubije moje koplje,
njihova krzna morala su me odevati.
Neka duše umrlih zatvore svoju kapiju,
smolom i kamenjem neka je zatrpaju!

Hoću da uništim duhove smrti,
neka prestane njihovo kliktanje.
Utnapištine, ti mi objavi život!
Ti si ga stekao.«
Utnapištim reče njemu, Gilgamešu:
»Nemoj jadikovati i nemoj se ljutiti.
Bogovi i ljudi imaju različite sudbine.
Otac i mati su te rodili kao čoveka.
Iako su tvoje dve trećine božanske,
jedna trećina je čovek
i ona te vuče ljudskoj sudbini.
Čoveku nije određen večni život.
Smrt je strašna,
svakom životu ona postavlja cilj.
Zar gradimo kuće zauvek?
Pečatimo li ugovore za večnost?
Zar braća zauvek dele baštinu?
Zar čovek večno uživa radost stvaranja?
Nosi li reka svaki dan visoke talase
i donosi li zemlji poplavu?
Zar ptice kulilu i kiripa uvek gledaju proleće?
Zar će njihovo oko doveka gledati sunce?
Otkada su dani započeli, ništa nije trajno.
Ne liči li jedno drugom
novorođeno dete i smrt?
Zar nisu oboje obeleženi znacima smrti?
Kad čuvar i vratar pušta dušu
iz Podzemlja na svetlo
i novorođene pozdravi sunce,
tada se odmah sakupljaju silni Anunaki,
veliki duhovi,
i Mametum, koja stvara sudbinu,
da zajedno odrede tok života.
Oni određuju dane života,
ali ne broje dane smrti.«

JEDANAESTA PLOČA

Gilgameš reče njemu, Utnapištimu, dalekom:

»Gledam te, Utnapištime,
ti nisi ni veći ni širi od mene,
ti si mi sličan kao otac sinu.

Ti nisi drukčije građen nego ja,
i ti si čovek kao i ja.

Ali ja sam nemiran
i stvoren sam da se borim.

A ti si se uklonio borbi,
ležiš mirno na svojim leđima.

Kako si samo dospeo u Skupštinu bogova,
kako si tražio i našao život?«

Utnapištim mu reče:

»Hoću, Gilgamešu, da ti poverim
jedan nepoznat događaj
i otkrijem jednu tajnu bogova.

Šuripak je grad na Eufratu,
ti ga i sam poznaješ.

To je stari grad.

Dugo vremena su mu bogovi bili naklonjeni.

Tada oni odlučiše da pošalju potop.

Na savetovanju bogova sedeo je i Ea,
bog dubina.

Mojoj kući od trske

ispričao je odluku bogova.

„Kućo od trske, kućo od trske!

Zidu, zidu! Kolibo od trske, čuj!

Ti, čoveče iz Šuripaka,

Utnapištime, sine Ubara-Tutua,
sagradi drvenu kuću,
podigni je u lađu!

Ostavi bogatstvo, traži život,

prezri posedovanje, spasi život.

Donesi u lađu životno seme svake vrste!

Odmah sagradi lađu.

Srazmerna neka bude dužina širini!

Spusti je u slatkovodno more

i pokrij krovom!'

Shvatio sam i rekao bogu Ei,

svome gospodaru:

„Učiniću, gospodaru, kako zapovedaš,

sa strahopoštovanjem ću slediti
tvoje zapovedi.

Ali šta ću reći gradu, narodu

i najstarijima među njima?'

Ea otvori usta i reče svome sluzi, meni:

„Ti ljudsko čedo, treba da im kažeš:

Veliki bog Bel gleda me popreko,

i zato neću više da stanujem u vašem gradu,
neću više da vidim Belovu zemlju.

Hoću da odem do slatkovodnog mora

i da stanujem kod Ee,

koji mi je milostiv gospodar.

A vas će blagosloviti svakakvim bogatstvima.'

Kad je zablistao prvi trak sunca,

počeo sam sve spremati.

Otišao sam do slatkovodnog mora,

pribavio drvo i smolu,

napravio plan lađe i nacrtao ga.

Sva moja svojta, jaki i slabi,

latiše se posla.

U mesecu velikog Šamaša beše završena lađa.
Sve što sam posedovao natovario sam,
    natovario sam i srebro, i zlato,
    i životno seme svake vrste.
Celu svoju porodicu i najbližu rodbinu
    ukrcao sam na lađu.
Veliku stoku i male životinje
    dognao sam u nju.
Zanatlije svih veština
    pustio sam da uđu.
Bog mi je dao određen rok:
,Uveče, kad vladari tame puste strahovitu kišu,
    uđi u lađu i zabravi vrata!
Kad dođe to vreme,
    vladari tame pustiše strahovitu kišu.
Gledao sam nevreme, bilo je strašno!
Ušao sam u lađu i zabravio vrata.
Ogromnu sam barku prepustio kormilaru.
Kad je jutro osvanulo,
    podigne se crno oblačje kao gavrani.
Besneli su svi zli dusi,
    svetlost se pretvorila u tamu.
Južni vetar je tutnjao,
    vode su bučeći hujale
    i već dostigle planine,
    sručile se na sve ljude.
Brat brata nije više prepoznavao.
I sami se bogovi uplašiše potopa,
    pobegoše i popeše se na Anuov Breg bogova.
Šćučureni kao psi gurahu se među sobom.
Ištar viče kao žena u teškom porođaju,
    zavija lepi glas divne boginje:
,Lepa zemlja prošlih vremena postala je blato,
    jer sam ja rđavo savetovala
    u Skupštini bogova!

Kako sam samo mogla u Skupštini bogova
    da dam tako rđavu zapovest?
Kako sam samo mogla da uništim sve svoje ljude?
Kao u metežu bitke odnela ih je poplava.
Zar sam zato dala da se ljudi rađaju
    da sada kao riblje leglo ispunjavaju more!?'
I svi bogovi plaču s njom,
    pognuti sede bogovi i plaču.
Muka njenih boli zatvara im usta.
Šest dana i šest noći
    potocima je padala kiša.
Sedmog dana popusti potop,
    bila je tišina kao posle bitke.
More se smirilo,
    a zlokobna oluja stižala.
Posmatrao sam vreme, sasvim se stižalo.
Svi su se ljudi pretvorili u blato.
Pusto i jednolično bilo je tlo zemlje.
Otvorio sam okno
    i svetlost mi je obasjala lice.
Pao sam ničice, seo sam i plakao,
    plakao sam i suze su mi tekle niz lice.
Pogledao sam na daleku vodenu pustinju.
Glasno sam jadikovao,
    jer su poginuli svi ljudi.
Posle dvanaest dvostrukih sati
    diže se jedno ostrvo.
Lađa je plovila prema brdu Nisir.
Nasela je i čvrsto ostala na njemu.
Šest dana držao je breg lađu
    i nije joj više dao da se zaljulja.
Kad nastade sedmi dan,
    uzeh goluba i pustih ga.
Golub ode i opet se vrati.

Nije našao mesto gde bi se zaustavio
i zato se vratio.
Uzeh lastavicu i pustih je.
Lastavica odlete i vrati se.
Nije našla mesta gde bi se zaustavila
i zato se vratila.
Uzeh gavrana i pustih ga.
Gavran odlete,
vide kako voda presušuje,
čepka, ždere i grakće
i ne vrati se više.
Tada sam ih sve pustio napolje,
na sve četiri strane
i prineo jagnje kao žrtvu,
žrtveno zrnevlje prosuo sam na vrhu brda,
spalio sam kedrovo drvo i mirtu.
Bogovi su udisali miris.
Ugodno se dizao miris bogovima u nozdrve.
Kao muhe skupili su se nad žrtvom.
Kad je stigla gospodarica bogova,
podiže velike dragulje
koje joj je Anu dao načiniti kao nakit:
,Vi bogovi! Kao što nikad neću zaboraviti
nakit od dragulja na mom vratu,
tako ću misliti na ove dane
i nikad ih neću zaboraviti!
Neka svi bogovi dođu na žrtvu,
Bel neka ne dođe!
Ne razmišljajući, on je poslao potop
i moja ljudska čeda osudio na propast.
Veliki Bel dođe i ugleda lađu,
tada se Bel rasrdi,
razljuti se na bogove:
,Koje je to živo biće izbeglo propast?

Po mojoj kazni nije trebalo da ostane živ
nijedan čovek!
Ninib, borac među bogovima,
otvori usta i reče silnome Belu:
,Ko osim Ee mudro postupa?
Ta, Ea sve razume, pun je obzira!
Ea, bog dubine, otvori usta
i reče silnome Belu:
,Ti, bože, vladaru, ti, silni,
kako si samo mogao
tako nepromišljeno da izazoveš potop?
Onaj koji greši
neka svoj greh i nosi!
Onaj koji zlo čini
neka zlo i okaje.
Ali pazi da ne budu svi uništeni.
Kazni samo zle da svi ne propadnu!
Umesto što si pustio potop,
mogao si podići lava da proredi ljude.
Umesto što si poslao potop,
mogao si da pošalješ neman
da smanji ljudstvo.
Umesto potopa mogla je doći glad
da bi pokorila zemlju.
Ja, ja nisam izdao tajnu bogova.
»Vrlo mudrom« dao sam da vidi slike u snu,
i tako je saznao za tajni plan bogova.
A vi ste sada ostali praznih ruku!
Ea uđe u lađu, uzme me za ruke,
izvede sa ženom na kopno,
zapovedi joj da klekne pred mene,
stupi pred nas,
položi na nas ruke
i blagoslovi nas:

„Do sada je Utnapištim bio smrtan čovek,
sad neka bude sa svojom ženom jednak nama
i neka stanuje daleko na moru,
tamo gde utiču reke.”

Tako me udaljiše bogovi
i dadoše mi da živim daleko na ušću reke.

Ali koji će se od bogova tebi smilovati?

Ko će te dovesti pred bogove
da nađeš život koji tražiš?

Pokušaj samo da ne spavaš šest dana
i šest noći!«

Tek što je Gilgameš seo,
spusti se na njega san kao jak vetar.

Utnapištim reče svojoj ženi:

»Pogledaj jakoga koji traži život,
san ga saleće kao vetar!«

A žena reče njemu, Utnapištimu, dalekom:

»Dodirni ga da ostane budan!

Daj mu da se opet zdrav vrati
putem kojim je došao.

Kapijom kroz koju je izašao
neka se opet vrati kući u svoju zemlju.«

Utnapištim reče njoj, ženi:

»Ah, ti sažaljevaš ljude!

Peci hlebove za njega

i stavi mu ih uz glavu!«

Kada je on spavajući klonuo uza zid lađe,

ispeče ona za nj hlebove

i stavi mu ih uz glavu.

Naslonjen na zid lađe,

ležao je Gilgameš.

Utnapištim reče njemu, koji je spavao:

»Za prvi hleb je testo zamešano,
drugi hleb je umešen,

treći hleb je ovlažen,
četvrti je brašnom posut
i stavljen u peć,
peti hleb je postao smeđ,
šesti hleb je gotovo...«

Tada ga on iznenada dodirne
i stanac se probudi.

Gilgameš reče njemu, Utnapištimu, dalekom:

»Umornog savladao me san,

kao neki silni spustio se na me.

Naglo si me dodirnuo i probudio.«

Utnapištim mu reče:

»Šest hlebova je bilo ispečeno,

a ti si već čvrsto spavao.

Trebalo je da te hlebovi održe budnim.«

Gilgameš reče njemu, Utnapištimu, dalekom:

»Šta treba sada da učinim, Utnapištine?

Kuda da se okrenem?

San me je šćepao kao razbojnik,

u mom snu sedi smrt.

U mojoj odaji ili ma gde bilo,

sedi ona, smrt!«

Utnapištim reče Ur-Šanabiju, lađaru:

»Ur-Šanabi, neka te više ne vidi moja obala,

mesto prevoza neka te ne pusti ovamo.

Ne smeš više prevesti nijednog smrtnog čoveka

ma kako silno težio za mojim prebivalištem!

Čovek koga si ovamo doveo

ima prljavo odelo.

Životinjska su mu krzna oduzela lepotu tela.

Ovedi ga, Ur-Šanabi, do mesta za kupanje,

neka se okupa u vodi,

neka odbaci svoja krzna

da ih more odnese!

Neka opet bude lepo njegovo telo!
Neka mu glavu obavije novi povez,
sjajnim odelom odeni mu telo
da mu pokrije golotinju.
Dok opet ne dođe u svoj grad,
dok se svojim putem ne vrati kući,
neka se ne podere ovo odelo,
neka ostane novo u sve dane!«
Tada ga povede Ur-Šanabi sa sobom
i odvede na mesto za kupanje,
on se opra u vodi
i odbaci svoja krzna
da ih more odnese.
Novom lepotom sinulo je njegovo telo.
Novi mu je povez obavio glavu,
obukao je raskošnu odeću,
koja je pokrivala njegovu golotinju.
Dok opet ne dođe u svoj grad,
dok se svojim putem ne vrati kući,
ne treba da se podere ovo odelo,
treba da ostane novo u sve dane!
Gilgameš i Ur-Šanabi popeše se na lađu,
upraviše je na talase
i odmah otploviše.
Tada reče žena Utnapištimu, dalekom:
»Otišao je Gilgameš,
mnogo je on pretrpeo
i podneo mnogo muka.
Šta ćeš mu dati da sretno stigne u domovinu?«
Gilgameš ču ovu reč,
dohvati brodsku motku
i pogura barku opet bliže obali.
Utnapištim reče njemu, Gilgamešu:

»Gilgamešu, dugo si hodao,
mnogo si pretrpeo
i podneo mnogo muka.
Šta da ti dam da sretno stigneš u domovinu?
Hoću da ti odam jednu tajnu,
hoću da ti kažem o čudotvornoj travi.
Trava je slična trnu,
a raste duboko u moru,
trn je kao ježeva bodlja,
cveta u dalekom slatkovodnom moru.
Kad tu travu dobiješ u svoje ruke
i jedeš od nje,
naći ćeš večnu mladost i večni život.«
Gilgameš sasluša njegove reči
i oni krenuše daleko preko mora.
Stigoše do dalekog slatkovodnog mora.
Tada on skinu svoj pojas,
zbaci gornju odeću,
priveza teško kamenje za noge.
Ono ga povuče duboko u veliko more
i on opazi travu sličnu trnu.
Uzbra travu i čvrsto je držaše u ruci,
odseče teško kamenje
i izroni pored lađe.
Pope se u čamac pored lađara
i držaše u rukama čarobni cvet mora.
Gilgameš reče Ur-Šanabiju, lađaru:
»Ur-Šanabi, evo imam travu!
Ovo je trava koja obećava život.
Sada će biti ispunjena žarka težnja čovekova,
biće mu sačuvana mladost u punoj snazi.
Hoću da je odnesem
u moj zidom utvrđeni Uruk,
daću svima junacima da jedu od nje,
hoću da je podelim mnogima.

Ime biljke je ‚starac opet postaje mlad‘.
Ja, ja hoću od nje da jedem
da opet vratim punu snagu svoje mladosti!«
Dvadeset su dvostrukih sati putovali dalje
i ugledali komadić zemlje.
Prispeli su posle trideset sati
i tada su se odmarali.
Gilgameš ugleda jezero,
hladna i sveža bila je njegova voda.
Ušao je u nju i kupao se u ugodnoj svežini.
Neka zmija oseti miris trave
došunja se i uze travu.
Gilgameš se vrati i prokle zmiju.
Tada on sede i zaplače,
suze mu potekoše niz lice.
Pogleda u oči Ur-Šanabiju, lađaru:
»Za koga su se, Ur-Šanabi, trudile moje ruke?
Za koga kruži i ističe krv moga srca?
Radio sam, ali meni samom to nije donelo
ništa dobro.
Za crva koji gmiže u zemlji
dobro sam učinio!
Trava me vodila po moru.
Odsada ćemo izbegavati more i reke,
a lađa neka leži uz obalu.«
Dvadeset su dvostrukih sati putovali dalje
i ugledali toranj hrama.
Posle trideset dvostrukih sati
zaustaviše se da se odmore
i podigoše oči
prema gradu sa svetim hramom.
Tada dođoše do Uruka
i uđoše u grad sa visokim zidovima.
Gilgameš reče njemu, Ur-Šanabiju, lađaru:

»Popni se na zid, Ur-Šanabi!
Idi po zidinama Uruka,
jako utvrđenog grada!
Gledaj kako je snažno utemeljen,
kako je visoko nasut breg hrama.
Pogledaj silne građevine,
sagrađene su od opeka,
a sve su te opeke ispečene!
Sedam mudrih majstora, mojih savetnika,
predložili su mi planove.
Neka ti pripadne zemljište na području grada,
i vrt i odaja za žene neka ti pripadnu!
U Uruku treba da sagradiš svoju kuću!«

DVANAESTA PLOČA

Gilgameš vlada u Uruku,
u gradu s visokim zidinama.
On ne može da se smiri.
Doziva svećenike, čarobnjake
i one što prizivaju mrtve:
»Dozovite mi Enkiduov duh!
Reci mi
kako mogu da ugledam Enkiduovu senu?
Hoću da ga pitam za sudbinu mrtvih?«
Najstariji među svećenicima reče:
»Gilgamešu,
ako hoćeš da siđeš u Podzemni svet,
do prebivališta velikog boga mrtvih,
tada moraš doći u prljavoj odeći.
Ne smeš se namazati skupocenim uljem,
jer će te, privučeni njegovim mirisom,
opkoliti nepoželjni duhovi.
Ne smeš lûk položiti na zemlju,
jer će te okružiti svi oni
koje si usmrtio.
Ne smeš u ruci držati žezlo,
jer ćeš rasterati duše mrtvih.
Ne smeš imati cipele na nogama,
smeš samo nečujno hodati.
Ne smeš poljubiti ženu koju voliš,
onu koju ne podnosiš ne smeš tući.

Ne smeš milovati dete koje voliš,
ono koje ne trpiš ne smeš kazniti,
jer će te uznemiravati
jadikovanje ljudi pod zemljom.«
Gilgameš ode u veliku pustinju
do kapije Podzemlja.
Dođe do mračnog Irkalinog stana:
Svoje korake upravlja prema prebivalištu
iz koga ne izlazi više onaj
koji jednom uđe.
Išao je putem, putem bez povratka.
Išao je do prebivališta,
čiji stanovnici ne trebaju svetla,
prah zemlje im je hrana,
a blato je njihovo jelo.
Oni ne vide svetlo, sede u tami.
U perje su obučeni
i imaju krila kao ptice.
On zakuca na vrata
i reče vrataru ove reči:
»Hej, vrataru, otvori svoju kapiju
da mogu ući.
Ako kapiju ne otvoriš,
razbiću vrata i slomiću zasun!«
Vratar otvori prvu kapiju
i skide mu ogrtač.
Vodio ga je kroz sedam kapija
i skidao mu odeću
da bi nag ušao u carstvo mrtvih.
On stupi pred veliku boginju Ereškigal
i reče:
»Pusti Enkidua, moga prijatelja,
da dođe k meni
da ga pitam za sudbinu mrtvih!«

Ali je stražar i ključar boginje
čvrsto držao mrtvoga,
boginja ga nije puštala.
Uzvišena Ereškigal reče ovako Gilgamešu:
»Vrati se natrag!
Ti ne možeš videti mrtvoga.
Niko te nije ovamo zvao.«
Ožalošćen, uspne se Gilgameš, uze svoju odeću
i prođe kroz sedam kapija.
Dođe do duboke vode
i zamoli Eu, mudrog boga dubine:
»Pošalji mi ovamo Enkiduovu senu!
Podzemlje ga čvrsto drži.«
Otac dubine ču njegove reči
i reče silnome Nergalu, vladaru mrtvih:
»Otvori odmah rupu u zemlji!
Dovedi gore Enkiduov duh
da progovori svome bratu Gilgamešu.«
Kad to ču silni Nergal,
otvori odmah rupu u zemlji
i dovedi gore Enkiduovu senu.
Oni se prepoznaše,
a ipak ostadoše jedan drugom daleko.
Razgovarali su.
Gilgameš je vikao,
a sena je drhtavim glasom odgovarala.
Gilgameš otvori usta i reče:
»Govori, prijatelju moj,
govori, prijatelju moj!
Objavi mi sada zakon zemlje
koju si video!«
»Ja ti to ne mogu reći, prijatelju,
ja ti to ne mogu reći.
Ako bih ti otkrio zakon zemlje koju sam video,
ti bi seo i zaplakao.«

»Pa hoću da sednem i da plačem doveka!«
»Pogledaj, prijatelja kojega si prihvatio,
kojemu se srce tvoje obradovalo,
njega žderu crvi kao staro odelo.
Enkidu, prijatelj,
koga je tvoja ruka dodirivala,
postao je blato zemlje,
pun je prašine,
potonuo je u prah,
prah je postao.«
Gilgameš htjede još da pita,
ali nestade sene Enkiduove.
Gilgameš se vrati u Uruk,
u grad s visokim zidinama.
Visoko se diže hram Svetog brda.
Gilgameš leže da spava,
a smrt ga ugrabi
u sjajnoj dvorani njegove palate.

KRATAK SADRŽAJ PLOČA

PRVA PLOČA

Na početku ploče opisan je utvrđeni grad Uruk i njegov kralj Gilgameš. On vlada kao silnik, i narod traži od bogova da stvore junaka koji će ga savladati. Po zapovedi Anua, boga neba, boginja Aruru ga načini od blata ovlaživši ga pljuvačkom. To je novi junak Enkidu. Jeo je travu i pio vodu zajedno s poljskim životinjama. Nekom je lovcu zasipao jame i uništavao postavljene zamke. Ovaj se prituži Gilgamešu, koji mu daje mladu ženu da svojim čarima zavede Enkidua i tako ga odvoji od stoke. Tako se sve i dogodi. Žena opisuje Enkiduu Gilgameša i njegovu snagu, a Enkidu odluči da se s njim bori. Zajedno sa ženom stiže u Uruk, gde ih narod svečano dočeka. Međutim, Gilgameš je sanjao čudan san. Po majčinom tumačenju sna, on će pobediti jednog junaka koji će mu posle te borbe postati prijatelj i brat.

DRUGA PLOČA

U prvom se delu opisuje sastanak Enkidua s Gilgamešom i njihova borba u kojoj pobeđuje Gilgameš. Posredstvom njegove majke, oni postaju prijatelji i braća.

U drugom delu Gilgameš poziva Enkidua da zajedno pođu u Kedrovu šumu i ubiju njenoga čuvara, strašnoga

Humbabu, koji je uvredio Šamaša, boga sunca, a neprestano uznemirava i stanovnike bregova.

TREĆA PLOČA

Enkidu čezne za stepom, napušta Gilgamešovu palatu i vraća se poljskim životinjama. Gilgameš je zbog toga žalostan i odluči da ga potraži. Enkidu proklinje lovca i ženu što su ga odvojili od stoke. Šamaš, bog sunca, ukori ga zbog toga, jer ga je žena upoznala s radostima života. Uto dolazi Gilgameš i obojica se vraćaju u Uruk.

Enkidu opisuje prijatelju svoj san u kome je bio bačen u Podzemlje, gde stanuju mrtvi. Kad ga je ugledala Ereški-gal, kraljica Podzemnog sveta, naredila je pisarici da u glinu upiše i njegovo ime. Sluteći nesreću, Gilgameš savetuje Enkiduu da prinese žrtvu zloslutnom sudiji Utukiu, a sam prinese maslac i med kao žrtvu bogu Šamašu.

ČETVRTA PLOČA

Šamaš, bog sunca, šalje Gilgameša i Enkidua da ubiju strašnog Humbabu jer ga je uvredio. Gilgameš to objavljuje knezovima u gradu. Njegova majka moli Šamaša da u borbi pomogne sinu. I Enkidua moli da ga zaštiti.

Gilgameš i Enkidu dođu do Kedrove šume iza koje se diže Breg bogova. Uz pomoć Šamaša i ratnog boga Niniba, oni ubiju Humbabinog čuvara šume. Enkidu klone, a Gilgameš ga hrabri i nagovara da pođu dalje. Tako stigoše u šumu.

PETA PLOČA

Dugo su putovali kroz Kedrovu šumu, ali Humbabu nisu sreli. Uveče zaspše. Enkidu je sanjao san koji Gilgameš protumači kao povoljan: savladaće i ubiće Humbabu. Opet su dugo putovali. Gilgameš se pomoli Šamašu i obojica legoše. U noći ih stiže strašan vihor. Enkidu je ponovo sanjao san, koji Gilgameš protumači kao radosno značenje. Zatim se penju na Breg bogova i ubijaju Humbabu. Pred samim vrhom, gde stanuju bogovi, glas boginje Irnini opominje ih da se vrate u Uruk, jer »onaj koji pogleda u lice bogovima mora umreti«. Gilgameš i Enkidu odlaze u Uruk noseći na koplju Humbabinu glavu.

ŠESTA PLOČA

Po povratku Gilgameš oprao svoje oružje i obuče novu odeću. Bio je lep, pa i sama boginja Ištar baci oko na nj. Zove ga da joj bude ljubavnik, ali on odbija i nabraja joj sva njena rđava dela. Ištar se potuži ocu Anuu i traži od njega da pošalje čarobnog bika, koji bi ubio Gilgameša, Anu joj ispuni želju, ali Gilgameš i Enkidu savladaju i ubiju bika. Ištar se pope na zid grada Uruka i prokle Gilgameša. Gilgameš i Enkidu slave s narodom pobedu nad nebeskim bikom.

SEDMA PLOČA

Enkidu priča Gilgamešu svoj poslednji san: zgrabio ga orao i odneo visoko, a zatim ga ispustio te se na tlu razmrskao. On predoseća da taj san znači nesreću. I Gilgameš uviđa da mu bogovi nisu više naklonjeni.

Enkidu se razboli i leži dvanaest dana u groznici. Na kraju proriče svoju smrt.

OSMA PLOČA

Enkidu umire, a Gilgameš se, žalostan, seća sretnih dana koje je proveo s prijateljem. Šest ga je dana i šest noći oplakivao, a sedmog dana sahranio. Pun boli luta stepom i susreće lovca. Jada mu se kako je izgubio prijatelja i kako se sada i sam boji smrti.

DEVETA PLOČA

Gilgameš je uznemiren, boji se smrti. Hoće da ode do Utnapištima, svoga praoca, od koga želi da sazna kako bi mogao postići večni život. Jurio je preko stepe i stigao do brega Mašu, na kome je kapija kroz koju prolazi sunce. Nju čuvaju ljudi skorpioni. Na njegovu molbu oni ga puste u mračni klanac. Dugo je putovao kroz tamu, a kad je izašao na svetlo, pokloni se Šamašu, bogu sunca. Ovaj ga uputi do Vrta bogova, iza koga se nalaze Svetsko more i Vode smrti, gde na jednom ostrvu živi Utnapištim. Gilgameš stigne do Vrta bogova, čiji kedrovi nose na sebi razne dragulje kao plodove.

DESETA PLOČA

Ulaz u Vrt bogova čuva boginja Siduri Sabitu. Njoj Gilgameš opisuje svoju bol za prijateljem Enkiduom i moli je da ga pusti u Vrt da potraži svoga praoca Utnapištima. Ona ga odvrća, jer »kad su bogovi stvorili ljude, za njih su

odredili smrt, a život zadržali za sebe«. Savetuje mu da se vrati u Uruk i da uživa u radostima života. Ali on je uporan, i Siduri Sabitu popušta. Otvara mu vrata i upućuje ga Ut-Šanabiju, Utnapištimovom lađaru.

Gilgameš dugo traži lađara, i ne našavši ga, razbije sanduke s kamenjem, koji su služili za prevoz preko brzih Voda smrti. Kad ga konačno nađe, lađar pristaje da ga preveze, ali umesto razbijenih sanduka s kamenjem treba poneti sto dvadeset dugih i zašiljenih drvenih stubova. Gilgameš ih naseče, donese na lađu i, zabijajući ih u plicak brzih Voda smrti, dovede lađu sretno do Ostrva života. Tu ga dočeka Utnapištim i Gilgameš mu opisuje svoj dug i mučan put posle smrti prijatelja Enkidua. Došao je da od njega sazna kako će postići besmrtnost. Utnapištim mu govori o prolaznosti života i ponavlja da čoveku nije dosuđen večni život.

JEDANAESTA PLOČA

Utnapištim opisuje Gilgamešu potop, koji je na Ištarin savet poslao bog Bel. Bog Ea je o tome obavestio njega, Utnapištima, u snu i naredio mu da sagradi lađu i u nju sakupi svu rodbinu i seme svega živog. Zatim Utnapištim slikovito opisuje Gilgamešu sam potop, koji je trajao šest dana. Pošto su izašli iz lađe, Utnapištimu i njegovoj ženi bog Ea je dodelio večni život s tim da žive daleko na ušću reka.

Utnapištim savetuje Gilgamešu da se vrati kući. Pri polasku, na nagovor žene, Utnapištim mu odaje tajnu o travi koja raste na dnu slatkovodnog mora, a čoveku daje besmrtnost ako okusi od nje. Gilgameš pronalazi travu i odluči da ne jede od nje samo on nego da je da i drugima. Ali dok se kupao u jezeru, došulja se zmija i ukrade mu je. Gilgameš je očajan i s lađarom Ur-Šanabijem vraća se u Uruk. Pokazuje mu grad i predlaže da se nastani u njemu.

DVANAESTA PLOČA

Gilgameš nema mira. Poziva čarobnjake i svećenike i traži od njih da mu dozovu Enkiduov duh. Oni ga šalju u Podzemni svet, ali on uspeva da vidi Enkidua i da s njim govori.

Po povratku iz podzemlja, na Gilgamešovu molbu bog Ea mu omogućuje da ugleda Enkiduovu senu i da s njom razgovara. Enkidu mu ne otkriva tajnu života i smrti jer »ako bih ti otkrio zakon zemlje koju sam video, ti bi seo i zaplakao«. Na ponovnu Gilgamešovu molbu, Enkidu opisuje svoje stanje i nestaje pre nego što je Gilgameš mogao da ga još nešto pita.

Gilgameš se vraća u Uruk i umire u svojoj palati.

MITOLOŠKA BIĆA I ČUDOVIŠTA

Apsu, slatkovodno more, muški prapočetak haosa. Poznata babilonska kula, hram Etemenanki, navodno je podignuta iznad bezdana Apsu.

Tiamat, slano more, ženski prapočetak haosa, sa svojim mužem Apsuom rodila je bogove.

Mumu je po jednoj verziji sin Apsua i Tiamate, po drugoj Apsuov glasnik, a po trećoj sinonim za Tiamat.

Lahmu i Lahamu, muški i ženski prabogovi. Njihova uloga u sumerskoj kosmogoniji ostala je nejasna.

Anšar, ime nebeske sfere ili nebeskog kruga.

Kišar, ime zemaljske sfere, zemlje. S mužem Anšarom rodila je boga Anua.

Bel (gospodar ili gospodin, gospod) vrhovni je bog u ovom epu. Kao što Anu vlada nebom, tako Bel vlada zemljom i stoluje u vazduhu. U prvo sumersko doba vrhovni bog bio je Enlil, jedan od članova prvobitnog božanskog trojstva.

Anu, bog neba, sin bogova Anšara i Kišare (druge generacije bogova posle Apsua i Tiamate), otac Ee, boga dubine. On je kralj bogova Anunaki (podzemnih) i Igigi (nadzemnih). Verovalo se da raspolaže ogromnom vojskom od zvezda vojnika s kojom je ratovao protiv zlih ljudi. Član je prvog božanskog trojstva: Anu (nebo), Enlil (vazduh i zemlja, vidi Bel) i Enki, kasnije Ea (voda). Samo ime Anu znači nebo. Nebeska majka Antu njegova je žena.

Enlil, vrhovni bog u prvo sumersko doba, drugi član božanskog trojstva, zaštitnik država, upravlja sudbinom ljudi. U najstarijim verzijama Gilgameš, potop šalje Enlil, a ne Bel. Isto tako u najstarijem tekstu epa o stvaranju sveta Enlil je pobjednik. Središte njegovog kulta bio je grad Nipur, gde mu je bio podignut hram, ziguat Duranki (»veza između neba i zemlje«). Tim imenom nazivali su samog Enlila. U novijim babilonskim verzijama, Enlila je smenio Marduk, a u asirskim bog Asur.

Ea, bog dubine (»kuća vode«), treći je član božanskog trojstva. Sumeri su ga nazivali i Nudimud. Naklonjen je ljudima, bog je mudrosti i umjetnosti. Središte njegovog kulta bio je sumerski grad Eridu. Žena mu je Damkina (Lahamu), a sin Marduk.

Šamaš (sunce), bog sunca i pravde. Bio je vrlo popularan u akadsko doba. Brat je ili sin Sina, boga meseca, a žena mu je bila Ninlil, a u ovome epu Aja. Iako je Sin glavni bog u zvezdanom svetu po kome se računalo vreme (mesečeva godina), ipak je Šamaš najviši bog među ostalim bogovima koji osvetljavaju nebo. Ne zna se da li je bio u podzemnom svetu. No verovalo se da se svakog jutra borio sa zlim duhovima tame, danju u svojoj barci plovio vodama svetla, a noću vodama mraka. Njegov kult je naročito bio raširen među zemljoradnicima. Sumeri mu je ime bilo Ba-bar.

Sin, bog meseca. Njegov je kult bio također raširen u sumersko doba, a naročito u gradu Uru. Mnogi su kraljevi dodavali svoje imenu i njegovo ime (Amar-Sin, Šu-Sin, Ibi-Sin, Rim-Sin i dr.). Staro sumersko ime bilo mu je Nanar.

Ištar (na akadskom znači boginja), boginja ljubavi i plodnosti, kćerka Sina, u ovom epu kćerka Anua, boga

neba, a sestra Šamaša. Žena je i ljubavnica svih bogova (Venera, večernjača ili zornjača, Danica). Poštovali su je i kao boginju vegetacije, materinstva i kao zaštitnicu porođaja. Kao boginju rata prikazivali su je s bradom (Asirija), ali u ovom liku s bradom poštovali su je i u Babiloniji kao dvospolno božanstvo plodnosti u jednoj osobi pod imenom Alilat. Naročito su je poštovali u Uruku. Sin, Šamaš i Ištar predstavljali su drugo božansko trojstvo.

Išulanu, Aunov vrtlar, bio je Ištarin ljubavnik, a spominje se samo u ovome epu. U sumerskim legendama Ištar je pokazivala naročitu naklonost prema vrtlarima.

Aruru, boginja oblikovanja, stvorila je s Mardukom ljude i životinje. Zovu je još Mami (»majka«), Nin-kursag (»gospodarica visoke planine«) i Nintu (»gospodarica sudbine ili života«).

Lugalbanda (moćan kralj, lugal znači veliki čovjek), Gilgamešov bog zaštitnik. Žena mu je Ninsun. U kraljevskim listama posle potopa Lugalbanda je treći po redu prve uručke dinastije (bog Lugalbanda, ovčar). Između njega i Gilgameša nalazi se samo još »bog Dumuzi, ribar«. U kakvom su srodstvu među sobom bili ovi legendarni vladari, nije poznato.

Siduri Sabitu, boginja Stabla života i čuvarica ulaza u Vrt bogova. Drvo je u ovim krajevima bilo dragoceno, jer je bilo retko. Njegovo poštovanje kao Stabla života ili Svetog drveta, koje se kasnije raširilo u Evropi, potiče svakako iz Mezopotamije. Pošto se vrt bogova nalazi u blizini Mora i Voda smrti, smatraju je i čuvaricom ulaza u Podzemni svet, gde se oprašta sa svima koji tamo odlaze.

Irnini, boginja čuvarica Brega bogova.

Tamuz, bog proleća i vegetacije. Sumeri su ga nazivali Dumuzi, što znači »pravi sin« ili »sin života«. Svake

godine umire i ponovo uskrsava. Ljubavnik je boginje Ištar.

Adad, bog vetra i oluje. Drugo mu je ime Raman. Upravlja nebeskim i zemaljskim vodama. On je bujica i oluja. Bog je i zapadnog podneblja, što verovatno ukazuje na njegovo maloazijsko poreklo.

Ninib, bog borbe.

Ninurta, bog rata, jedna od personifikacija boga Šamaša. Sumukan, bog njiva, stada i šumskih životinja. Odeven je u ovčje runo.

Mamatum ili Mametu (Mametu znači kletva), boginja sudbine. Jedna od Nergalovih žena.

Anunaki, veliki duhovi, zajedno s bogovima sudbine Mametum određivali su pri rođenju tok čovekovog života. Anunaki je zajednički naziv za bogove zemlje i podzemnog sveta.

Igigi je isto tako zajednički naziv za bogove neba. Kasnije pod semitskim uticajem njihov je broj sveden na sedam. Anu, bog neba, vladar je igigija i anunakija.

Nin-Urumi, gospodarica Tvrđave života.

Ereškigal, kraljica zemlje i podzemnog sveta, po čijoj zapovesti pisarica zemlje utiskuje u glinu imena onih koji treba da umru. Po svoj prilici starija Ištarina sestra. Muž joj je bio Nergal.

Nergal, bog vatre i sunca. Kasnije bog mrtvih u podzemnom svetu kao muž Ereškigale.

Irkala, boginja podzemlja. Drugi sumerski naziv za Ereškigalu. U epu o Gilgamešu nalaze se oba naziva.

Marduk, zaštitnik Babilona. Hamurabi ga u svojim natpisima prvi put spominje kao boga Esagile, glavnog babilonskog hrama. U to semitsko doba on je kao vrhovni bog zamenio nekadašnjeg sumerskog Enlila. Iz političkih razloga, da bi se održalo jedinstvo države, njegov kult je širen po celoj Mezopotamiji. On je

s Aruruom, boginjom oblikovanja, stvorio ljude i životinje.

Nabu ili Nebo, bog mudrosti, zaštitnik nauke i svih pisanih dela. Sumerskog je porekla, a Mardukov je sin. Kasnije, naročito u Asiriji, bio je i bog trgovine.

Utuki, sudija mrtvih.

Namtar, bog pošasti, kuge. I ovo je ime sumerskog porekla. Glasnik je Ereškigale, boginje podzemlja, ali tu službu vrši i drugim bogovima. Među ljudima stvara pustoš, donoseći zaraze.

Zli duhovi ili demoni imali su naročito značenje u životu svih naroda u Mezopotamiji, pa je zato demonologija gotovo opsežnija i važnija od teologije. Bilo ih je neobično mnogo. Svaka bolest, nezgoda, nesreća, neka prirodna nepogoda imali su svoj uzrok u jednom od njih. Naročito su nastanjivali pusta mesta i groblja, a osobito ih se trebalo čuvati noću. Na prelazu su između bogova i ljudi i prema ljudima su neprijateljski raspoloženi. Tako su npr. Utuku i Ekimu demoni umrlih, koji vrebaju na ljude u pustinji ili lutaju okolo, jer posle smrti nisu našli mira. Lilu, Lilit i Ardat-Lili demoni su oluje, a Labartu, Labasu, Akhazu i Ašaku demoni groznice i mnogi drugi. Protiv njih mogu se boriti samo svećenici mađijama, zaklinjanjima i raznim obredima. Među zlim duhovima naročito se ističe njih sedmoro, od kojih svaki može da čini sva zla koja mogu da učine pojedinačno svi ostali demoni. O njima je postojao poseban ep.

Uticaj koji se u Mezopotamiji pripisivao zlim duhovima i demonima tako je ogroman da mu nema primera nigde na svetu.

Humbaba (Kumbaba, starobabilonski Huvava), gospodar Kedrove šume kroz koju se dolazilo do Brega bogova (Libanon). U epu to nigde nije rečeno, ali je verovat-

no da je u mašti starih Sumeraca ličio na one čudovišne životinje sa ljudskim glavama čije su skulpture u tako velikom broju pronađene u kasnijim, naročito asirskim palatama.

Nebeski čarobni bik, koga je Anu, bog neba, poslao na Ištarin zahtev da ubije Gilgameša, bio je samo životinja neobične veličine i natprirodne snage.

Skorpioni ljudi, čuvari sunčeve kapije na planini Mašu, Čudovišna bića, kakva su u ranijim sumerskim vremenima prikazivana na pečatnjacima. Obično su imala ljudsku glavu, a telo raznih životinja.

Polubogovi, junaci i ljudi

Gilgameš, kralj u Uruku, Legendarno-istorijska ličnost o kojoj je na raznim mestima, a naročito u 6. delu predgovora, više rečeno.

Rišat, ili Rišat-Ninlil, Gilgamešova majka, bila je svećenica hrama Egalmah u Uruku, posvećenog boginji Nin-Sun, ženi boga Lugalbande. Ovde treba spomenuti da se i kod starih Sumeraca zadržalo totemističko obeležje bogova. Svaki je bog imao kao simbol neku životinju, pa su sumerski i babilonski vajari prikazivali bogove pola ljudima, a pola životinjama. Na to nas podsećaju i poznate skulpture lavova i bikova s ljudskim glavama.

Enkidu, Gilgamešov prijatelj. Od blata ga je stvorila Aruru, boginja oblikovanja, da bi savladao Gilgameša i ukrotio njegovu samovolju. Iako je po celom telu bio obrastao dlakama kao životinja, ipak je bio čovek.

Utnapištim (Um-napišti, sumerski Ziusudra, babilonski Kasisatra, grčki Ksisustros), praotac Gilgamešov. Preživio je opći potop i sa svojom ženom stekao besmrtnost.

Ubar-Tutu, kralj Šuripaka, Utnapištimov otac. U kraljevskim listama pre potopa nije spomenuto njegovo ime.

Ur-Šanabi, Utnapištimov lađar. Upravljaio je lađom za vreme potopa, pa je i on stekao besmrtnost.

Stari sumerski gradovi

Uruk (Ereh), Gilgamešova prestonica. Bez obzira na legendarnost ili istorijsku stvarnost Gilgameša, Uruk je jedan od najstarijih sumerskih gradova. Ispod jednog hrama, koji potiče iz istorijskog doba, pronađene su još tri naslage, a u svakoj po jedan hram, od kojih onaj iz najnižeg sloja, građen od krečnjaka, potiče iz vrlo starog kulturnog perioda. Njegove ruševine, koje dokazuju da je Uruk bio veliki grad, nalaze se kod Varke.

Ur, nekada središte čitave sumerske civilizacije, pronađen je kod Mukajara. Bio je sagrađen na visoravni koju Eufkrat nije mogao poplaviti. Kao i ostali sumerski gradovi, i on je bio rušen, paljen i ponovo građen. Spominje se još i za perzijskog kralja Kira. U novije vreme (1928) pronađene su poznate kraljevske grobnice koje potiču iz vremena oko 3500. god. pre n. e.

Kiš i Karsag-kalama bili su dvojni grad, od kojih je ovaj drugi bio svećenički s hramom Emetenursaga, posvećen bogu Zamami (Ninibu) sa ziguratom Kidur-mak. Spominje se u najstarije doba, a njegovi kraljevi su bili, slično kao u Lagašu, vrhovni svećenici (patesi), a ujedno i vladari. Ruševine mu se nalaze kod El-Ohaimira, istočno od Babilona. U njemu se najranije osetio semitski uticaj.

Larsa (Senkerek) bio je manji grad od Uruka. Hram i sveta kula bili su posvećeni Šamašu, bogu sunca. Najstariji pronađeni natpisi potiču iz doba urskog kralja Ur-Engura iz III milenija pre n. e.

Nipur, čije se ruševine nalaze kod Nufara, također je jedan od najstarijih sumerskih gradova. Pretpostavlja se da je bio središte verskog i državnog života u najranijem vremenu. U njemu je bio hram, posvećen bogu Enlilu, s visokim zigratom, kulom hrama. Uz hram se nalazila biblioteka, koju su zatrpali Elamci kada su napali Sumer i porušili mnoge gradove. Kasnije je Hamurabi ponovo sagradio hram i ne našavši staru biblioteku, sagradio novu. Iskopavanjima u novije vreme pronađene su obe biblioteke. Hamurabijeva je sadržavala oko 500 ploča.

Eridu, stari sumerski grad. Nekada je bio na obali Perzijskog zaliva. Mesto naročitog kulta boga Ee (Nudimuda), ujedno je i grad njegovog sina, mudrog Adape.

Lagaš je otkrio de Sarzec kod Tel Loa. U ruševinama su pronađeni ostaci palata, biblioteke, žitnice, zatim mnogo natpisa. Pronađen je i poznati kamen s uklesanim jastrebom, ratnim scenama i natpisom kralja Enatuma I (Eanaduma, oko 2750. pre n. e.), zatim srebrna vaza Entemene i čuveni kip Gudee, vrhovnog svećenika i vladara. Grad je imao vodovod i kanalizaciju. Glavni je hram bio posvećen bogu rata Ninibu (Nin-Girsuu).

Šuripak (Šurupak, Sukuru), prastari sumerski grad na Eufratu. Iz njega potiče Utnapištim. Osim nepoznatog imena jednog vladara pre potopa koji potiče iz Šuripaka, u listama posle potopa ovaj se grad više ne spominje. Utnapištim, počinjući svoju priču o potopu i spominjući Šuripak, rekao je Gilgamešu: »I ti ga poznaš.« To bi značilo da je on i dalje, posle potopa,

postojao. Iskopine kod Fare, gde su 1903. god. pronađeni pečatni valjci, svedoče da je na tom mestu zaista bio grad Sukuru ili Šuripak. Na njima je prikazan i Gilgamešov lik, a klinasto je pismo vrlo starog oblika. Ovaj grad je bio spaljen i nije postojao već oko 3000. god. pre n. e., što očito dokazuje da je legenda o Gilgamešu vrlo stara, jer ovi pečatni valjci potiču verovatno iz IV milenija pre n. e.

Nešto o brojevima, vremenu, astronomiji i astrologiji

Brojevi. Stari Sumeri, a po njima i njihovi naslednici Akadijci, Babilonci i Asirci, računali su po seksagezimalnom (šezdesetnom) sistemu. Decimalni sistem nisu poznavali iako su znali za broj 10. Broj 60 je deljiv sa 10 brojeva (2, 3, 4, 5, 6, 10, 12, 15, 20 i 30), dok je broj 100 deljiv samo sa 7 brojeva (2, 4, 5, 10, 20, 25 i 50). Ovim brojevima pridružuje se u kasnije semitsko doba i »sveti broj« 7 koji već ima kozmičko značenje (7 nebeskih sfera, 7 planeta, 7 zidova koji ograđuju podzemni svet). Zato su i mnogi zigurati (svete kule), kao npr. babilonski, imali 7 spratova poredanih stepenasto. Pre Indijaca pronašli su svoj znak za pojam nule (0).

Vreme. Babilonci su računali godinu prema mesečevom kretanju. Imala je 12 meseci po 30 dana, što je iznosilo samo 360 dana. Grešku od 5 dana popraljali su tako da su posle svake šeste godine umetali trinaesti mesec. Smatrali su ga nesretnim i za njegovog trajanja nisu vršili nikakve važnije poslove. Njegov simbol bio je gavran, koji se nije nalazio u svetom životinjskom krugu (zoodijaku), a koji je isto tako značio nesreću. Ova praznoverica prema broju 13 i gavranu sa-

čuvala se do danas. Računanje godina nije im bilo jedinstveno. Brojanje su počinjali uvek iznova, računajući od nekog važnog događaja. Ponajčešće je to bilo stupanje nekog vladara na presto. Poznavali su samo 7 planeta kao simbole 7 glavnih božanstava. Njima su bili posvećeni dani u nedelji, pa i ovu razdeobu, kao i neka imena dana dugujemo Babiloncima. Tako je prvi dan bio posvećen bogu Sinu, Mesecu (franc. lundi, nem. Montag, engl. monday); drugi bogu Nergalu, Marsu (franc. mardi); treći bogu Nabuu, Merкуру (Franc. mercredi); četvrti bogu Marduku, Jupiteru (nem. Donnerstag); peti boginji Ištari, Veneri (nem. Freitag, engl. friday – Freya, starogermska boginja ljubavi); šesti bogu Ninibu, Saturnu (engl. saturday) i sedmi dan bogu Šamašu, Suncu (nem. Sonntag, engl. sunday). Znak godine, krug od 360 dana podeljen na 6 delova po 60 dana, tj. šest dvostrukih meseci, može se podeliti i na četiri dela, koji predstavljaju četiri kvadrata, odnosno četiri ugla sveta (dva ekvinočija i dva solsticija). Tako se dobiva broj 90. Ovu smo podelu zadržali do danas u geometriji (krug od 360°, pravi ugao 90°), a to prema babilonskom učenju nije ništa drugo nego odraz zbivanja u prirodi. I podelu dana dugujemo Babiloncima. On je imao 12 dvostrukih sati, a bio je podeljen na minute. Kao što naš današnji manji vremenski deo ima 5 minuta, kod Babilonaca je imao 4 što pomnožimo sa 30 iznosi 120 minuta, tj. dvostruki sat. S ovakvim dvostrukim računanjem vremena srećemo se i u ovoj epu, gde se nabrajaju dva dvostruka sata, tri dvostruka sata itd.

Astronomija i astrologija. Visoke kule, zigurirati, bile su prave zvezdarnice. S njihovih terasa svećenici su noću promatrali kretanje zvezda. Poznavali su ih prili-

čan broj, znali su za razna sazvežđa, pa i neke planete. Verovali su da zvezdama i sazveždima na nebu odgovaraju gradovi i države na zemlji. Po kretanju sunca merili su se i putevi na zemlji. Sve što se na zemlji događalo bilo je već unapred određeno na nebu. Prema tome, astronomija se kod Babilonaca ne može potpuno odvojiti od astrologije. Oni su, naime, zapazili da se mnoge stvari dešavaju na zemlji pod uticajem Sunca i Meseca, pa su verovali da su i svi ostali događaji posledica uticaja različitih zvezda. Kraljevi nisu preduzimali nikakav ratni pohod, a nisu započinjali ni bilo kakav važan državni posao, kao što je, npr., gradnja palata i hramova, dok nisu za to dobili dopuštenje neba, tj. dok im svećenici nisu označili povoljne dane. Mnoge ovakve praznoverice sačuvala su se sve do našeg srednjeg veka. I današnji »horoskop« ostatak je babilonske astrologije.

LISTA KRALJEVA I. URUČKE DINASTIJE
POSLE POTOPA

1. Mes-ki-ag-ga-še-ir (sin boga sunca) vladao	325	god.
2. En-me-kar	420	”
3. (bog) Lugalbanda, ovčar	1200	”
4. (bog) Dumuzi, ribar	100	”
5. <i>Gilgameš</i> , gospodar iz Kulaba	126	”
6. Ur-Nungal	30	”
7. Utur-kalama	15	”
8. Labašar	9	”
9. Enunadana	8	”
10. ...-he-de	36	”
11. Me-lam-an-na	6	”
12. Lugal-ki-aga	36	”

(12 kraljeva, 2310 godina)

(C. W. Ceram)

LITERATURA

- Gilgameš, eine Erzählung aus dem alten Orient* (Georg E. Burckhardt), Leipzig, Insel-Verlag.
- C. W. Ceram: *Bogovi, grobovi i učenjaci*, Zagreb, Matica hrvatska, 1955.
- Dr G. Manojlović: *Povijest starog Orijenta*, Zagreb, Matica hrvatska 1923.
- V. I. Avdijev: *Istorija staroga Istoka*, Beograd, Naučna knjiga, 1952.
- Dr V. Đurić: *Književnosti starog Istoka*, Beograd, 1951.
- G. Karpeles: *Geschichte der orientalischen Literatur in alter Zeit*. Berlin, Historischer Verlag Baumgärtel.
- Z. Kulundžić: *Knjiga o knjizi*, Zagreb, NIP, 1957.
- Z. Kulundžić: *Put do knjige*, Zagreb, Epoha, 1959.
- J. Neustupni: *Praistorija čovečanstva*, Sarajevo, »Veselin Masleša«, 1960.
- K. Birket-Smith: *Putovi kulture*, Zagreb, Matica hrvatska, 1960.
- B. Nestorović: *Arhitektura starog veka*, Beograd, Naučna knjiga, 1952.
- M. Kolman-Rukavina i dr O. Mandić: *Svijet i život u legendama*, Zagreb, Znanje, 1961.
- H. Pohl: *Od klepsidre do atomskog sata*, Zagreb, Naprijed 1958.
- F. Delitzsch: *Babel und Bibel*, Leipzig, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1903.
- Gilgamec, ékirásos akkád eposzok* (Rákos S. – Komoróczy G.), Budapest, Magyar Helikon, 1960.

Dr G. Venzmer: Fünftausendjährig Königsgräber, Kosmos, Handweiser für Naturfreunde, Stuttgart, 1929, Heft 1.

R. Thiel: Iz tmine u svjetlost, Zagreb, Naprijed 1959.

Dr L. Thaller: Od vrača i čarobnjaka do modernog liječnika, Zagreb, Minerva, 1938.

F. W. Putzger – Dr S. Srkulj: Historički atlas, Zagreb, 1904.

Leksikon Leksikografskog zavoda, Zagreb.

Mala enciklopedija, Beograd, Prosveta, 1959.

S. P.

TVRTKO KULENOVIĆ

GILGAMEŠ, POEMA O SMRTI

Asirsko-vavilonsku poemu o doživljajima i doživljavanjima kralja grada Uruka Gilgameša, koju je naše doba nazvalo »Epom o Gilgamešu«, veoma je teško svrstati u bilo kakav sistem književne periodizacije, u bilo kakav postojeći kontinuum svetske književnosti. Ona i unutar sebe same sedinjuje ogromne vremenske raspone na koje ukazuju ne samo arheološki nalazi nego i književne analize (tako je, na primer, Svetozar Koljević, kod nas, u jednom tekstu o narodnoj poeziji odlično uočio da se u »Gilgamešu« susreću dva različita civilizacijska stadija: jedan je zastupljen Gilgamešom kao junakom koji »ne pušta ljubavnicu njenom dragom, ni kćerku silnoga njenom junaku«, dok je drugi odslikan u Gilgamešu kao hodočasniku).

Svejedno koji će se podaci o starosti speva uzeti u obzir, problem ostaje isti: i prema onim »najskromnijim« »Gilgameš« je 900 godina stariji od Homerovih epova i najmanje 200 godina od prvih vedskih pesama indijske književnosti, u kojoj će se tek znatno kasnije pojaviti složeniji epski oblici. I pri svemu tome jedan vavilonski zapis, koji Wolfgang Kajzer navodi na početku svoga »Jezičkog umetničkog dela«, vajka se da se više nema o čemu pisati jer su sve pesničke teme već odavno iscrpene!

No uprkos tome što sa ostalim korpusom svetske književnosti teško može da uspostavi bilo kakav datumsko-istorijski kontakt, uprkos tome što je od nas udaljen preko

3.500 godina. »Ep o Gilgamešu«, poput svakog velikog književnog dela, sasvim lako uspostavlja kontakt s onim što bismo mogli nazvati »duhom« književnosti, i to čak možda posebno sa duhom moderne književnosti, naročito kad je u pitanju ona njena orijentacija koju u nedostatku bolje reči nazivamo egzistencijalističkom. Stih:

»Uplašio sam se smrti i zato jurim preko stepe«

mogao bi da stoji kao moto pred čitavom jednom skupinom značajnih dela evropske i svetske književnosti XX veka. U toj bliskosti moguće je ne samo tražiti dokaz o sveopštem jedinstvu te čovekove delatnosti koju zovemo književnošću nego i dokaz da su krupni i suštinski čovekovi problemi bili oduvek isti, a problem smrti i čežnja za besmrtnošću svakako spadaju među najkrupnije.

Od svih životinja čovek je jedina koja zna da joj predstoji neminovna smrt: možda je sve njegovo ostalo znanje, mišljenje, delovanje, stvaranje i razaranje i ponovno stvaranje, sve ono što zovemo civilizacijom došlo kao posledica tog temeljnog znanja, i pokušaja otpora prema njemu, to jest prema smrti. Tako se i u ovom spevu smrt kao centralna tema jasno pokazuje tek od osmog pevanja (osme ploče), ali ona u njemu tinja još od samog početka: upravo u Gilgamešovoj prenaplašenoj snazi i junaštvu, u njegovim moćima i njegovim besovima (»ne pušta ljubavnicu njenom dragom«), u njegovoj potrebi da se dokaže i iskali, koja će toliko dodijati njegovim podanicima da će na kraju umoliti bogove da mu u tu svrhu stvore nekog njemu ravnog. Taj neko biće Enkidu, koji će mu ubrzo postati nerazdruživi prijatelj; tako će se tema smrti u epu formulirati na još mnogo direktniji način, da bi posle njegovog odlaska postala glavna i bezmalo jedina tema.

Prvi put će se ta tema direktno pokrenuti sa prvim snom Enkiduovim (III ploča). U tom snu Enkidu »se su-

protstavio nekome jakom« kome je lice »bilo mračno kao noć« i ko ga je »zgrabio i bacio u ponor«:

»Leti samo dublje, dublje u stan tame

Idi dole putem kojim nema povratka.«

Ništa jasnije od ovih reči nije potrebno kao nagoveštaj o čemu se radi. Ovaj san Enkiduov biće, uostalom, i prvi razlog zabrinutosti onog ranijeg besnog junaka Gilgameša, kome je u klasičnoj grčkoj mitologiji jedini i samo donekle sličan Herakle, a koji će se od sada polako početi pretvarati u tragaoca za tajnom besmrtnosti, za eliksirom mladosti, u isposnika i hodočasnika.

Drugi i treći Enkiduov san, mada ih je Gilgameš protumačio kao povoljne, lagano dalje razvijaju istu temu. U drugom postoje ovakva poređenja:

»kao kiša padala je smrt«

i ovakve slike:

»Neki čovek koga je ubio grom
postade pepeo«,

dok treći san u celini i nije ništa drugo nego jedna slika smrti prenesena iz vremena u prostor, jedna metafora odlaska kakvih malo ima u svetskoj književnosti:

»Zgrabio me orao mjedenim kandžama
i nosio četiri sata u visinu.
On mi reče:
,Pogledaj dole na zemlju! Kako ona izgleda?
Pogledaj more! Kako ti se ono čini?
A zemlja je bila kao breg,
a more kao mala voda.

I opet je leteo četiri sata u visinu
 i rekao:
 ‚Pogledaj dole na zemlju! Kako ona izgleda?
 Pogledaj more! Kako ti se ono čini?‘
 A zemlja je bila kao vrt.
 a more kao rečica koja ga natapa.
 I opet je leteo četiri sata u visinu
 i rekao:
 ‚Pogledaj dole na zemlju! Kako ona izgleda?
 Pogledaj more! Kako ti se ono čini?‘
 A zemlja je bila kao kaša od brašna.
 a more kao valov za vodu.«

Kao što je ovaj san sazdan od repetitivnih ritmova, tako i sami snovi, jedan za drugim, predstavljaju repetitivne ritmove pojavljivanja teme smrti, svaki put za nijansu pojačane. Ovi repetitivni ritmovi koji se pojavljuju i na druge načine u spevu (istim rečima Gilgameš tuguje za Enkiduom, i istim rečima objašnjava lovcu razloge svoje tuge itd.) mogu, nesumnjivo, biti i dokaz starosti speva, njegove bliskosti sa folklorom, sa praizvorom poezije u ritualnom jedinstvu reči, pokreta i muzike. Takve ritmove nemaju, u tako приметnom obimu, grčki epovi »Ilijada« i »Odiseja«, i indijski »Mahabharata« i »Ramajana«. Njihova unutrašnja forma je već u znatno većoj meri proizvod filozofskog i geometrijskog duha, u kom smislu je dalje karakterističan odnos između verovatno starije »Ilijade« i mlađe »Odiseje« dok prva počiva na jednoj relativno ujednačenoj talasastoj liniji, druga je sebe već zatvorila u kružnicu (vrlo sličan ovome je i međusobni odnos »Mahabharate« i »Ramajane«).

Sa druge strane, s obzirom na već pomenute nalaze o složenosti i sofisticiranosti asirsko-vavilonske civilizacije (sve poetske teme su već iscrpene!), moguće je da su ti repetitivni ritmovi plod veoma svesne namere pesnika da nas neumorno »bombarduje« svojom temom smrti i idejom o čovekovom beznađu i bespuću u životu. Takva pretpostav-

ka sasvim je u skladu i sa poznatim opštim pretpostavkama ove civilizacije, i sa opštim karakterom ovog epa koji je, bez sumnje, »ideološki« po svojim najbitnijim svojstvima.

Pojedini istraživači i teoretičari primitivnih društava i mitske svesti, a među njima naročito Mirča Elijade ubeđuju nas u svojim teorijama da je arhaični čovek, Rusoov »plemeniti divljak«, živeo u jednom stanju sreće koja je nama nepoznata: ukoliko je primitivniji, utoliko je srećniji, sve dok se ne dođe do čiste eksplozije sreće u »velikom pra-početku« stvari.

Ukoliko se njihove teorije prihvate, i ukoliko se njihova lepa složenost svede na jednostavne elemente, onda ispada da je arhaični čovek bio srećan zbog svog neznanja, koje je podrazumevalo i neznanje, nepoznavanje neminovnosti smrti. Odnosno, u nešto kasnijoj i složenijoj razvojnoj fazi, zbog njegove ciklične vizije vremena s kojom se u potpunosti identifikovao (kao što se mi u potpunosti identifikujemo sa našom linearnom vizijom vremena), a po kojoj nas posle svake smrti očekuje novo rođenje, novi život, analogno onom sledu pojava po kome posle svake zime dolazi proleće.

Ta njegova optimistička egzaltacija ostavila je dubokog traga na većini kasnijih, razvijenih religija i civilizacija. Ona egipatska, koja je bila više-manje savremena asirsko-vavilonskoj, razradila je do u neverovatne detalje »zagrobni život« (otuda i ogromna popularnost egipatske, kao i tibetske, »Knjige mrtvih« kod savremenih »mistika«), koji je, već i po toj i takvoj detaljnoj razrađenosti, bio tretiran u priličnoj meri u »optimističkom ključu«. Možda je i to, a u skladu s onom poznatom rečenicom kojom počinje Tolstojeva »Ana Karenjina« (»Sve srećne porodice liče jedna na drugu, svaka nesrećna porodica nesrećna je na svoj način«), i s obzirom na činjenicu da je književnost umetnost pojedinačnog, razlog što nam Egipćani u oblasti

prave književnosti nisu ostavili gotovo ništa krupno i značajno, dok su nam Asirci i Vavilonci ostavili ovaj epohalni »Ep o Gilgamešu«.

Nikakvog optimizma nema u asirsko-vavilonskoj viziji zagrobnog života i čovekove sudbine. Ono što odgovara egipćanskom, hrišćanskom i islamskom raju rezervisano je samo za besmrtnne bogove, dok obični smrtnici »odlaze u kuću gde sede u mraku, gde je prašina njihova hrana i glina njihovo jelo, obučeni su u perje kao ptice, a iza vrata vlada prašina i tišina«. Sličan, samo još sumorniji, još realističkiji, manje metaforičan opis »onostranog« nudi »Ep o Gilgamešu« u završnoj epizodi kada se senka Enkiduova za trenutak pojavljuje pred prijateljem da mu kaže kako joj je tamo gde je:

»Ako bih ti otkrio zakon zemlje koju sam video,
ti bi seo i zaplakao.

Enkidu, prijatelj,
koga je tvoja ruka dodirivala,
postao je blato zemlje,
pun je prašine,
potonuo je u prah,
prah je postao.«

To je završni akord, zaključak jedne poruke, kraj jednog toka radnje koja od Enkiduove smrti na osmoj ploči postaje sve koncentrisanija: pošto na toj osmoj ploči »pokrije prijatelja kao nevestu«, Gilgameš se na samom početku devete pita:

»Zar neću i ja, i ja kao Enkidu umreti?«

I nemir koji sada ulazi u njega nije više nemir borbe i nadmetanja, nego nemir traganja, nemir pitanja:

»Zar neću i ja morati da se smirim kao on
i da ne ustanem doveka?«

Isto ili malo drukčije, to je pitanje upućeno i čuvarici Vrta bogova boginji Siduri Sabitu, i Utnapištimitovom lađaru Ur-Šanabiju, i samom, jedinom među ljudima besmrtnom Utnapištimitu.

A odgovor je uvek isti: moraćeš.

»Kad su bogovi stvorili ljude,
smrt su odredili za njih,
a život zadržali za sebe.

»Iako su tvoje dve trećine božanske,
jedna trećina je čovek
i ona te vuče ljudskoj sudbini.«

Sve peripetije u radnji od Enkiduove smrti pa do kraja, čak i sve njene digresije, samo su varijante toga strašnog odgovora. Prvo će ga Siduri Sabitu uputiti da jede i pije, da »napuni svaki dan svoje telo« jer je to jedino što mu preostaje, zatim će ga Utnapištimit malo »filozofskije« upozoriti da »ni ptice kulilu i kiripa ne gledaju uvek proleće«, da jedno drugom liče novorođeno dete i smrt. I kad Gilgameš konačno pred svim tim argumentima odustane od traganja za pravom besmrtnošću, izmaći će mu se i onaj kakav-takav nadomestak za nju, trava koja vraća mladost i snagu, i koju je već bio dobio.

Kako se to moglo desiti? Pošto je objasnio Gilgamešu da besmrtnosti za njega nema, Utnapištimit se na ženin nagovor ipak smiluje i otkrije mu tajnu trn-trave koja raste na dnu mora i koja vraća mladost. S velikom domišljatošću i po cenu velikog napora Gilgameš dođe do te trave, ali umesto da je pojedje čuva je da je podeli sa drugim junacima u Uruku. Pa se zatim kupa u jezeru a travu ostavi na obali, te zmija dođe i odnese mu je.

Čine se uzaludnim napori onih kritičara koji ovu epizodu pokušavaju da objasne sa stanovišta psihološke motivacije: je li Gilgameša pokretala stvarna potreba da podeli travu i njenu mađijsku moć s drugima, ili želja da se opet »pokaže«, pohvali svojim »ulovom«? Da li je zmija bila kazna za te »sitne grehe«? Evidentno je da Gilgameš podle Enkiduovog nestanka postaje ličnost egoistična i egocentrična, kakvu strah od smrti upravo i zahteva. Malo je verovatno da je njemu, koji je jednom krenuo u potragu za konačnim odgovorima na konačna pitanja, još stalo do junachenja i dičenja pred drugima. Kad na kraju svega pokazuje Ur-Šanabiju moćne i lepe zidine Uruka, to je samo strašna i gorka uteha, a ne više cilj. I konačno, ovde se moraju postaviti pitanja kakva i inače nije umesno postavljati povodom književnih dela: zašto Gilgameš nije ponovo krenuo u potragu za travom? Zašto nije odmah sam pojeo jedan njen deo, a ostatak poneo da podeli sa građanima Uruka?

Čini se da »Gilgamešu« ne treba pristupiti toliko kao klasičnom, homerskom epu, koliko kao epu klasicističkom, ili, kako smo već rekli »ideološkom« (nema nikakve sumnje u to da je »Ep o Gilgamešu« suštinski bliži Vergilijevoj »Enejidi« nego Homerovim epovima: oboje počivaju, pre svega, na ideji, samo što je Vergilijeva ideja kolektivističko-politička, himnična i optimistična, dok je ideja tvorca »Gilgameša« individualno-egzistencijalna, sumorna i pesimistična). Dakle, ne treba mu prilaziti s pitanjem zašto je neki njegov junak tako postupio, nego s pitanjem zašto je njegov autor hteo da on tako postupi, »šta je time hteo da kaže«?

A ono što je autor »Gilgameša« želio da kaže, i ovom epizodom sa travom i zmijom i drugim epizodama, i upečatljivim pesničkim slikama, i kumulativnom tehnikom repetitivnih ritmova, i direktnim porukama, uvek je isto: da

je jedina čovekova konačna sudbina smrt, a da je njegov kratki život u senci smrti, svejedno da li se manifestuje kao batrganje, kao mirenje, ili kao očajavanje. Sve je do brutalnosti jednostavno. Na kraju svega:

»Gilgameš leže da spava,
a smrt ga ugrabi
u sjajnoj dvorani njegove palate.«

Nijedna klasična književnost i civilizacija ne pruža tako sumornu sliku čovekovog položaja kao što je ova data u »Gilgamešu«. Grčka tragedija je nešto sasvim drugo. Ona predstavlja žrtveni ritual onog srećnog »plemenitog divljaka« podignut na duhovni nivo. Žrtva je istina ljudska, ali ona je samo zalog, preko nje se dolazi upravo do afirmacije ljudskosti, do slavljenja čovekove prirode, do veličanja njegovog prkosa pred nadmoćnijim silama, pa i pred samom smrću. Možda ono jednostavno srednjevjekovno »t i m o r m o r t i s c o n t u r b a t m e« najviše odgovara »Gilgamešu«, ali srednji vek nije tom svome strahu dao književnog izraza ni u jednom, ni izbliza tako značajnom delu kakvo je »Gilgameš«. Zato se mora ponovo konstatovati da je po tom dramatičnom i ustreptalom načinu na koji je u ovom epu književno o b l i k o v a n čovekov strah, i njegova bespomoćnost pred smrću, pred višim silama, on, zapravo, najbliži izvesnim strujama u modernoj književnosti na čelu kojih stoje romani Kafke i Kamija, i da je njegov junak, Gilgameš, najbliži junacima njihovih romana.

»Ep o Gilgamešu«, kako potvrđuju stručnjaci, verovatno nikad nije bio poezija u službi religije, to jest nikad nije recitovan kao deo religijskog rituala, kao što je bio slučaj sa drugim vavilonskim poznatim, kosmogonijskim, epom »Enuma Eliš« (»Kada gore...«), ali on sigurno ne predstavlja stav jednog čoveka, nego duboki, suštinski,

autentični izraz jedne civilizacije i njene religije. Zašto je ta civilizacija (i ta religija) negovala tako jedinstveno sumornu sliku ljudske sudbine, to je pitanje koje mora ostati izvan opsega ovog, književnog, razmatranja. Ali je uputno setiti se obima i značaja astronomskih saznanja koja je ona posedovala. Nisu bile u pitanju samo žetve i setve, ili kao kod Feničana, plovidbe: bilo je utehe u tom bavljenju problemima koji problem ljudske sudbine jednostavno prevazilaze, i pred kojima on izgleda beznačajan.

Osim te [redacted] na ovaj [redacted] čini se da [redacted] prvi [redacted] Gilgamešu [redacted] prepreka [redacted] je dobro zapazeno [redacted] tome što »se u tako bliskom odnosu nalazi kralj (,dve trećine bog, a jedna trećina čovek') s bićem koje je, istina bilo čovek, ali je svojim vanjskim izgledom i načinom života (,sa gaze-lama jede travu, sa stokom loče vodu') više ličilo na životinju«. Neke moderne strukturalističke interpretacije epa, požurile su da tu simboliku svedu na Levi-Strosovu šemu opozicije prirode i kulture, »sirovog« i »kuvanog« (le cru et le cuit), u kojoj je on video važnu karakteristiku mitova. Tako G. S. Krik smatra da mogući primer za ovu opoziciju pruža »Ep o Gilgamešu« u kome »Sam Gilgameš može da predstavlja Kulturu u suprotnosti sa Prirodom ovaploćenom u njegovom prijatelju Enkiduu... iako Enkidu ubrzo prelazi na stranu Kulture, i biva zbog toga osuđen na sporu smrt. Gilgameš u očajničkom strahu beži u pustinju a svoju odeću zamenjuje kožom; čini se da on pokušava da pobedi smrt odbacujući Kulturu i vraćajući se Prirodi...« Međutim, s obzirom na sve što je ovde dosad rečeno o »Gilgamešu«, našem shvatanju

karaktera i kulturne pozadine ovog epa više bi odgovaralo mišljenje N. K. Sandarsa, autora njegovog najnovijeg engleskog prevoda, koji kaže da je »izjednačavanje visokorazvijene i obrazovane sredine Vavilona iz drugog milenija, i Asirije iz ranog prvog, sa priprostim svetom Homerovih i Heziodovih grčkih savremenika, da i ne govorimo o Levi-Strosovim američkim indijancima, krajnje pogrešno«.

Kao treća značajna tema pojavljuje se putovanje koje uključuje i »izlet na drugi svet«, dakle karakteristična tema mnogih motiva i folklornih književnih tvorevina, pa i velikih epova, kao što su »Odiseja« ili »Enejida«. U svim slučajevima to je putovanje radi ostvarenja određenog cilja, a prepuno je napora i iskušenja. Dotle je sličnost, a odatle počinje presudna razlika između »Gilgameša«, na jednoj, i svih ovih tvorevina, na drugoj strani. U narodnoj priči, »iza sedam mora i sedam gora«, i posle nekoliko pobedenih divova i aždaja, dobija se lepa princeza za ženu. U »Odiseji« cilj je da se stigne kući i svojim, a »izlet na drugi svet« je nagoveštaj ostvarenja tog cilja, izveštaj da su osim majke, koja je umrla i s kojom će se tu sresti, svi ostali na domu zdravo i dobro i da jedva čekaju svog junaka da im se vrati. U »Enejidi« cilj je izgradnja carstva, a »izlet na drugi svet« je neka vrsta »blanko-čeka«, potvrda da će sve što treba da se ostvari biti ostvareno. U »Gilgamešu« cilj je celog putovanja, kao i »izlet na drugi svet«, pokušaj da se izbegne ljudska sudbina, koji ostaje bez rezultata:

»Gilgameš leže da spava,
a smrt ga ugrabi
u sjajnoj dvorani njegove palate.«

[redacted] osno [redacted] st [redacted] k-
turi [redacted] umet-

n...
 zna...
 b...
 u se
 u...
 atmos-
 fe...

»Kad je jutro osvanulo,
 podiže se crno oblačje kao gavranovi.
 Besneli su svi zli dusi.
 svetlost se pretvorila u tamu.
 Južni vetar je tutnjao,
 vode su bučeći hujale
 i već dostigle planine,
 sručile se na sve ljude.
 Brat brata nije više prepoznavao
 I sami se bogovi uplašiše potopa..«

U tome što se »i sami bogovi uplašiše potopa« implicirana je ona neočekivana poruka koja je u izvesnoj meri suprotna osnovnoj poruci epa, ili se, u svakom slučaju, bar razlikuje od nje. Jer, iako su bogovi, »kad su stvorili ljude, smrt odredili za njih, a život zadržali za sebe«, pa nemaju razloga da se plaše smrti, oni se ipak plaše, u ovom slučaju potopa. A kad se plaše, nisu nimalo dostojanstveniji od ljudi, čak se čini da se ponašaju ružnije, jadnije nego ljudi (Gilgameš) u svome strahu od smrti: pobegli su i popeli se na Anuov Breg bogova, gde se guraju među sobom šćućurenjeni kao psi, a »Ištar više kao žena u teškom porođaju...«

SADRŽAJ

Stanislav Prepek: <i>Na tragu rane kulture</i>	5
1. Čovek utire stazu kroz vekove	5
2. »Ornamenti« postaju čitljivi	9
3. Gradove i palate opet obasjava sunce	12
4. Istorijskim labirintom Međurečja	19
5. Književnost pisana »klinovima«	27
6. Ep o uručkom kralju Gilgamešu	44
<i>Gilgameš</i>	55
Prva ploča	59
Druga ploča	69
Treća ploča	72
Četvrta ploča	77
Peta ploča	82
Šesta ploča	87
Sedma ploča	94
Osma ploča	97
Deveta ploča	101
Deseta ploča	108
Jedanaesta ploča	120
Dvanaesta ploča	132
Kratak sadržaj ploča	137
Mitološka bića i čudovišta	143
Polubogovi, junaci i ljudi	148
Stari sumerski gradovi	149
Nešto o brojevima, vremenu, astronomiji i astrologiji ..	151
Lista kraljeva I. uručke dinastije posle potopa	154
<i>Literatura</i>	155
Tvrtko Kulenović: <i>Gilgameš, poema o smrti</i>	157